

Robert DEVETAK
Petra KOLENC
Gordana ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK
Jurij PEROVŠEK
Marija POČIVAVŠEK
Jure GAŠPARIČ

leto XXIII, št. 1, 2016

ISSN 1318-2498



ZGODOVINA ZA VSE
VSE ZA ZGODOVINO



CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXIII, št. 1, 2016



ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Robert Devetak

**»Ženske že itak povsod zmagujejo, tukaj pa ne bodo prodrle, hlač jim ne damo.
Kdo bo pa potem kiklje nosil?«**

5

Prihod hlačnega krila v Gorico

„DIE FRAUEN SIND SOWIESO SCHON ÜBERALL AM GEWINNEN, HIER ABER WERDEN SIE ES NICHT SCHAFFEN, WIR GEBEN IHNEN DIE HOSEN NICHT. WER WIRD DENN DANN RÖCKE TRAGEN?“

Die Ankunft des Hosenrockes in Görz

Petra Kolenc

**»Človek naj ne izleti iz mesta, da se napije, nabaše in si pokvari želodec,
marveč da se izprehodi in razvedri, da si ohrani veselje do življenja.«**

15

O zametkih gostinsko-turistične ponudbe v Trnovskem gozdu do let med obema vojnama

„DER MENSCH SOLL NICHT AUS DER STADT HINAUS, UM SICH ZU BETRINKEN, VOLLZUFRESSEN UND DEN MAGEN ZU VERDERBEN, SONDERN UM SICH DIE BEINE ZU VERTRETEN UND ZU ERHOLEN, DAMIT ER SEINE LEBENSLUST BEWAHRT“

Über die Anfänge des gastgewerblich-touristischen Angebotes in Trnovski gozd bis in die Zeit zwischen den Weltkriegen

Gordana Šovegeš Lipovšek

**»Jaz že od prve minute vidim, da je stanje glede monarhije zelo resno.
Mislim, da bo konec poraz ...«**

27

Dopisovanje med mladima zakoncema Žigmondon Jankom in Matildo Kovač iz Motvarjevcev v času prve svetovne vojne

„ICH SEHE BEREITS SEIT DER ERSTEN MINUTE, DASS DIE LAGE DER MONARCHIE SEHR ERNST IST. ICH DENKE, DAS ENDE WIRD DIE NIEDERLAGE SEIN ...“

Die Korrespondenz zwischen den Jungvermählten Žigmond Janko und Matilda Kovač aus Motvarjevci während des Ersten Weltkriegs

Jurij Perovšek

»Mefisto na carskem dvoru«

37

Odmevi ob Rasputinovi smrti in kasnejši pogledi nanj na Slovenskem

„MEPHISTO AM KAISERHOF“

Reaktionen auf den Tod von Rasputin und spätere Ansichten über ihn im slowenischen Gebiet

Marija Počivavšek

»Krošnjarjenje se je tako razpaslo po deželi, da teh posili trgovcev kar mrgoli«

47

Krošnjarstvo kot oblika nelojalne konkurence med svetovnima vojnama

„DER HAUSIERHANDEL HAT SICH IM LAND SO SEHR VERBREITET, DASS ES VON DIESEN MÖCHTEGERNHÄNDLERN NUR SO WIMMELT“

Das Hausieren als Form der unlauteren Konkurrenz zwischen den Weltkriegen

Jure Gašparič

»Žalost za voditeljem – zvestoba preko groba.« Umrli je dr. Anton Korošec 60

K zgodovini političnega pogreba na Slovenskem

„TRAUER UM DEN FÜHRER – TREUE JENSEITS DES GRABES“, DR. ANTON KOROŠEC IST VERSTORBEN

Zur Geschichte des politischen Begräbnisses im slowenischen Gebiet

S knjižne police

Aleksander Žižek

Sem Repko, zajček mlad, si zobke čistim rad 74

Franc Križnar

Weidt v Celju 75

Matej Ocvirk

Ko pridejo Primorci na Štajersko 76

Robert Devetak

»Ženske že itak povsod zmagujejo, tukaj pa ne bodo prodrle, hlač jim ne damo. Kdo bo pa potem kiklje nosil?«

Prihod hlačnega krila v Gorico

DEVETAK Robert, mag. zgodovine, mladi raziskovalec, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

391-055.2(450.367)

»ŽENSKÉ ŽE ITAK POVSOD ZMAGUJEJO, TUKAJ PA NE BODO PRODRLE, HLAČ JIM NE DAMO. KDO BO PA POTEM KIKLJE NOSIL?«

Prihod hlačnega krila v Gorico

Leta 1911 je francoski modni oblikovalec Paul Poiret v Parizu predstavil spomladansko modno kolekcijo, pri kateri so posebno pozornost pozele *jupe-culotte*, ali hlačno krilo, kot so oblačilo poimenovali na Slovenskem. Oblačilo, ki se je zgledovalo po orientalski kulturi in modi, je v kratkem času uspelo doseči trg večine evropskih držav, tudi avstro-ogrskega in s tem slovenskega. Odzivi na oblačilo, ki je zamajalo dotedanje ženske oblačilne vzorce so bili po Evropi različni in so segali od podpore do zgražanja in napadov na ženske. Članek podrobneje predstavi, kakšni so bili odzivi na prihod in nošnjo hlačnega krila na Slovenskem, s posebnim poudarkom na mestu Gorici, kjer je hlačno krilo poželo posebno pozornost.

Ključne besede: *jupe-culotte, Paul Poiret, ženska moda, hlačno krilo, Gorica*

DEVETAK Robert, MA History, Young Researcher, Faculty of Arts, Department of History, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

391-055.2(450.367)

“WOMEN ARE ALREADY WINNING EVERYWHERE, BUT NOT HERE: WE’RE NOT GIVING THEM TROUSERS. WHO IS GOING TO WEAR SKIRTS THEN?”

Arrival of the divided skirt in Gorizia

In 1911 the French fashion designer Paul Poiret presented the spring fashion collection in Paris. Its main attraction was the *Jupe-culotte* or the divided skirt, as the garment was named in Slovenia. The garment, which was inspired by Oriental culture and fashion, soon reached most European markets, including that of Austria-Hungary and Slovenia. Reactions to the garment that shook women’s established dressing patterns differed across Europe and ranged from support to repulsion and attacks on women. The article presents reactions to the arrival and wearing of the divided skirt in Slovenia, with particular emphasis on the city of Gorizia, where this garment raised special attention.

Key words: *Jupe-culotte, Paul Poiret, fashion for women, divided skirt, Gorizia*

Jupe-culotte ali hlačno krilo

V drugi polovici 19. stoletja se je kot svetovna prestolnica mode uveljavil Pariz, od koder so se trendi širili predvsem med višje sloje po Evropi in Združene države Amerike. Slovenski prostor pri tem ni ostal izjema.¹ V tem obdobju so na trge pričela vstopati industrijsko izdelana oblačila, ki so postopoma izpodrinila domačo nošo. Nove tehnike izdelave so predvsem pri ženskih oblačilih omogočale pestro izbiro barv, krojev in okrasja. Če je velik del 19. stoletja v modnem svetu zaznamoval predvsem steznik, je prišlo v letih pred prvo svetovno vojno do sprememb, ki so vplivale na širšo družbeno in socialno sliko Evrope.² Tehnološke, socialne, ekonomske in kulturne spremembe so vplivale tako na modne trge kot na modne trende. V modni industriji so izboljšana komunikacija, transport, produkcijske metode in vse večje povpraševanje, ki so bili posledica tehnološkega razvoja, razširili ponudbo ženskih oblačil za vse družbene sloje. Vse hitrejša urbanizacija in popularnost športnih dejavnosti, avantgardna umetnost, demokratizacija, boj za volilno pravico so pri ženskah zahtevali nov način oblačenja.³ Kolesarjenje kot nova ženska športna aktivnost, je na primer zahtevala nošnjo prilagojenih kril ali hlač. Nemka Louise Max je leta 1898 v nemški ženski kolesarski reviji *Die Radlerin* med drugim zapisala da, »ženska prihodnost ni več v krilu, ampak v hlačah.«⁴ Težnja po radikalnih spremembah pri obliki oblačil se je kazala tudi v vse krajših krilih, steznik se je umaknil udobnejšim oblačilom, v javnosti so se prvič pojavile ženske v hlačah. Novi ženski modni trendi so v javnosti vzbujali tako simpatije kot kritike, nekateri so nanje gledali kot na pomembne elemente emancipacije in osvobajanja ženskega telesa, drugi pa kot na grožnjo morali in družbenemu redu.⁵

Pomlad 1911 je predvsem zaradi modnih kreacij, ki jih je oblikoval Francoz Paul Poiret, v tem oziru še posebej izstopala. Sezona 1910/1911 je po mnenju nekaterih predstavljala radikalen prelom, s katerim je moda prestopila v obdobje moderne in povzročila številne spremembe pri oblačilni kulturi.⁶ Poiret se je na začetku 20. stoletja uveljavil kot eden vodilnih svetovnih modnih

oblikovalcev in je zaslovel kot »kralj mode«.⁷ Njegova oblačila so oblikovala modne smernice in uvajala številne novosti na tem področju. Radikalno spremembo so predstavljale predvsem t. i. »straight-line« obleke, ki so hkrati pomenile zaton steznika. Leta 1912 je Poiret organiziral prvo moderno modno revijo na svetu, pri čemer se je zgledoval po teatru.⁸ Gledališča so okoli leta 1910 bila glavna prizorišča, kjer so modni oblikovalci predstavljali svoja nova oblačila in iskali navdih za bodoče trende. Gledališki igralci in igralki so nastopali v kreacijah francoskih modnih hiš in se v njih predstavljali občinstvu, ki je velikokrat obiskovalo gledališča, samo da bi videlo in spoznalo nove modne dosežke.⁹ Poleti 1910 je baletno podjetje *Ballette Russes* v Parizu uprizorilo predstavo *Scherezade*, katere premiero si je ogledal tudi Poiret. Orientalni kostumi nastopajočih so mu služili kot navdih za novo modno kolekcijo leta 1911, ki je med drugim vključevala eksotične tkanine, turbane, perje, največjo pozornost pa je poželo *Jupe-culotte* oz. hlačno krilo, orientalsko krilo ali haremsko krilo, kot so oblačilo poimenovali na Slovenskem.¹⁰ Detajlno jih je pri nas opisal časopis *Slovenec*: »Segajo različno nizko; do čevljev ali pa tudi višje, da se vidi še nekaj nogovic. Spodaj so zadržane k nogi, zaključuje pa jih lahko široka volanta. Čez te pantalone pride lahno zgornje oblačilo — različno dolgo in različnega kroja. Lahko sega do gležnjev in tako pokrije hlače. Tudi razporki so različno dolgi, spredaj ali na straneh. Nekatere imajo razporek do pasu in pri leh so hlače seveda popolnoma vidne, druge so bolj sramežljive in imajo le kratek razporek, tako da je spoznati hlače le spodaj in pri hoji.«¹¹ Z lansiranjem novega oblačila v Parizu leta 1911 je Poiret povzročil škandal evropskih razsežnosti, a hkrati nakazal smernice za prihodnost ženske mode, ki pa je v tem oziru potrebovala ponekod še precej časa, da se je uveljavila.¹² Njegove modne kreacije so ženskam omogočile, da so lahko izkoristile pridobitve modernega življenjskega sloga, kot na primer ukvarjanje s športom ter vožnjo kolesa in avtomobila.¹³ V Franciji je bilo pri nekaterih hlačno krilo videno kot nasprotovanje tradicionalni morali.¹⁴ Možnost, da bi ženske nosile hlače v javnosti, je bilo v družbi začetka 20. stoletja še večinoma videno kot neprimerno ali nedostojno, kar pa modnih hiš in trgovin ob podpori medijev ni ustavilo, da ne bi poskušale z novim oblačilom prodreti

¹ Gombač, »Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnimi vojnami, str. 251-257.

² Haine, *Culture and Customs of France*, str. 119.

³ West, *A Modern(ist) Mode: Fashion, 1910, and the Limits of Modernism*, str. 69-70.

⁴ Batagelj, »Ali naj dame kolesarijo?«: kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, str. 50. Glej tudi: Ebert, *Radelnde Nationen: Die Geschichte des Fahrrads in Deutschland und den Niederlanden bis 1940*, str. 122-131.

⁵ Troy, *The Theatre of Fashion: Staging Haute Couture in Early 20th-Century France*, str. 21.

⁶ West, *A Modern(ist) Mode: Fashion, 1910, and the Limits of Modernism*, str. 69.

⁷ Bolton, Koda, *Preface: The Prophet of Simplicity*, str. 13.

⁸ Haine, *Culture and Customs of France*, str. 119.

⁹ Troy, *The Theatre of Fashion: Staging Haute Couture in Early 20th-Century France*, str. 2.

¹⁰ Getzy, *Fashion and Orientalism: Dress, Textiles and Culture from the 17th to the 21st Century*, str. 137.

¹¹ *Slovenec*, 27. 2. 1911, št. 47.

¹² Haine, *Culture and Customs of France*, str. 119.

¹³ West, *A Modern(ist) Mode: Fashion, 1910, and the Limits of Modernism*, str. 75.

¹⁴ Troy, *The Theatre of Fashion: Staging Haute Couture in Early 20th-Century France*, str. 21.

med odjemalke na evropskem in severnoameriškem tržišču. Hlače so osvojile celotno Evropo, o njihovem nošenju se je govorilo vsepovsod, od Španije do Ruskega carstva.¹⁵ Poiretov model hlačnega krila so posnemali ali dodelali tudi nekateri drugi francoski oblikovalci. Na slovenskih tleh so se na primer pojavile hlače modne hiše Bechoff-David. Za razliko od Poiretovega modela, ki je bil prvenstveno namenjen nošnji v zasebni sferi in znotraj salonov ali gledališč, so bile slednje oblikovane za nošnjo zunaj, saj so bile preprostejše in udobnejše.¹⁶



Jupe-culotte ali hlačno krilo – oblačilo, ki je leta 1911 sprožilo razburjenje po celotni Evropi (Österreichische Illustrierte Zeitung, 26. 3. 1911, št. 26)

Odzivi na Avstro-Ogrskem

Francoska moda je bila na Avstro-Ogrskem priljubljena in je imela veliko odjemalk ter odjemalcev predvsem med plemstvom kot tudi med vse bolj razvitim

in številčnim meščanskim slojem.¹⁷ K širjenju modnih trendov so pomembno prispevali mediji, v obdobju pred prvo svetovno vojno predvsem tisk in fotografija. Skrbeli so za poenotenje modnih stilov in regulirali modno potrošnjo.¹⁸ O pomenu francoske mode na Avstro-Ogrskem povedo veliko že modni časopisi in njihovi naslovi – na Dunaju je izhajal *Pariser Chic*, v Pragi *Parizske mody*, v Zagrebu pa *Pariška moda*.¹⁹ Pomembno vlogo je tovrsten tisk imel tudi na Slovenskem.²⁰

Zato ni nenavadno, da je novi, hlačni modni trend Avstro-Ogrsko v marcu 1911 zajel kot vihar, ki ga v splošnem nihče ni pričakoval. O hlačnem krilu je poročalo časopisje v vseh večjih središčih države. Poleg modnih revij in časopisov je o hlačah poročalo tudi dnevno časopisje, ki je izpostavljalo predvsem dogodke povezane z nošenjem ženskih hlač in odzive na mestnih ulicah ter v javnosti. Ti odzivi so segali od podpore ter povezovanja z emancipacijo žensk do zgražanja in očitkov, da nova mestna noša ruši družbeni red. Nošnja hlač je bila prepoznana kot pomemben dokaz ženske emancipacije, česar pa v začetku 20. stoletja številni še niso mogli sprejeti.²¹ Ženska moda je bila na splošno podvržena številnim kritikam, saj so novim trendom očitali nakičkanost, bahavost, nezmernost, pretirano razgaljenost in nespoštovanje nraevstvenih norm.²² Povezovalo se jo je z žensko osamosvojitvijo, športnimi dejavnostmi, kajenjem in »prosto ljubeznijo«.²³

Modno časopisje je hlačno krilo označilo za »senzacijo« in izpostavilo njegovo eleganco.²⁴ Za širjenje pariškega modnega izdelka so bile zaslužne predvsem modne trgovine, »ki so se že založile s temi novimi deli oblek in ki torej gotovo store vse, da moda prodre, ker sicer bi morali oni svoje „jupe-culotte“ sušit v dimnik!«²⁵ V ta namen so podjetja poskušala novo oblačilo propagirati na tak način, da so poslala na ulice mest manekenke, oblečene v hlačna krila. Pogledi javnosti so bili različni, ponekod pa so se manekenke znašle celo v nevarnosti, saj je bil odziv negativen.

Na Dunaju se je za manekenko, ki jo je neko modno podjetje poslalo na ulice oglaševati oblačilo, zbrala truma moških in jo napadla s številnimi žaljivkami ter

¹⁵ *Gazzettino Popolare*, 23. 2. 1911, št. 2775; *Gazzettino Popolare*, 12. 3. 1911, št. 2789.

¹⁶ Troy, *The Theatre of Fashion: Staging Haute Couture in Early 20th-Century France*, str. 22-23.

¹⁷ Gombač, »Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnima vojnima, str. 40.

¹⁸ Prav tam, str. 35.

¹⁹ Prav tam, str. 251-252.

²⁰ Gombač, *Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895-1915)*, str. 102-105.

²¹ Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*, str. 241.

²² Prav tam, str. 240.

²³ Prav tam, str. 240.

²⁴ *Sport und Salon*, 24. 3. 1911, št. 13.

²⁵ *Edinost*, 12. 3. 1911, št. 71.



Karikatura napada moških na ženske, ki imajo oblečeno hlačno krilo
(*Arbeiter Zeitung*, 19. 3. 1911, št. 78)

vulgarnimi izjavami, zaradi česar se je morala zateči v cvetličarno, da jim je ubežala.²⁶ V drugi polovici marca 1911 je vstop ženske v hlačnem krilu v državni zbor povzročil, da so poslanci zapustili sejo in odšli »občudovat damo, tako, da je bila zbornica skoraj prazna in seja malone nesklepčna.«²⁷ Do ostrih nastopov javnosti je prihajalo tudi ponekod drugod po državi. V Brnu na Češkem je na predstavitev novega oblačila prišla velika množica ljudi – bilo naj bi jih okoli tisoč -, ki je celo ustavila mestni promet. Ogled se je sprevrgel v demonstracije. Manekenki, ki sta predstavili novo oblačilo, sta bili deležni žvižgov in »ironičnih« komentarjev, posredovati je morala celo policija.²⁸ V *Bukowinaer Post* so marca 1911 zapisali, da v mestu Černivci v Bukovini med podporniki in nasprotniki *Jupe-culotte* divja pravi boj. Hlače je pisec označil za »modno muho« in ne za zavestno izražanje emancipacije.²⁹ Na Ogrskem so v znak protesta v Budimpešti ustanovili društvo proti hlačnemu krilu,³⁰ medtem ko je bil odziv v Zagrebu bolj pozitiven. Na Zrinjskem trgu se je okoli ženske zbrala množica ljudi, ki je bila kritična do oblačila, a se ni vedla sovražno.³¹ V slovenskem časopisju pa so zapisali, da je zagrebško občinstvo v gledališču z navdušenjem sprejelo slovensko igralko Irmo Polak, ki se jim je predstavila v hlačnem krilu.³²

Komentar k temi so pridali tudi predstavniki znatnosti. Neki švedski fiziolog Berg je kot prednosti nošnje izpostavil higieno, saj naj bi hlače varovale ženske pred mrazom, vetrom in mikrobi. Na drugi strani je dr. Georges Debove, član francoske medicinske akademije, poudaril, da je oblačilo v nasprotju z naravnimi zakoni



Ena od satiričnih karikatur, ki predstavlja maskulinizirano podobo žensk, oblečenih v hlačno krilo, ob njihovem soočenju z moško publiko na ulicah mest
(*Wiener Caricaturen*, 2. 4. 1911, št. 14)

in anatomsko strukturo ženskega telesa.³³ Nova moda ni ušla niti satiričnim časopisom, ki so bralce in bralke zabavali s karikaturami, pesmimi in šalami na ta račun.³⁴

Hlačno krilo na Slovenskem

Tako kot širši avstro-ogrski prostor je tudi slovenski sledil modnim smernicam, ki so prihajale iz drugih delov Evrope, predvsem iz Francije. Modno referenčni mesti sta bili predvsem Berlin in Dunaj. Slovenci in Slovenke so prihajali v stik z modo prek specializiranege in dnevnega časopisja, ki je predstavljalo, opisovalo in oglaševalo nova oblačila. Leta 1895 je v Ljubljani izšel prvi slovenski modni časopis *Ilustrovani modni list*, modne novice pa so kasneje objavljali tudi drugi, predvsem ženski časopisi in revije – npr. *Slovenka*, *Slovenska gospodinja*, *Naša gospodinja*.³⁵ Na ta način so predvsem slovenske bralke prišle v stik s tujimi modnimi smernicami in jim velikokrat tudi navdušeno sledile, kljub številnim kritikam tako širše javnosti kot moralnih, cerkvenih avtoritet.³⁶ Dostop do novih, tujih oblek so omogočale specializirane modne trgovine, ki

²⁶ *Arbeiter Zeitung*, 6. 3. 1911, št. 65.

²⁷ *Edinost* 23. 3. 1911, št. 82.

²⁸ *Reichspost*, 13. 3. 1911, št. 120.

²⁹ *Bukowinaer Post*, 21. 3. 1911, št. 2666.

³⁰ *Soča*, 14. 3. 1911, št. 30.

³¹ *Agrarerm Zeitung*, 20. 3. 1911, št. 65.

³² *Soča*, 16. 3. 1911, št. 31.

³³ *Gazzettino Popolare*, 28. 2. 1911, št. 2779.

³⁴ *Die Muskete: Humoristische Wochenschrift*, 6. 4. 1911, št. 288.

³⁵ Gombač, *Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915)*, str. 100.

³⁶ *Slovenska gospodinja*, 6. 5. 1905, št. 5. »Kako strašno bedasta je včasih moda! Nekaterne ženske pa nič ne mislijo, nič ne vidijo ter posnemajo vse, kar si je izmislila kaka imenitna gospa ali kak krojač v Parizu, na Angleškem ali na Dunaju.«; Studen, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih kakor nekaj po kači govori«, str. 90.

so se na Slovenskem pričele širiti od 90. let 19. stoletja dalje. Oglasi modnih trgovin pa so našli svoj prostor na straneh časopisja in tako v javnosti popularizirali svoje izdelke.³⁷

Vprašanje nošnje hlač pri ženskah v času prihoda *Jupe-culotte* na Slovenskem ni bilo novo. Tematiko so že v 70. letih 19. stoletja svojim bralcem predstavile Novice: »Ženske v hlačah. To, kar hočemo zdaj povedati v tej novici, se ne opira na znani pregovor, po katerem se od nekaterih žen, ki so gospodarice v hiši, pravi, „da hlače nosijo«. Tu ne gre za gospodstvo v hiši, ampak zato, da se ženske znebijo nadležnih kikelj in kakor moški hlače oblečejo. Žene v severni Ameriki se hočejo osvoboditi kikelj, dolgih šlepov in vsih družih burk, katere že predolgo uganjajo na kikljah po različnih modah. Zadnji teden meseca avgusta se je v Filadelfiji zbrala družba pod imenom „družba žensk za svobodno obleko« in je po vihnih razpravah z vsemi glasovi proti enemu sklenila, na vso moč in po vseh potih delati na to, da se odpravi ženska kiklja in na njeno mesto stopijo hlače kakor pri moških. /.../ Marsikatera gospa in gospodičina pri nas se bode danes smejala tem Amerikankam in rekla, kako da so ženske na unem delu zemlje neumne! Mi pa mislimo, kakor nas skušnja uči, da nobena moda ni tako neumna, da bi se je naše gospe in gospodičine ne bile že poprijele, ki so enkrat široke kakor sod, drugikrat tanke kakor gliste; enkrat kratke, kakor da bi bilo krojaču blaga zmanjkalo, drugikrat dolge kakor repate zvezde. Po takem ni nemo-goče, da tudi hlače pri ženskah bodo moderne.«³⁸

Anton Aškerc se je na srečanje s kolesarko poleti 1898 v Ljubljani odzval z zapisom v podlistku *Slovenskega naroda*.³⁹ Kolesarke so bile na prehodu iz 19. v 20. stoletje na Slovenskem še redka prikazen in so zbujale v javnosti različne odzive – od vprašanj povezanih z emancipacijo, zdravstvenim in estetskim vidikom, do mode.⁴⁰ Glede slednjega je Aškerc, v podlistku podpisan kot »Antikolesarjevič«, zapisal: »Kaj pa, če pade dama s kolesa! Če pridejo njena krila v najfatalnejši nered, če se na cesti razgali večji del nog, nego bi se smelo zgoditi... ali se Vam ne zdi, ali ne čutite, da že Vaša obleka ni za kolo? 'No, bomo pa moško obleko nosile, pravite. Sedaj še nismo tako daleč. In mislim, da bi v marsikaterem oziru niti dobro ne bilo, če pade v obleki razlika med obema spoloma. Kontrast med moškim in žensko je tako velik,

da že sam od sebe zahteva, da se ta razlika tudi na zunaj v obleki markira! Vsakemu svoje!...«⁴¹

Petintrideset let po izidu članka v *Novicah*, je vprašanje nošnje hlač pri ženskah postalo »resnično in ne samo simbolično. Najnovejši ukaz kraljice Mode, ki iz Pariza s svojim žezlom ves svet za nos vodi, je ta, da morajo ženske obleči hlače — ne sicer moževe, ampak vendar — hlače.«⁴²

Spomladi 1911 je slovensko časopisje spremljalo dogajanje in proteste proti hlačnemu krilu v drugih delih države in v tujini, čeprav je tudi slovenski prostor hitro sledil velikim avstro-ogrskim mestom, saj je bilo moč v Ljubljani, Gorici ali Trstu dobiti razvpito oblačilo istočasno kot na primer na Dunaju. Če sklepamo po časopisnih člankih, se je slovenska javnost za razliko od nekaterih drugih delov države na prihod hlač in njihovo nošnjo v javnosti odzvala bolj pozitivno. Na ljubljanskih ulicah ni prihajalo do protestov, žalitev ali napadov na ženske. Iz časopisnega poročanja sta bila v največji meri razvidna dva pogleda, ki sta se razlikovala predvsem glede na politično in nazorsko pripadnost določenega medija, ki je o temi poročal. Predvsem slovenski liberalni tisk je na ta način dokazoval vrednost slovenske kulture v primerjavi z drugimi »kulturnimi« narodi države (Nemci, Madžari) in naprednost slovenske družbe, ki v novem oblačilu ni videla pohujšljivosti. *Edinost* je zapisala: »Naša prestolnica se je vredno postavila v isto vrsto s kulturnimi centri drugih narodov, kar se tiče hlačnega krila. Te dni se je v Ljubljani pokazala prva dama v hlačah. Bila je to neka igralka nemškega gledališča, ki je več časa promeairala po ljubljanskih ulicah. Občinstvo se je vedlo vseskozi dostojno in taktno in nikomur ni prišlo na misel, da bi damo zasmehoval in insultiral, kakor se to dogaja dan za dnevom v velikih evropskih kulturnih centrih. To bi bil znak, da Slovenci vendar nismo tako barbari in nekulturni, kakor bi nas radi prikazali svetu razni naši „prijatelji«. Glasom poročil ljubljanskih listov je nova moda napravila dober utis na ljubljansko občinstvo, ker ne vidi v ženskih hlačah prav nič nedostojnega, na čemer bi se moral kdo izpodtikati.«⁴³

V Trstu se je manekenka Josipina Weissehuber, ki jo je eno od dunajskih podjetij poslalo na ulice, da preveri, kako se bodo Tržičani in Tržačanke odzvali na njen mestni obhod, »bala brez potrebe, da jo vržejo v morje.«⁴⁴ Tržačani naj bi novo oblačilo označili za »jako estetično.«⁴⁵

³⁷ Gombač, *Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915)*, str. 100.

³⁸ Novice, 10. 11. 1876, št. 41.

³⁹ Slovenski narod, 6. 8. 1898, št. 177. Glej tudi: Batagelj, »Ali naj dame kolesarijo?«, kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, str. 40–53.

⁴⁰ Batagelj, »Ali naj dame kolesarijo?«, kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje, str. 43–51.

⁴¹ Slovenski narod, 6. 8. 1898, št. 177.

⁴² Slovenec, 27. 2. 1911, št. 47.

⁴³ Edinost, 13. 3. 1911, št. 72.

⁴⁴ Soča, 4. 3. 1911, št. 26.

⁴⁵ Soča, 9. 3. 1911, št. 28.

Jupes Culottes (hlačno krilo) 675

Cisto mirno, brez vsacega vika in krika prišle so danes direktno iz Pariza v naše mesto glasovite „Jupes Culottes“, zaradi katerih je bilo v svetovnih metropolah mnogo boja. Od danes dalje je videti v izložbi mojega angleškega skladišča več takih eksemplarov, ki mikajo z vso silo radovednega gledalca.

Poleg tega so dospele zadnje novosti velike množine poletnega oblačila: raglani, redingota, angleških in francoskih kostumov za dame ter največja izbira najelegantnejših in najfinejših oblek za gospode in otroke.

Priznana nizke cene! Ilustrirani cenik brezplačno!

Za mnogobrojni obisk se priporoča

O. Bernatovič, Ljubljana, Mestni trg šte. 5.

Oglas podjetja Bernatovič, ki bralcem *Slovenca* predstavlja in ponuja nakup hlačnega krila (*Slovenec*, 4. 3. 1911, št. 52)

Katoliška cerkev, ki je imela pomembno vlogo v slovenski družbi tudi preko političnih institucij (Slovenska ljudska stranka), je ažurno sledila spremembam na področju oblačilne kulture in mode, posebno pozornost pa je namenjala ravno ženskim oblačilom. Do modnih novotarij, ki so se z razvojem tekstilne industrije vse hitreje širile med mestnim pa tudi podeželskim prebivalstvom, je imela drugačen pogled in je bila praviloma kritična.⁴⁶ Kar je bilo v nasprotju z normami, je bilo deležno obsodb in številnih protiargumentov, ženskam pa so velikokrat pripisali različne negativne lastnosti.⁴⁷ V *Slovencu*, ki je bil osrednji časopis Slovenske ljudske stranke na Kranjskem, so o »modnem stvoru« – hlačah, pisali z določeno mero skepse in hudomušnosti, a brez kritičnih opazk.⁴⁸ Glede hlačnega krila je bilo na Slovenskem še najbolj kritično goriško katoliško časopisje, kar bo podrobneje predstavljeno v nadaljevanju.

Liberalni tisk je predstavljal modne novosti v pozitivnejši luči, kar je razvidno iz časopisnega poročanja tržaške *Edinosti*, kranjskega *Jutra* ali, kot bomo videli v nadaljevanju, goriške *Soče*.⁴⁹ Časopis *Jutro* je na primer hlačno krilo označil za »atentat na staro, konservativno modo.«⁵⁰ Čeprav je liberalno slovensko časopisje prihod hlačnega krila predstavljalo kot emancipacijski dosežek, vse ženske tega niso podprle. Slovenska pesnica in pisateljica Ljudmila Prunk je pod psevdonimom Utva marca 1911 zapisala daljši članek v *Slovenski gospodinji*. Najprej je predstavila glavne značilnosti francoske mode, do katere je bila kritična, potem pa še izpostavila nekatere prednosti nošnje hlačnega krila, a le pri določenih dejavnostih. »Pseudo-feministke trdijo, da je to velevažen pojav

za žensko gibanje, ki mu je treba z vso resnobo slediti, ker tudi s tem ženske pokažejo moškim svojo enakopravnost. Igralke se izražajo o ženskih vrhnjih hlačah zelo različno. Nekateri so se v njih že pokazale na odru; druge nameravajo za sedaj ostati še zveste krilu. Dunajski aristokratski ženski krogi so odločno proti hlačnemu krilu ter trdijo, da se v njihovih krogih gotovo ne bo sledilo tej modi. Istotako protiven jej je literarni ženski svet.« Prihod hlačnega krila je povezala z modernizacijskimi procesi, v katere se je vse hitreje vključeval tudi

slovenski prostor. »Mislim pa, da je najnovejša ženska moda le posledica najmlajših športov: avtomobilov, motociklov in letalnih strojev. Pri teh športih je hlačno krilo gotovo neobhodno potrebno. Iz tega hlačnega krila pa ne more postati splošna ženska obleka tudi za tiste, ki se s športom ne morejo ali ne marajo baviti. Mogoče pa je, da se iz hlačnega krila razvije še prav zdrava nova moda.«⁵¹ Izpostavila se je tudi pisateljica Zofka Kveder,⁵² ki je o hlačnem krilu podala negativno mnenje. Komentar je objavil časopis *Edinost*. Po njenem mnenju je hlačno krilo bilo nepraktično in neuporabno za hitrejšo hojo. Označila ga je za »prehodno, ne posebno okusno modno muho.«⁵³

Prihod hlačnega krila v Gorico

Na Slovenskem je hlačno krilo, če drži časopisno poročanje, največjo pozornost poželo v Gorici – večnacionalnem središču dežele Goriške in Gradiške. Oblačilo se je v goriških slovenskih in italijanskih medijih prvič predstavilo februarja 1911. Novo pomladno modo so v *Soči* označili za »interesantno.«⁵⁴ Po obširnem poročanju slovenskega in tujega časopisja je zanimanje zajelo tudi goriško publiko, ki je pričakovala skorajšnji prihod novega trenda na Primorsko. Časopis *Soča* je tako že 9. marca 1911 obelodanil bralkam, med katerimi se je govorilo »mnogo o novi ženski modi, o hlačnem krilu«, da bo novo oblačilo, ki je sprožalo polemike po celi državi, kmalu dostopno tudi pri goriških trgovcih.⁵⁵ Slednji so dodobra izkoristili zanimanje žensk, ki jih je k temu še bolj spodbudilo opisano dogajanje v Trstu, Ljubljani in drugih predelih države. Goričanke niso hotele zaozstajati za Dunajčankami ali Parižankami. V Gorici je

⁴⁶ Studen, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih kakor nekdan po kači govori«, str. 89-90.

⁴⁷ Gombač, »Modni pêle mèle« slovenske družbe med svetovnimi vojnama, str. 198.

⁴⁸ *Slovenec*, 27. 2. 1911, št. 47. »Odslej /se bo/ vsaka ženska lahko pohvalila nasproti prijateljici, da ona v hiši hlače nosi, in to je tudi nekaj!«

⁴⁹ Gombač, »Modni pêle mèle« slovenske družbe med svetovnimi vojnama, str. 317.

⁵⁰ *Jutro*, 13. 3. 1911, št. 374.

⁵¹ *Slovenska gospodinja*, 18. 3. 1911, št. 3.

⁵² Zemljič, Marica Nadlišek Bartol, str. 287. Zofka Kveder je že pred prvo svetovno vojno nosila hlače v javnosti. Ko je tako oblečena nekoč obiskala Marico Nadlišek Bartol v Svetem Ivanu pri Trstu jo je ta, zaradi opazk sosedov, prosila naj je ne obiskuje več na domu.

⁵³ *Edinost*, 16. 3. 1911, št. 75.

⁵⁴ *Soča*, 21. 2. 1911, št. 21, *Gazzetino Popolare*, 23. 2. 1911, št. 2775.

⁵⁵ *Soča*, 9. 3. 1911, št. 28.



Eden od osrednjih javnih prostorov v Gorici – Korzo Giuseppe Verdi. V ozadju na desni strani je vidna zgradba Trgovskega doma (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 667, Zbirka razglednic)

prva kupcem ponudila hlačno krilo trgovina Pregrad & Černetič,⁵⁶ kmalu pa sta sledili še trgovina Antona Medveda in podjetje Ignazija Steinerja. Zanimanje je bilo veliko, saj je bilo »gledalcev vsehpolno. Nekaterim damam dopade hlačno krilo, druge zardevajo, ko zagledajo v izložbah novo nošo.«⁵⁷ Ravno slednje je bilo morda razlog za oklevanje pri nakupu, kar pa so trgovci poskusili rešiti na način, katerega so uporabljale velike modne hiše na Dunaju, Trstu in drugih središčih. Dodatne skrbi bi ženskam lahko povzročalo tudi obnašanje in negativen odziv javnosti, ki so se pojavljali po drugih delih države. Zaradi tega so trgovci v Gorici občinstvu predstavili novo oblačilo na manekenkah oz. »reklamnih lepoticah«, kot so jih poimenovali v *Edinosti*.⁵⁸ Podjetje Steiner je v ta namen organiziralo nekakšno modno revijo. »Ne v izložbi, ampak v notranjih prostorih bo šetala dama, v hlačnem krilu, o katerem sodijo, da je decentno ter da

je upati, da se ta noša polagoma uvede. Po samih modelih ni mogoče prav presojati nove noše je treba je videti damo oblečeno v hlačno krilo.«⁵⁹ Po pozitivnem odzivu so nato ženske v krilu poslali še na goriške ulice, s čimer so preverili vzdušje goriške javnosti. Trgovca Medved in Steiner sta poslala vsak po dve, da so se sprehodile po glavni mestni promenadi. »Zgodilo se ni nobeni nič, marveč se je obnašalo občinstvo povsem dostojno. Gledali so jih in sodili, drugače so imele popoln mir. Mnenja ženskega sveta so deljena: ene so za hlačno krilo, oziroma hlače, druge odločno proti.«⁶⁰ Kljub temu, da je goriška javnost odreaagirala tolerantno, kar naj bi bila po mnenju nekaterih posledica strahu pred kompromitacijo v javnosti, so v časopisju ženskam svetovali, naj raje ne hodijo v hlačah po ulicah mesta.⁶¹

Odziv je spodbudilo društvo Goriška slovenska mladina. V program »dramatičnega večera«, ki je potekal 25. marca 1911 v goriškem Trgovskem domu, je vključilo tudi plesni in pevski nastop ženske v hlačnem krilu, kar je bilo v vabilu še posebej poudarjeno.⁶² Organizatorji so morda na ta način poskušali preseči predsodke, ki so se ustvarili pri nekaterih glede novega oblačila, po vsej verjetnosti pa se je pri najavi dogodka skrivala tudi želja po dosegu čim večjega obiska, saj je občinstvo »najbolj radovedno« pričakovalo prav to točko prireditve.⁶³ Obe nem ne gre spregledati povezav s praksami v Franciji, kjer sta moda in gledališče uspešno sodelovala. Da so bile gledališke predstave tudi v Gorici izvrstna priložnost za predstavitev modnih trendov, dokazuje primer Marie Tonkli, žene goriškega odvetnika in politika Nikolaja Tonklija, katere nova oblačila je goriška publika lahko redno občudovala na koncertih.⁶⁴ Prireditve goriške mladine je časopis *Soča* podprl, vstopnice pa je bilo moč dobiti v trgovini vodilnega liberalnega goriškega politika Andreja Gabrščka.⁶⁵ Odzivi na nastop so bili različni in so sprožili polemiko v časopisju. »Dramatičen večer« Goriške slovenske mladine je bil očitno res dramatičen, vsaj če sklepamo po poročanju katoliškega političnega časopisja. Nastop neimenovane ženske, katere identiteta je bila zakrita po vsej verjetnosti ravno zaradi nošnje hlačnega krila, je sprožil burne reakcije.

Neodobravanje je že v začetku marca 1911 izrazil dopisnik *Eca del Litorale*, ki je prihod hlačnega krila v Gorico označil za »komični spektakel«, ženske pa pozval, naj kot matere in državljanke ne izgubljajo časa z njimi.

⁵⁶ *Soča*, 11. 3. 1911, št. 29.

⁵⁷ *Soča*, 14. 3. 1911, št. 30.

⁵⁸ *Edinost*, 9. 3. 1911, št. 63.

⁵⁹ *Soča*, 18. 3. 1911, št. 32.

⁶⁰ *Soča*, 21. 3. 1911, št. 33.

⁶¹ *Corriere Friulano*, 20. 3. 1911, št. 64.

⁶² *Soča*, 23. 3. 1911, št. 34.

⁶³ *Soča*, 28. 3. 1911, št. 35.

⁶⁴ Šatej, *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*, str. 40.

⁶⁵ *Soča*, 23. 3. 1911, št. 34.

Ženska v hlačah je bila po mnenju avtorja ženska, ki »nima ničesar v glavi.« Poudaril je tudi, da zavzemanje za enakopravnost med spoloma nima nobene zveze z modo.⁶⁶ Če je katoliška Gorica že v začetku marca 1911 nov modni trend označila za »spako«,⁶⁷ je bil *Primorski list* še ostrejši. Razburjenje je bilo tolikšno, da si je dogajanje na prireditvi goriške mladine priborilo mesto na naslovnici časopisa, ki je bilo vodilno glasilo goriškega krščansko-socialnega gibanja. Neimenovani avtor je v članku »Jupe culotte« hlače označil za »neumnost potratnih pariških dam« in »babarijo«, ki ne spada v slovenski prostor. Po njegovem mnenju so predstavljale grožnjo dotedanjemu družbenemu redu. Z nošnjo hlač po mnenju avtorja »ženska noče biti več ženska, ampak moški. Izneveriti se hoče večno ženskimi idealom, ki so jej določeni po naravi in po božji naredbi. Hlače hoče nositi, v kratkem morda celo sabljo in puško! S cigaretko v ustih bo hodila po ulicah! To je ženska emancipacija, ki nam jo ponuja propadajoči francoski narod.«⁶⁸ Avtor se je spravljal tudi na zapise Soče o prireditvi goriške mladine in časopisu očital neprimerno poročanje in celo simpatiziranje s podjetjem Steiner, ki po imenu sodeč ni bilo slovensko, kar naj bi bilo v nasprotju z geslom »svoji k svojim« pri podpiranju narodnih trgovcev v mestu. S tem je modno vprašanje zapeljal v nove dimenzije in vanj vključil še narodno in politično vprašanje.

Hlačno krilo je na ta način postalo del kulturnega boja med najpomembnejšima političnima tabora (liberalnim in katoliškim) na Slovenskem. Zanimivo pa je, da na Kranjskem njegova nošnja ni dosegla odmeva, do katerega je prišlo na Goriškem. Oba tabora sta iskala različne načine, da bi nasprotovala nasprotni strani, oziroma jo poskušala diskreditirati. *Primorski list* je apeliral na prebivalstvo Gorice, naj se raje kot novim modnim trendom posveti gospodarskemu, narodnemu in socialnemu delu, a je pri tem dodal še, »da take ženske, ki se zdaj pačijo z neumnostjo ženskih hlač, niso za nobeno delo ne v družini, ne v društvih, ne drugod.«⁶⁹ Na odziv nasprotnega tabora ni bilo potrebno dolgo čakati. V Soči je član Goriške slovenske mladine zavrnil očitke in dodal, naj katoliški tabor raje sleče »prej ženskam hlače po raznih krščanskih hišah in farovžih — in to temeljito zlasti pri volitvah«,⁷⁰ kar je merilo na agitatorsko moč ženstva znotraj družinskega okolja in različnih katoliških društev v času deželnih in državnih volitev.⁷¹ Na omembo »propadajočega francoskega naroda« je avtor še opozoril urednika *Primorskega lista*, da s takšnim pisanjem očitno tudi »odločno prepoveduje« romanja

»krščanskih« žena v Lurd.⁷² V *Primorskem listu* so sicer v nadaljevanju polemike izpostavili, da je njihov zapis doživel odobravanje tako pri nekaterih liberalno usmerjenih meščanih kot pri »inteligentnih ženskih krogih«. Pisec je izpostavil pismo, ki ga je prejelo uredništvo časopisa, v katerem je neimenovana bralka pohvalila zapis, ki je »odločno nastopili za čast in dostojanstvo žensk, ki jim priče, a proti pačenju in nečimernosti onih redkih slovenskih potratnih dam, ki ne vedo več, kako bi trosile denar za lišp.«⁷³ Pričujoči časopisni fragment nakazuje, da širša goriška javnost, med njimi tudi številne ženske, ni bila pripravljena sprejeti nove mode, in da je popularizacija le-te v aprilu 1911 že izgubljala zagon. Tako je bilo tudi na Goriškem, saj se s tem člankom v goriškem časopisu zaključila polemika v zvezi z nastopom v Trgovskem domu in nošnjo ženskih hlač v mestu.

Sklep

Tako kot se je okrog *Jupe-culotte* razplamtel vihar na začetku marca 1911, tako je tudi že naslednji mesec tudi ugasnil. Kljub intenzivnemu poročanju medijev nova moda ni dobila prave podpore med avstro-ogrskim in tudi slovenskim ženstvom in v javnosti. Burni odzivi avstro-ogrske javnosti kažejo, da hlačnega krila ženske niso hotele nositi, saj bi z njim tvegale posmeh, žalitve in napade vseh tistih množic, ki se niso mogle sprijazniti s tem, da bi ženske posnemale moške in se polastile hlač. Poleg tega so se pojavili novi modni trendi, ki so potisnili hlačno krilo v zgodovino za nekaj desetletij. Oktobra 1911 so tako na Dunaju zapisali, da je »umrlo blažene smrti«.⁷⁴

Dogodki, povezani z oblačilom, izstopajo po svoji razširjenosti. Zajeli so celotno Evropo in izstrelili vprašanje ženskega nošenja hlač v širšo javnost ter sprožili debato glede emancipacije žensk ravno v času, ko je v velikem delu Evrope potekal intenziven boj za žensko volilno pravico. Mnogi pisci so se osredotočili tudi na zdravstvene vidike nošnje hlačnega krila, v katerem so zaradi ohlapnosti, udobnosti in mobilnosti videli velik preskok in napredek v korelaciji z dotedanjimi modnimi trendi, kot na primer nošnjo steznika, ki je ovirala normalno dihanje in pretok krvi ter spreminjala obliko hrbtenice in prsnega koša.⁷⁵ Prihod hlačnega krila na trg je zamajal dotedanje modne in oblačilne vzorce, ki so se radikalno spremenili šele v času prve svetovne vojne. V vojnem času se je pri ženskah pričela postopoma uveljavljati nošnja hlač, kar je bila posledica nadomestitve

⁶⁶ *Eco del Litorale*, 11. 3. 1911, št. 48.

⁶⁷ *Gorica*, 11. 3. 1911, št. 20.

⁶⁸ *Primorski list*, 30. 3. 1911, št. 13.

⁶⁹ *Prav tam*.

⁷⁰ *Soča*, 1. 4. 1911, št. 37.

⁷¹ *Selišnik, Prihod žensk na oder slovenske politike*, str. 52-53.

⁷² *Soča*, 1. 4. 1911, št. 37.

⁷³ *Primorski list*, 6. 4. 1911, št. 14.

⁷⁴ *Wiener Neuste Nachrichten*, 23. 10. 1911, št. 42.

⁷⁵ *Remec, Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*, str. 234.

moške delovne sile, ki je odšla na evropska bojišča. Delo v proizvodnji, prometu in drugih sektorjih je zahtevalo primerna oblačila, ki so morala biti praktična in preprosta.⁷⁶ Trend praktične in nosljive mode se je po vojni še razširil in ni ga bilo moč več ustaviti.

Če primerjamo Gorico pa tudi širši slovenski prostor z nekaterimi ostalimi predeli Avstro-Ogrske, lahko iz poročanja dnevnega časopisja ugotovimo, da odpor proti oblačilu ni dosegel intenzitete, kakršna se je pojavila ponekod drugod po državi ali Evropi. Tako goriško, kot bližnje tržaško okolje bi lahko označili za liberalno, kozmopolitsko in odprto idejam, ki so prihajale iz tujine. Trst je bil že v 90. letih 19. stoletja središče javnega delovanja Slovenk, ki so leta 1897 ustanovile tudi prvi slovenski ženski časopis *Slovenka*.⁷⁷ Kaj je temu botrovalo, je iz časopisnih zapisov težko razbrati. Slovensko liberalno časopisje je do hlač nastopalo z določeno naklonjenostjo in dokazovalo naprednost slovenske kulture in miselnosti. Na drugi strani tudi katoliško časopisje, z izjemo goriškega, ni izrazilo nastopilo proti novi modi ter na tak način ni dalo povoda slovenski javnosti, da bi do hlačnega krila razvila negativno mnenje.

Viri in literatura

Časopisni viri:

Agramer Zeitung, 1911
Arbeiter Zeitung, 1911
Bukowinaer Post, 1911
Corriere Friulano, 1911
Die Muskete, 1911
Eco del Litorale, 1911
Edinost, 1911
Gazzettino Popolare, 1911
Gorica, 1911
Jutro, 1911
Novice, 1876
Primorski list, 1911
Reichspost, 1911
Slovenec, 1911
Slovenska gospodinja, 1905, 1911
Slovenski narod, 1898
Soča, 1911
Sport und Salon, 1911
Wiener Neuste Nachrichten, 1911

Literatura:

- Batagelj, Borut:** »Ali naj dame kolesarijo?«: kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, l. 11, št. 2. Celje: Zgodovinsko društvo, 2004, str. 40-53.
- Bolton, Andrew; Koda, Harold:** Preface: The Prophet of Simplicity. *Poiret* (ur. Andrew Bolton in Harold Koda). New York: Metropolitan Museum of Art, 2007.
- Cho, Kyu-Hwa; Oh, Yun-Jeong:** Fashion and Periodic Conditions before and after World War I: – 1910s to the Beginning of 1930s -. *Journal of Fashion Business*, l. 6, št. 3. The Korean Society of Fashion Business, 2002, str. 60-68.
- Ebert, Anne-Katrin:** *Radelnde Nationen: Die Geschichte des Fahrrads in Deutschland und den Niederlanden bis 1940*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2010.
- Getzy, Adam:** *Fashion and Orientalism: Dress, Textiles and Culture from the 17th to the 21st Century*. London, New York: Bloomsbury Academic, 2013.
- Gombač, Maja:** »Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnima vojnama. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.
- Gombač, Maja:** Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915). *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, l. 6, št. 2. Celje: Zgodovinsko društvo, 1999, str. 98-108.
- Heine, Scot W.:** *Culture and Customs of France*. London: Greenwood Press, 2006.
- Remec, Meta:** *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Selišnik, Irena:** *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- Studen, Andrej:** »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih kakor nekdaj po kači govori«. *Stiplovškov zbornik* (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2005, str. 89-102.
- Šatej, Barbara:** *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*. Ljubljana: [B. Šatej], 2012.
- Troy, Nancy J.:** The Theatre of Fashion: Staging Haute Couture in Early 20th-Century France. *Theatre Journal*, l. 53, št. 1. Baltimore: John Hopkins University, 2001, str. 1-32.
- Verginella, Marta:** *Ženske med nacionalnim angažmajem in bojem za žensko emancipacijo. Slovenke v Trstu na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. str. 133-144.
- West, Emma:** A Modern(ist) Mode: Fashion, 1910, and the Limits of Modernism. *Word and Text:*

⁷⁶ Cho, Oh, *Fashion and Periodic Conditions before and after World War I: – 1910s to the Beginning of 1930s -*, str. 65.

⁷⁷ Verginella, *Ženske med nacionalnim angažmajem in bojem za žensko emancipacijo. Slovenke v Trstu na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, str. 133-144.

A Journal of Literary Studies and Linguistics, l. 1, št. 3. Cardiff: Centre for Critical and Cultural Theory, 2011, št. 65-78.

Zemljič, Igor: Marica Nadlišek Bartol. *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 278-292.

Zusammenfassung

„DIE FRAUEN SIND SOWIESO SCHON ÜBERALL AM GEWINNEN, HIER ABER WERDEN SIE ES NICHT SCHAFFEN, WIR GEBEN IHNEN DIE HOSEN NICHT. WER WIRD DENN DANN RÖCKE TRAGEN?“

Die Ankunft des Hosenrockes in Görz

Im Frühjahr 1911 wurde Europa und damit auch der slowenische Raum von einem wahren Modiefieber erfasst, das das neue Kleidungsstück *Jupe-culotte* betraf, also den Hosenrock, wie er auch genannt wurde. Er wurde von einem der weltweit führenden Modedesigner, dem Franzosen Paul Poiret lanciert, der sich dabei von der orientalischen Mode inspirieren ließ. Die Modesaison 1910/1911 bedeutete nach Ansicht einiger einen radikalen Bruch mit den damals vorherrschenden Modemustern und bewirkte zahlreiche Veränderungen der Bekleidungskultur, wobei gerade Hosen für Frauen die größte Rolle spielten. Der Hosenrock rief aufgrund seiner Form verschiedene Reaktionen in Europa hervor – von Unterstützung und der Verbindung mit der Frauenemanzipation bis hin zu Entrüstung und Vorwürfen, dass die neue Mode die Gesellschaftsordnung zerstört. Wenn Frauen in der Öffentlichkeit Hosen trugen, wurde dies von der Gesellschaft zu Beginn des 20. Jahrhunderts weitgehend als unangebracht und unschicklich angesehen. Dies stoppte jedoch beim Hosenrock nicht das von den Medien unterstützte Vordringen der Modehäuser und -geschäfte auf den europäischen Markt. Auch in den Stadtzentren Österreich-Ungarns schickten die Modehäuser Mannequins auf die Straßen, die das Kleidungsstück in der Öffentlichkeit bewarben und die Reaktionen darauf testeten. Hier und da kam es deswegen zu Protesten und die Öffentlichkeit drückte ihre Unzufriedenheit mit dem modischen Neuankömmling aus Frankreich auch durch Angriffe auf die Mannequins aus. Gegen den Hosenrock organisierte man sogar Versammlungen und Vereine.

Der slowenische Raum stand anderen Teilen Europas bei den modischen Neuerungen in nichts nach und die Bewohner der größeren Städte (Triest, Ljubljana,

Görz) konnten bereits im März 1911 das Kleidungsstück bewundern oder kritisieren und auch kaufen. Im Vergleich zu anderen Gebieten Österreich-Ungarns reagierte die slowenische Öffentlichkeit viel toleranter auf den Hosenrock. Diese Toleranz wurde von der slowenischen liberalen Presse besonders hervorgehoben, um damit die Fortschrittlichkeit der slowenischen Kultur und Denkweise zu beweisen, besonders im Vergleich zu Deutschen und Ungarn. Auf der anderen Seite trat auch die katholische Presse nicht dezidiert gegen die neue Mode auf und gab so der slowenischen Öffentlichkeit keinen Anlass, sich eine negative Meinung über den Hosenrock zu bilden. Eine Ausnahme war jedoch Görz, das sich hinsichtlich der medialen Aufmerksamkeit vom übrigen slowenischen Gebiet abhob. Zwischen der Görzer liberalen und katholischen Presse kam es zu Polemiken über das Tragen, die Bedeutung und die Rolle der neuen Mode. Neben der Frage der Frauenemanzipation wurden auch nationale und politische Fragen miteinbezogen und damit wurde das Thema Teil des Kulturkampfes zwischen den zwei bedeutendsten slowenischen politischen Lagern, dem liberalen und dem katholischen. Trotz der intensiven medialen Berichterstattung fand die Mode keine Unterstützung der österreichisch-ungarischen und slowenischen Öffentlichkeit. Die Berichterstattung endete bereits im April 1911 und das Kleidungsstück verschwand aus den Modehäusern und von den Straßen.

Schlagwörter: *Jupe-culotte*, Paul Poiret, Frauenmode, Hosenrock, Gorica/Görz

Petra Kolenc

»Človek naj ne izleti iz mesta, da se napije, nabaše in si pokvari želodec, marveč da se izprehodi in razvedri, da si ohrani veselje do življenja.«

O zametkih gostinsko-turistične ponudbe v Trnovskem gozdu do let med obema vojnama

KOLENC Petra, univ. dipl. bibl. Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica

338.488.2(497.473)

»ČLOVEK NAJ NE IZLETI IZ MESTA, DA SE NAPIJE, NABAŠE IN SI POKVARI ŽELODEC, MARVEČ DA SE IZPREHODI IN RAZVEDRI, DA SI OHRANI VESELJE DO ŽIVLJENJA.«

O zametkih gostinsko-turistične ponudbe v Trnovskem gozdu do let med obema vojnama

Da so kraji zahodnega dela Trnovskega gozda že v osemdesetih letih 19. stoletja veljali za prava mala gorska letovišča, potrjujejo številni prispevki v periodičnem tisku druge polovice 19. stoletja. Tudi domače vaške krčme, kasnejše furmanske gostilne, ki so postopoma prehajale v izletniške gostilne, so dajale pravo podobo vzponu turizma, saj niso bile namenjene le domačinom, temveč tudi letoviščarjem (predvsem Goričanom in Tržačanom), ki so se leto za letom v vedno večjem številu navduševali nad bivanjem na območju Trnovske planote. Temu je sledila tudi ponudba hrane tako v gostilnah kot na domačijah, ki so meščanom ponujale tudi prenočišča. Prispevek podrobneje analizira gostinsko-turistično ponudbo v vaseh in zaselkih zahodnega dela Trnovskega gozda (Trnovo, Rijavci, Voglarji, Nemci, Lokve), ki je od leta 1894 do 1911, sodeč po vse večjem številu gostiln, močno narasla.

Ključne besede: Trnovski gozd, gostinska ponudba, vaške krčme, furmanske gostilne, izletniške gostilne, fin se Siècle

KOLENC Petra, BA Library Science, Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts Nova Gorica, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica

338.488.2(497.473)

“MAN SHOULD NOT BE LEAVING TOWN TO GET DRUNK, STUFF HIMSELF AND RUIN HIS STOMACH, BUT SHOULD GO FOR A WALK, CHEER UP AND RETAIN THE JOY OF LIFE.”

Early catering and tourist services in Trnovski gozd before the end of WWI

The western part of Trnovski gozd featured small mountain resorts as early as the 1880s, as testified by many articles published in periodicals from the second half of the 19th century. Local village taverns that later catered for cart drivers and then for tourists symbolized the rise of tourism because these were not meant only for the locals but also for holiday-makers (mostly from Gorizia and Trieste), who enjoyed staying in the Trnovska planota region and whose number grew every year. This was followed by the provision of food services at taverns and farms, which also provided accommodation to their guests. The article analyzes the catering and tourist services in the villages and hamlets of the western parts of Trnovski gozd (Trnovo, Rijavci, Voglarji, Nemci, and Lokve). The number of such services grew considerably between 1894 and 1911, judging from the increasing number of taverns.

Key words: Trnovski gozd, catering, village taverns, taverns for cart drivers, taverns for tourists, fin se Siècle



Lovska koča (gostilna) v Krnici iz začetka 20. stoletja z gospodarjem - lovcom v ospredju. (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici)

Zgodnji prostočasni obiski Trnovskega gozda

Kraji zahodnega dela Trnovskega gozda¹ so že konec 19. stoletja veljali za prava mala gorska letovišča, kar potrjujejo številni prispevki v periodičnem tisku (Gorica, Edinost, Soča), ki so bili hkrati edini pisni vir za slovensko gorniško besedo, preden je leta 1895 začel izhajati *Planinski vestnik*. Tudi iz oglasov v periodičnem tisku, ki so redno oglaševali odprtje novih gostiln in planinskih koč na območju Trnovskega gozda, je mogoče zaslediti vedno večjo gostinsko ponudbo, ki so jo izzvali vse pogostejši obiski domačih in tujih letoviščarjev tako v poletnem kot zimskem času.² Zanimiva je ugotovitev, da so žene avstrijskih gozdarjev ponujale hrano in pijačo v gozdarskih oz. prvotno lovskih kočah.³ Na Predmeji, kjer je gostišče vzdrževala Francka Kainradl, žena goz-

dnega čuvaja Filipa Kainradla (1843–1902), je bila, kakor izvemo iz zapisa neznanega popotnika v Soči, ponudba za tisti čas osupljiva: »Ona toči izvrstno istrsko črno vino refošk, izborni kraški teran, pravi proseški berzamin, najboljša vipavska bela in črna vina; poleg tega ima v sodčkih in steklenicah plzensko in senožeško pivo. Na krožnik ti pa nareže fino dišečo salamo ali prav dober sir (oboje domači pridelek) ali pa pristno gorjansko kračo (pršut), kateri se mora želodec smejeti, ko jo ugleda, še preden jo okusi. Večkrat ima tudi divjačino za prigrizek, in kdor si želi še posebno dobro grlo namazati, dobi vsak čas sveže, po alpskih cvetlicah fino dišeče surovo maslo. Tudi za zabavo je poskrbljeno, kajti pred hišo je lepo kegljišče in dobro urejena gugalnica. In če bi vsega tega ne bilo. Koliko je vredno, da se človek najé – čistega gorskega zraka.«⁴

Te vrste je bila tudi Anina koča, ki jo je dal zgraditi tedanji oskrbnik⁵ Trnovskega gozda Josef Jarisch (1848–1906) po rodu iz dunajskega Novega mesta.⁶ Jarisch se

¹ Prispevek se osredotoča predvsem na krajinsko podenoto Trnovski gozd – zahodni del, v katerem je kulturno krajino oblikovala tradicionalna kmetijska raba prostora na krčevinah gozdnih jas ter v katerem so se razvila redka in razpršena naselja in zaselki Nemci, Lokve, Lazna z izrazito dinarskim podnebjem ter strnjeno naselje Trnovo (z Rijavci in Voglarji), ki kaže vplive primorsko-kraških podnebnih oz. naseljenih vzorcev (Gl. Marušič et al., Trnovski gozd, 1998). Leta 1894 je na območju, ki je sodilo pod Goriški okraj Trnovske županije, živel 1479 prebivalcev, od tega v vaseh Trnovo 540, Lazna 87, Lokve 411, zaselka Nemci 52 in Voglarji 383 prebivalcev. Gl. Ročni kažipot ... za 1894, str. 85.

² Kolenc, »Bodi nam pozdravljen Trnovski les, ...« str. 41.

³ Soča, št. 15, 1895.

⁴ Soča, 12. 6. 1896, št. 14.

⁵ V Trnovskem gozdu so imeli gozdni oskrbniki vedno velik ugled in vpliv, saj je vse prebivalstvo večinoma delalo v državnem gozdu. Moški so delali kot drvarji, oglarji ali cestarji, ženske po gozdnih vrtovih, otroci pa so tam največkrat pasli.

⁶ Jarisch je bil tudi pionir smučanja na Trnovski planoti in je kot številni drugi gozdarski uradniki po monarhiji v odmaknjene kraje prinašal številne elemente modernizacije. Glej: Batagelj, Snežke, str. 31–44.

je rad zatekal v različne predele Trnovskega gozda, k srcu pa mu je prirasla Smrekova draga. V tem okolju je v času službovanja zrasla leseno-kamnita koča, ki jo je po svoji ženi poimenoval Anina koča. Njen opis zasledimo v predavanju ajdovsko-vipavske podružnice Slovenskega planinskega društva, leta 1906 objavljenega v Soči (št. 52): »Koča je polovico zidana, polovico lesena in z lesom pokrita. V njej sta dve sobi in kuhinja, ki ima lep štedilnik, malo klet in podstrešje. Pred kočo je umeten vodnjak. Preskrbljena je koča s potrebno opravo in še celo mala knjižnica se tu nahaja«. Vsak, ki je kdaj zašel v Trnovski gozd, jo je obiskal: »Pri Anini koči se odpočiješ, in če je doma »hišni oče« – gospod Prip, ki je pravi Hrast med gozdarji, a poštena duša od pete do glave, postreže ti s kozarcem dobrega vina ali čašo izbornega piva – ali če si »knajpar«⁷, s kupico mrzle vode.«⁸ Seveda so lovske kočee⁹ najpogosteje obiskovali gozdarji, planinci in lovci.¹⁰ Obiski slednjih¹¹ zagotovo veljajo za prve prostočasne obiske Trnovskega gozda, če izvajamo zgodnje komisijске obiske gozdarjev, ki so že od poznega 16. stoletja zahajali v gozd predvsem zaradi ogledov, izmer in kasnejših možnosti izkoriščanja gozda. Tako lahko pred 19. stoletjem govorimo o prihodu posameznikov visokega plemstva na območje gozda zavoljo »lovskega turizma«.¹² Lov je bil od nekdaj domena starih plemiških rodbin, to pravico so si jemali že po fevdalni tradiciji tisti, ki so imeli oblast.¹³ Najeta lovišča s strani visokega plemstva in kasneje meščanov, ki so se v 19. stoletju zgrinjali na lov, so predstavljala prve oblike letovanja v omenjenem gozdu. Tako si je neki goriški trgovec s klobuki v Trnovskem gozdu najel lovišče za lov na divjega petelina. 1895 pa je v Anini koči obedoval tržaški gospodarski cesarski namestnik, ki je pregledoval nasade v gozdu. Prav groteskni so opisi lova na divje živali (petelina, koze, ...) s strani visokih dostojanstvenikov, saj so jim domači lovci večinoma vnaprej pripravili teren za lov.¹⁴

Začetki razvoja turizma v Trnovskem gozdu

Alpinist Henrik Tuma poda eno zgodnejši definicij turizma: »Ko postane izlet in popotovanje širši socialni pojav, težnja celih slojev gospodarskih in socialnih odnosov, se prične turizem, ki je tesno vezan na moderno tehniko vozil.«¹⁵ O začetkih razvoja turizma, v pomenu prenočevanja gostov, ponudbe hrane, pijače in drugih pridelkov ter rokodelskih izdelkov pa lahko govorimo od osemdesetih let 19. stoletja dalje. Tedaj je, tako Fakin Bajčeva¹⁶ ugotavlja za območje Krasa, veliko vlogo odigrala zlasti goriška in tržaška meščanska kultura, ki je tudi do krajev na Trnovski planoti začela gojiti poseben odnos z odkrivanjem blagodejnega delovanja sredogorskega podnebja, ki je posebej v poletnem času na območju Trnovskega gozda osvežilo prebivalce zatohlih tržaških in goriških mestnih ulic: ali kot je po Ursuli Becher povzel zgodovinar Andrej Studen, se je za manj premožne meščane, ki jim omejena finančna sredstva niso dopuščala večjih potovanj, ustvarila nova meščanska oblika počitnic t. i. »poletna svežina«¹⁷, za katero je bil značilen v veliki meri ustaljen način počitnikovanja: navezanost na enkrat izbrano letovišče, iskanje tesnejših stikov med družinskimi člani in nekakšen občutek superiornosti nasproti podeželskemu prebivalstvu, čas bivanja na podeželju je bil dolg, en mesec ali več, od konca junija do začetka septembra.¹⁸ Poveden je zapis slikarja Saše, iz goriške meščanske družine Šantel, ki se že kot petletni otrok, leta 1888 spominja letovanja v Čepovanu, vasi, ki je le pet kilometrov oddaljena od osrednjih naselitvenih jeder v Trnovskem gozdu: »Najlepši čas je bil zame počitniški, ko smo redno leto za letom potovali iz Gorice na dvomesečno bivanje na deželo. Bili smo menda prvič v Čepovanu, ko mi je bilo 5 let. Pot tja je bila za nas otroke kaj zabavna. Na »lojtrniku« je bila vsa počitniška oprava, vstevši oddeje, blazine, kuhinjske in druge potrebščine¹⁹. Z deskami so bile improvizirane klopi. Ko je bilo vse pripravljeno smo stopili v voz, ki nas je še dokaj hitro prepeljal skozi Solkan do vznožja strme ceste proti Grgarju. Tam je šlo počasi. Na drugi strani sedla smo prišli zopet v hitrejši tempo, in ko smo bili v Fopškem kalu, smo vedeli, da bo cesta kmalu zavila na levo v prelepo čepovansko dolino«.²⁰ Tu so se Šantlovi

⁷ Gre za terapijo zdravljenja z vodo, ki jo je razvil nemški duhovnik in vodni terapevt Sebastian Kneipp (1821–1897).

⁸ Soča, neznani avtor, 12. 6. 1896, št. 24.

⁹ Anino kočo naj bi tik pred prvo svetovno vojno požgali divji lovci. O tem poroča Čibej, Zbrani spisi, str. 253.

¹⁰ Čibej, N. d., str. 253.

¹¹ O naselitvi Gore, vzhodnega dela Trnovskega gozda izpred štiristotih let je v zborniku Mati Gora zapisano: »Pričelo se je s prihodom lovca Štefana Bizjaka, leta 1601. Moral je biti pogumen lovec, na goro pa ga je poslal grof Attems s Križa, z namenom, da razišče možnosti lova in gozdarjenja in da bi oskrbel grofa z divjačino«, str. 219.

¹² Kolenc, O motivih s prvih razglednic, str. 24, Kolenc, »Bodi nam pozdravljen Trnovski les...«, str. 41.

¹³ Božič, Zgodovina lova in naše lovske družine, str. 7.

¹⁴ Naj omenimo samo nekatere: grof Chamborski, burbonski kralj, knez Lobkovitz itd. O pomembnejših, ki so v Trnovskem gozdu lovili, je zapiske »iz prve roke« v mesečniku Lovce objavljaj Josip Plesničar med letoma 1911 in 1912.

¹⁵ Tuma, Pomen in razvoj Alpinizma, str. 135.

¹⁶ Fakin Bajec, Pregled razvoja turizma, str. 24.

¹⁷ Studen, Iz avanturizma v turizem, str. 101–102, glej tudi Götsch, Sommerfrische..., str. 9–15, Haas, Die Sommerfrische – Ort der Bürgerlichkeit, str. 364–377.

¹⁸ Studen, Iz avanturizma v turizem, str. 101–102,

¹⁹ Iz zapisanega lahko sklepamo, da so si Šantlovi tudi sami pripravljali hrano, prav verjetno je, da so iz Gorice pripeljali tudi živila, v Čepovanu pa so se prepustili gostoljubju vaškega kmeta in gostilničarja le občasno.

²⁰ Šantel, Življenje v lepi sobi, str. 136. Prav slednji zapis in še mnogo ustnih potrditev za kasnejši čas ovrže občutek superiornosti meščanov, ki so prišli na letovanje v Trnovski gozd.

nastanili pri najbogatejšem vaškem kmetu Kofolu, ki ga *Ročni kašipot po Goriški in Gradiščanski* iz leta 1894 že omenja kot pomembnejšega »krčmarja in štacunarja« v Čepovanu.²¹ Sredi velike kmečke hiše obdane z gospodarskimi poslopji so si pripravili vse potrebno za dvomesečno bivanje na deželi, nato so začeli z obiski okolice in s spoznavanjem kmečkega življenja. Pri tem pa niso ostali neopaženi, kajti ob koncu osemdesetih let 19. stoletja je bil prostor čepovanskega podeželja še zelo vase zaprt in malo obiskan, kar potrjuje tudi Šantlov zapis: »Bili smo prvi letoviščarji v tistih krajih, zato smo vzbujali pri ljudeh – a tudi pri živalih, posebno pri pasočih kravah – veliko pozornost. Ljudje so bili vedno prijazni z nami, saj je papa kot kmečki sin takoj našel pravo nit razgovora z domačini.«²² S konkretnim primerom Šantlovih, ki so opredelili turizmo z odkrivanjem naravnih lepote, opazovanjem ljudskega življenja, posebno v odnosu z naravo, folklor, pogledov na gospodarski razvoj podeželja in organizacijo potovanja, je tudi v revno Goriško zaledje stopila ekonomija dodatnega povpraševanja in ponudbe hrane. Ta je bila sprva vezana na domače krčme. Gostilničarska obrt je temeljila na družinski tradiciji, saj je prehajala iz roda v rod, pri postrežbi in skrbi za goste pa je sodelovala cela družina. Običajno so gostinsko dejavnost razvijali premožnejši kmetje, ki sta jim tako družbeni status kot finančna neodvisnost ob kmetovanju omogočila ukvarjanje z gostinstvom, trgovino, furmanstvom, mesarstvom in drugo dejavnostjo.²³

Tudi sleherni zaselek oz. vas zahodnega del Trnovskega gozda (Trnovo, Rijavci, Krnica, Voglarji, Nemci, Lokve) se je ponašal z eno ali več krčmami, ki so začele prav ob koncu 19. stoletja strmo naraščati. Sodeč po statističnih podatkih *Ročnega kašipota po Goriškem in Gradiščanskem* so bile od srede 90-ih let 19. stoletja na Trnovem tedaj tri krčme (v lasti Frana Peršiča, Katarine Hvala in Valentina Volka), prav tako tri pri Voglarjih (v lasti Blaža Plesničarja, Antona Kogoja in Jožefa Plesničarja). Lokve z Nemci pa so imele skupaj tudi tri krčme (lastnikov Antona Makuca ter Štefana, Leopolda in Frana Winklerja, slednji so izhajali iz iste rodbine nemških naseljencev pri Nemcih).²⁴

»Turistično gostinstvo« in ponudba hrane na domačijah

Da so bile vasi Trnovskega gozda tedaj že »letoviščarsko obljudene« potrjuje tudi Šantlov zapis v nada-

ljevanju: »Po Čepovanu smo si izbrali letovišče v vasi Trnovo. Kraj ima zelo lepo lego, ni daleč od veličastnega Trnovskega gozda in ima krasen razgled na Goriško stran.«²⁵ Trnovo z okoliškimi zaselki (Rijavci, Voglarji, Nemci) je bilo v tistem času že precej znano letovišče s tremi krčmami, katerih število je do leta 1911 naraslo na pet. Ena od teh se je iz krčme razvila v znano furmansko gostilno,²⁶ ki so jo imenovali »Pri Ovčarju«. Njen lastnik, neki Žerovec, naj bi konec 18. stoletja prišel s Krasa in s seboj pripeljal čredo ovac. Najprej je v vasi postavil hlev, kmalu pa je prizidal še krčmo,²⁷ ki je bila zelo majhna, v njej pa so domovale tudi kokoši. Družino naj bi v začetku 19. stoletja pobrala jetika, krčmo, ki se jo je že prišlo ime Pri ovčarju, pa je prevzel novi lastnik, neki Volk. Ob njegovi smrti se je njegova žena²⁸ vnovič poročila z nekim Strosarjem (r. 1868) in gostilna je ponovno dobila gospodarja. Ker pa gostilna ni dajala dovolj zaslužka, se je novi gospodar preživljal tudi z vožnjo drv v Gorico, saj je imel par konj. Ko je prihranil dovolj denarja, je ob gostilni kupil še balinišče,²⁹ kjer so domačini ob lepem vremenu radi balinali, in nekaj sveta,³⁰ v Solkanu pa veliko parcelo, na kateri je pridelal vso hrano, ki jo je potreboval v gostilni: sirka³¹ je pridelal toliko, da ga je prodajal še Trnovcem. Sogovornica³² se spominja, da je njena mama v času Italije kot 17-letno dekle pomagala pri vodenju gostilne, ker lastnika nista imela otrok, sta jo kmalu sprejela kot lastno hčer. Mama ji je pripovedovala: »Ponujali smo zrezke, mineštre, prašičje parklje in druge jedi. Stric me je naučil kuhat. Pri nas so se največkrat ustavljali furmani, tako Italijani kot naši, ki so s konji vozili les iz Trnovskega gozda v Ajdovščino in Gorico. Iz Ravnice in Grgarja pa so po hlope hodili z volovsko vprego. [...] Poleg naše gostilne je bila kovačija. Medtem ko so vozniki dali podkovat svoje konje, so počakali pri nas v gostilni, lakoto so si potešili

²⁵ Šantel, N. d. str. 154.

²⁶ Nahajala se je ob cesti Lokve-Trnovo-Gorica, kjer se je že ob koncu 18. stoletja uveljavila ena od smeri tovarjenja lesa iz Trnovskega gozda.

²⁷ Gre za diferenciacijo znotraj vasi, ko se je majhna krčma dogradila v kasnejšo furmansko gostilno, iz katere se je še kasneje razvil stavbeniški tip gostilniške hiše v naselju. Prim, Vilfan, Kmečka hiša, str. 589.

²⁸ Kot lastnico se leta 1894 Ročni kašipot navaja Katarino Volk. Verjetno gre za vdovo, ki se je kasneje ponovno poročila z nekim Strosarjem.

²⁹ Balinanje je bilo zelo priljubljena zabava, posebej ob nedeljah in praznikih so se v domači gostilni zbrali in se pomerili v tej mediteranski igri. Seveda so nekoč igrali za liter, če je bilo igralcev več, ali pa za »kvartin«, če sta igrala samo dva.

³⁰ Tako so imenovali zemljišče oz. posestvo.

³¹ Pri tem ni mišljen sirek (zn. sorghum, imenovan tudi metlar, ker so ga uporabljali za izdelavo sirkovih metel), temveč koruza (grano turco/grano grosso). Lokvarji pa so turka rekli krompirju, saj koruza na Trnovski planoti ni uspevala. Več glej: Gormiršek, Spremembe na področju agrarnih panog ..., str. 266–267.

³² Milojka Rijavec, roj. 1947, Trnovo, po zapisu Bože Hvala, Ma vsegljeh je blo lepo, str. 135.

²¹ Ročni kašipot po Goriški in Gradiščanski za leto 1894 omenja tako Josipa kot Antona Kofola kot štacunarja in krčmarja.

²² Šantel, N. d., str. 136.

²³ Kofol, Vaške gostilne, str. 44.

²⁴ Prim. Kolenc, Bodi nam torej pozdravljen ... str. 41.



Trnovo (pri Gorici) z gostilno Pri Ovčarju, Štefetovo trgovino jestvin in karabinjersko kasarno, 1932. (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici)

z našimi njoki, juhami, mineštrami, krompirjem v kozici (tenfan krompir) in drugo domačo hrano. Ko pa je enkrat prišlo na jedilnik meso, so jedli samo to, dokler se ga niso nasitili.« Poleg furmanov so tu jedli tudi letoviščarji, ki so si med domačini krajšali vroče poletne dni in jih v prvem desetletju 20. stoletja popestrili tudi že s pošiljanjem prvih razglednic,³³ katerih založniki so bili prav gostilničarji, saj je bilo »turistično gostinstvo«³⁴ kot nova gospodarska panoga v vzponu.³⁵

Gostje so bili na domačijah vedno postreženi z doma pridelano hrano,³⁶ kar so si tudi želeli in na kar so gospodinje posebej opozarjali s »Come da voi [kakor pri vas]«, se spominja pripovedi svoje mame Ana Marija Rijavec³⁷ iz Rijavcev, zaselka pri Trnovem. Tam so vsako leto v poletnih mesecih na domu imeli nastanjene italijanske letoviščarje, ki so se navduševali nad naravo in preprostim življenjem domačinov. Kaj je bilo domačega, nam pove zapis Janje Šuligoj o prehranjevalnih navadah in kulinarčni tradiciji iz Lokovca, vasi na Banjški planoti, ki se ni bistveno razlikovala od prehranjevalnih navad

na Trnovski planoti: »Jedli so večinoma trikrat na dan, zjutraj je bil fruoštik (zajtrk), opoldne južna (kosilo) in zvečer večerja. Ko so imeli pri hiši kakšna večja dela, npr. košnjo, žetev, spravilo drvi, so jedli tudi popoldansko malico, ki so ji rekli kuopčk. Dopoldansko malico pa so imenovali kasila, ponekod pa predjužnk (pred južno so pojedli kos kruha z belo ječmenovo kavo). Za fruoštik so jedli ržen kruh ali sirkovo pogačo z belo ječmenovo kavo,³⁸ mrbe (koruzne žgance) z belo kavo ali pocvrto polento s kislim mlekom, če je ostalo od večerje pa tudi teunfan (prepražen) krompir, ki so ga skuhalo že dan prej in ga v olupkih pustili do naslednjega dne, ko so ga na masti potenfali in mu dodali malo vode. Za južno so bile ponavadi jedi iz krompirja in sezonske zelenjave v različnih kombinacijah. Za kuopčk je bila običajno bela ječmenova kava in kruh. Za večerjo so bile večinoma oblice, krompirjeva ali koruzna polenta s kislim mlekom, mrbe, močnik, sirkova pogača, bob s kislim mlekom, kislo zelje s fižolom. Jajc in masla so si privoščili bolj malo, saj so jih raje nosili prodajat v Gorico in si s tem zaslužili denar za kakšno drugo prepotrebno živilo ali blago ali pa so jih oddali v vaški trgovini, kjer so zanje dobili sladkor, belo

³³ Kolenc, O motivih s prvih razglednic iz Trnovskega gozda, str. 23–30.

³⁴ Marušič, Trnovski gozd – krajina in ljudje, str. 316.

³⁵ Za podobne ugotovitve na obalnem prostoru glej publikacijo Retrospektiva turizma Istre (ur. Metod Šuligoj, 2015).

³⁶ Ob vsakih hiši je bil vrt, na katerem so rasli krompir, fižol, zelje, korenje, repa, koleraba in druga zelenjava.

³⁷ Ana Marija Rijavec, r. 1941.

³⁸ Prava kava je prišla na podeželje relativno pozno, v času med obema vojnama, še to so praviloma kuhali le obiskom. Nekaj kavnih zrn skupaj z ječmenovimi so sprazžili doma v brštulinu (posebna ponev s pokrovom in ročajem za vrtenje), ki so ga običajno imele bogatejše družine. Prim. Šuligoj, Prehranjevalne, str. 28.

*sirkovo moko, olje, cikorjo*³⁹, *kvass in druga živila ...*.⁴⁰ Kava se je na Trnovsko podeželje razširila v času med obema vojnama. Poveden je zapis z Banjške planote, ko je v zaselek Lipušček (Lokovec) prišel turist in gospodinji prinesel nekaj surovih kavni zrn, ki so bila zelena. Ker gospodinja kave ni poznala, je misleč, da je grah, kavna zrna dala kuhat v vodo. Ko je popotnik to videl, jo je naučil skuhati kavo: vzel je ponev, spraznil zrna, da so se oluščila, jih potolkel s kladivom in skuhal kavo, ki je še dolgo veljala za luksuzno živilo. Podobno je bilo z mesom, ki je bilo največkrat na jedilniku ob nedeljah,⁴¹ doma so ga pripravljali le redko, in še to največkrat le za juho, saj je bilo živilo hitro pokvarljivo. Zato pa so bile posušene t. i. suhe mesnine večkrat na jedilniku, seveda poleg glavnih sestavin vsakdanjih jedi: krompirja, repe, zelja, fižola (pred njim tudi boba), korenja, kolerabe, ohrovt – pridelkov, ki so jih imeli na domači njivi in vrtu (solata, radič). Strinjamo pa se lahko z ugotovitvami poznavalca in zapisovalca ljudske dediščine na Goriškem Pavla Medveščka, da kot druge kmečke dejavnosti tudi gojenje, predelava poljščin in njihova uporaba pri prehranjevanju pripovedujejo pomembne zgodbe o življenju naših podeželskih ljudi, vendar tematika do nedavnega na Goriškem ni vzbujala posebnega zanimanja.⁴² Morda tudi zato, ker je bila kuha nekaj samoumevnega in kot večna spremljevalka človeka in širše skupnosti mnogo bolj kot sedaj podvržena vplivom okolja (podnebju, kakovosti letine, letnim časom, vsakdanjikom in praznikom) ter širšim družbenim spremembam (vpliv navad sosednjih narodov).

Trnovska planota je bila kot del širše zgodovinske Goriške tudi del mejne pokrajine med vplivi romanskega zahoda in slovanskega vzhoda. Geografska lega med Jadranskim morjem in Alpami, ki se odraža tudi v prehodih med sredozemsko in celinsko klimo⁴³ odseva mejnost tudi v kulturi prehranjevanja.⁴⁴ Prepletanje slovenskih, furlanskih, italijanskih, ponekod celo nemških

vplivov je vidno tudi v imenih hrane (polenta, mineštra, jota, njoki, žganci, šnite itd.), kar potrjuje temeljno značilnost kuhinje na Goriškem: socialna, kulturna in geografska raznolikost ter odprtost za tuje vplive so okviri, znotraj katerih so posamezne jedi postale krajevno značilne. Pod vplivom beneške kuhinje so se na Goriško širile razne zelenjavne juhe, mineštre, avstrijska kuhinja z odtenki češke, poljske in madžarske kuhinje je prispevala različne oblike priprave mesa (golaži, divjačina, štruklji), kar je posebej opazno za področja Trnovske planote, kjer so nekdanje izstopala posamezna naselitelvena področja (npr. zaselek Nemci – kot že ime pove, naseljeni z avstrijskega, Voglarji – iz furlanskega prostora) sredi slovanskega naselitvenega prostora. Prav slovanski zahod pa je bil tisti, ki je v goriško kuhinjo prispeval tako pomembne jedi iz svinjskega mesa, gubanice in povotice – kasnejše potice.⁴⁵ Goriška kuhinja in z njo kuhinja Trnovske planote je tako del srednjeevropske kuharske tradicije, ki jo je s pionirskim delom *Süddeutsche Kuhe* na tem področju utemeljila Khatarina Prato.⁴⁶ Gre za kuharski priročnik, ki je v Grazu izšel leta 1901 in je postal »temelj krajevnih kuharskih priročnikov na Kranjskem, na Goriškem in v Furlaniji na prehodu 19. v 20. stoletje«.⁴⁷ Na njem so temeljili programi gospodinjkega in kuharskega usposabljanja na zelo razširjenih gospodinjstskih šolah in tečajih iz začetkov 20. stoletja, ki so se jih običajno v Gorici udeležila tudi dekleta iz Trnovske planote.⁴⁸

Večje razlike so bile opažene pri prehrani različnih slojev, tako lahko pri meščanski kuhinji opazimo večjo dovzetnost za tuje vplive (ekonomska možnost vključevanja uvoženih oz. kupljenih živil v prehrano), medtem ko je prehrana kmečkih slojev temeljila in ostajala v obsegu doma pridelanih živil.⁴⁹ Prav ta razlika bi lahko bila razlog, da so letoviščarji, ki so večinoma iz mest prihajali na podeželje, cenili doma pripravljeno hrano. Na to opozarja tudi podatek, da so letoviščarji večinoma samo za kosila odhajali v bližnjo gostilno, zajtrke in večerje pa so najraje imeli kar pri gospodinji v hiši, kjer so bili nastanjeni.⁵⁰ Tudi gostinska ponudba domače hrane v vaseh in zaselkih zahodnega dela Trnovskega gozda (Trnovo, Rijavci, Voglarji, Nemci, Lokve) je od leta 1894 do 1911 vse bolj naraščala, kar jasno nakazuje vedno večje število gostiln (z 9 na več kot 12) (prim. *Ročni kažipot*

³⁹ Nasekljane, zmlete in popražene korenine cikorije so ljudje že zgodaj uživali namesto prave kave. Obred priprave in pitja cikorije je spominjal na obred priprave kave, zato se je njena uporaba hitro širila. Na Planoti so cikorijo delali tudi iz pese, ki so jo posušili, naribali, zmleli in z njo kuhali kavo. O cikoriji kot kavnem nadomestku glej Gomišček, *Goriški radič: od vrtnine do umetnine ...*, str. 13.

⁴⁰ Šuligoj, *Prehranjevalne navade*, str. 10–11.

⁴¹ O vlogi mesa v slovenski praznični prehrani več Maja Godina Golja, *The role of meat*, str. 159–168.

⁴² Medvešček, *Kmečka kuhinja*, str. 162.

⁴³ Gre za krajinsko podenoto Trnovski gozd – zahodni del, kjer je kulturno krajino oblikovala tradicionalna kmetijska raba prostora na krčevinah gozdnih jas, kjer so se razvila redka in razpršena naselja in zaselki Nemci, Lokve, Lazna. Tu se je v primarni rabi odražalo dinarsko podnebje z mrzlimi zimami in suhimi poletji. Vplivi primorsko-kraškega naselbinskega vzorca pa se odražajo v bolj strnjemem naselju Trnovo (z zaselki), ki se nahaja na robovih planote. Prim. Marušič, *Trnovski gozd*, str. 32–37.

⁴⁴ Plahuta, *Jedi na Goriškem*, str. 5.

⁴⁵ Plahuta, N. d., str. 6.

⁴⁶ V prispevku se sklicujem na italijanski prevod knjige Caterine Prato: *La cucina della Mitteleuropa*.

⁴⁷ Plahuta, N. d., str. 6.

⁴⁸ Po zgledu tečaja, ki so ga organizirale med prvo svetovno vojno v Brucku za pretežno slovenske begunce, so nekatere Uršulinke iz Gorice prirejale med letoma 1920 in 1935 »gospodinjstvo šolo«. Prim. Pilon, *Introduzione*, str. 8.

⁴⁹ Plahuta, N. d., str. 5, Šuligoj, N. d. 13.

⁵⁰ Po pripovedi sogovornice Ana Marije Rijavec.

po Goriški in Gradiščanskem za leto ... 1894, 1895, 1899, 1900, 1904, 1908, 1911) brez upoštevanja lovskih oziroma kasneje planinskih koč, kar je bilo za kraje, med seboj oddaljene le nekaj kilometrov, veliko.

Letoviščarji so predvsem poleti velikokrat zahajali v zaselek Nemci⁵¹ v gostilno pri Winklerju,⁵² ki se je že pred prvo vojno razvila v pravo letoviško točko s prenočišči tudi zato, ker je v njeni neposredni bližini rasla najdebelejša jelka v Evropi, ki naj bi pri Nemcih rasla že od leta 1648. Vas Nemci je v času med obema vojnama postala za obiskovalce posebej zanimiva ravno zaradi omenjene jelke, ta pa je vplivala tudi na številčnost gostov v nekdanji krčmi, ki se je v 20. stoletju razvila v pomembno izletniško gostilno. »Temna noč je pokrivala čez in čez Trnovski gozd, ko smo dospeli do Nemcev. V vpljudni Winklerjevi krčmi smo našli dobro kaplico in jedi, katere se le morejo v samotnih krajih dobiti. Za posteljo nam je rabilo dobro seno« se bivanja v nekdanji krčmi pri Winklerju v zaselku Nemcih spominja Štefan Širok, domačin iz Ravnice, ki je leta 1872 v goriški Soči objavljaj prispevke iz potepanj po krčmah Trnovskega gozda z naslovom *Po naših hribih*.⁵³ Sogovornica Vera Volk⁵⁴ (iz družine Strosar) iz Nemcev se spominja tudi svoje mame Kristine Winkler, ki je morala zaradi smrti mame in brata, ki ju je v času pred prvo vojno vzela španska gripa, prevzeti omenjeno gostilno Winkler in kljub poroki ni odšla živeti k ženinu – k Strosarjevim, temveč je to storila šele potem, ko se je njen oče vrnil s fronte in prevzel gostilno. Pri Strosarjevih je bila tudi potem vedno polna hiša ljudi, domačinov in letoviščarjev tudi po zaslugi mame Kristine, »[...] ki je bila čudovita kuharica, nihče ni znal speči takega kruha, kot ga je znala ona. Peka je bila zanjo posebno važen obred. Spominjam se, da sem pomagala zakuriti peč, z grebljico pa smo pobrali žerjavico. Nanjo je vrgla malo sirkove moke, da je ugotovila, kako topla je peč. Če je sirkova moka zagorela, je bilo treba po lonec z vodo in peč malo ohladiti. Šele potem je dala noter majhne hlebčke kruha. Joj, kako je dišalo iz njenih loncev! Morda smo prav zato

že takrat⁵⁵ imeli v hiši letoviščarje iz Italije, ki so se vsako leto vračali k nam. Niso se mogli upreti mamini kuhinji in lepotam našega gozda. Včasih je nanese, da nas je bilo naenkrat tudi 20 ljudi pod streho in brat Ivo se je jezil, ker je moral takrat spati na seniku.«⁵⁶

Od Nemcev pa je veliko gostov zavilo tudi na Lokve k sorodnikom Winklerjevih Nemcev, v lokvarsko krčmo k Winklerju.⁵⁷ O tedanji ponudbi hrane in pijače se lahko ponovno prepričamo iz Širokovega opisa: »[...] pobrali smo se takoj v krčmo, ki je blizu cerkve. Gospodinja nam je pripravila okusno kosilo, zvrnili smo nekoliko bleščečih later⁵⁸ vipavskega vina v vedno žejni želodec in bili smo zopet dobre volje.«

Posebej poleti pa je vabila mrzla grapa Čepovana, kjer so bile od leta 1894 zabeležene kar štiri krčme; poleg že omenjenih lastnikov Josipa in Antona Kofola še krčma Petra Podgornika in Petra Šavlija.⁵⁹ Vendar pa je Čepovan kot letoviški kraj vse do druge vojne počasi zamiral.⁶⁰ »Iz Čepovana se le malo kaj sliši. Največ se govori o njem, ko gredo skozi vas smučarji, ki se hodijo sankat na Lazno,« je leta 1925 v Goriško stražo⁶¹ zapisal neki domačin. Pred drugo vojno je bil Čepovan priljubljen letoviški kraj, ne le zaradi visoke in lepe lege, temveč tudi zaradi odlične vode z mineralnimi snovmi, ki izvira severno od vasi in ki so jo že v času avstroogrške monarhije zajeli v vodovod.⁶²

Leta 1911 je v *Planinskem vestniku* izšel navdihujoč članek profesorja goriške realke Jakoba Zupančiča z naslovom *Okolica Gorice v luči turisticke*, ki je navedel predvsem slovensko govoreče izletnike in uvrstil Trnovski gozd oz. les, kot ga je avtor imenoval, med zanimivejše turistične destinacije Goriške.⁶³ Zanimiva je tudi Zupančičeva zaznava sprememb turistične destinacije, ki naj bi jo preusmeril prihod bohinjske železnice: »Trnovo in Čepovan sta bila svoj čas priljubljeni gorski letovišči za Goričane in Tržačane. Odkar pa

⁵¹ Po nekaterih pisnih virih naj bi leta 1754 avstrijska država v času cesarice Marije Terezije pozvala nekaj nemških rodbin – logarjev iz Dunajskega gozda (Wiener wald), naj se naselijo na območju, kjer je kasneje kraj naselitve dobil poimenovanje Nemci. Gozdarski družini Strasser (Strosar) in Winkler ter druge naj bi v Trnovski gozd vpeljale razne lesne obrti. Nekateri avtorji (Močnik, 1974) pa naselitev ozemlja današnjih Nemcev povezujejo z naselitvijo postavljenih zaupnikov, ki so varovali trnovski del gozda pred izropanjem. To naj bi bilo zaupano sedmim nemškim družinam, ki so dobile pravico, da si po lastni uvidevnosti omejijo potrebno zemljišče in gozd. Ker so bile bivalne razmere za te družine neugodne, so se od sedmih stalno naselile le tri: Winkler, Strosar in Vog(e)l (prim. Kolenc, Med oglarji ..., str. 39).

⁵² Čeprav je krčma starejšega datuma, je Ročni kašipot po Goriškem in Gradiščanskem ne omenjena pred letom 1898.

⁵³ Soča, 1872, 4. junij, št. 27, 11. junij št. 28. in 18. junij, št. 29.

⁵⁴ Vera Volk, roj. 1924.

⁵⁵ V tridesetih letih 20. stoletja.

⁵⁶ Vera Volk, po zapisu Bože Hvala, Ma useglih je blo lepo, str. 142.

⁵⁷ Na Lokvah so leta 1894 zabeležene tri »štacune in krčme«, katerih lastniki so bili Anton, Ivan in Štefan Winkler (RKGG 1894).

⁵⁸ Čaša ali kupa.

⁵⁹ Ročni kašipot po Goriški in gradiščanski za leto 1894.

⁶⁰ V tem času je veliko večje število ljudi iskalo poletni hlad v zavetju Trnovskega gozda, pozimi pa je bila prav tako Trnovska planota bolj obiskovana tudi z avtorji snežnih pogojev, ki so jih najprej ustvarili na Lazni, kasneje še na Lokvah.

⁶¹ Goriška straža, 6. 5. 1925, št. 36.

⁶² Slovensko Primorje v luči turizma, str. 44.

⁶³ V Soči je bila leta 1872 zapisana zanimiva primerjava, ki je še dolgo krožila med ljudmi: »Trnovski gozd in njegovo hribovje, ki se pred njim in za njim mogočno razteza, to so naši hribi, in ponosno lahko rečemo, da če si bil kdaj na Goriškem, pa njisi bil na največjem vrhu naših hribov, Na Mrzovcu, si več grešil in več opustil, nego on, ki je šel v Rim, pa nij papeža videl.«

je stekla nova Bohinjska železnica, dere vse v Bohinj in na Bled, Trnovski les pa sameva in se dolgočasi z drvarji in oglarji vred...⁶⁴ Res so se s prihodom železnice v Posočje (1906) začele vedno bolj prebujati izletniške gostilne, tudi na račun furmanskih, ki pa so v krajih na Trnovski planoti še vedno lepo živle zaradi prevoza lesa do Gorice.⁶⁵ Povedna je njegova misel, da si lahko v vsakem letnem času izberemo izlet po svojem okusu: »Samo iti je treba in nič premišljevali, kdo pojde z nami, in nič preveč zahtevati na deželi, kar se tiče postrežbe. Človek naj ne izleti iz mesta, da se napije, nabaše in si pokvari želodec, marveč da se izprehodi in razvedri, da si ohrani veselje do življenja.«⁶⁶

Sogovornica Ana Marija Rijavec (roj. 1941) se je spominjala pripovedovanja o še eni vaški gostilni, ki se je razvila v zaselku Rijavci na robu Trnovskega gozda. Ta je prenehala z obratovanjem v času Kraljevine Italije, saj se njen gospodar Alojz ni želel vpisati v fašistično stranko.

Starejša vaščanka je Ana Mariji takole opisala gostilniški prostor: »Bil je v izbi, kjer sta bili dve dolgi mizi in ob njiju klopi za sedenje. V kotu je stala velika krušna peč, ob nasprotni steni pa vitrina. V stari vitrini so imeli kozarce za vino, žganje in steklene merice za vino: kvartin (četrt litra), mera za pol litra ter en liter. V glavnem so nudili žganje in vino, ki so ga hranili v kleti, kupovali pa v Vipavski dolini, v Šempasu in Vitovljah. Gostilno so domačini obiskovali med tednom ob večerih, več obiska pa je bilo v soboto zvečer in v nedeljo popoldan. Takrat so si domačini naročili kvartin ali pol litra vina in so 'vrgli kakšno briškulo'⁶⁷ ali trišet'. Med tednom so v gostilno največ zahajali gozdarji – feštarji. Njim so nudili tudi domačo hrano: ocvrta jajca s špehom, pršut, salamo in domač kruh, vse kar so imeli doma. Včasih so skuhali tudi domač čaj.⁶⁸ Ob nedeljah, praznikih, posebno poleti, pa so gostilno obiskovali 'gospoda' iz Gorice. Meščani so ob nedeljah pešali proti Krnici, Čavnu, Kuclju in po bližnjem Trnovskem gozdu. Tudi njim so postregli domačo hrano in vino. Ob romanjih na Vitovlje, so se v gostilni ustavljali romarji, posebno iz Ravnice«. Posebej ob vikendih so si obiskovalci že zjutraj s predhodno rezervacijo naročili kosilo, da so si zagotovili mesto v kasneje velikokrat prepolni gostilni. Gostilne so imele posebej veliko dela ob praznikih vaškega zavetnika, tedaj se je upravitelj gostilne okrepil z dodatno delovno silo.

⁶⁴ Zupančič, N. d. str. 29.

⁶⁵ Brelih, Porezen, str. 88.

⁶⁶ Zupančič, N. d.

⁶⁷ Značilna, družabna, izvorno italijanska igra s kartami za dva do šest igralcev.

⁶⁸ Večinoma lipov, bezgov, kamiličen in čimlvo (kuminov), šipek so začeli nabirati nekoliko pozneje. Velikokrat pa so pozimi pripravili čaj iz posušenih jabolčnih olupkov.

Gostinstvo in turizem v letih med obema vojnama

V času po prvi svetovni vojni pa se je na Trnovem, vasi, ki je dala ime celotnemu gozdu, uveljavila stara gostilna pri Županovih. Njen zadnji gospodar je bil Franc Rijavec. Gostilna je bila v večji hiši ob cesti in je dobro delovala še posebej kot furmanska gostilna, v kateri so se ustavljali furmani, ki so prevažali les iz osrčja gozda do Gorice. Gostinski prostori so bili v pritličju, v prvem nadstropju pa so imeli sobe za letoviščarje. Nova državna meja je pomenila razmah tudi v gostinstvu, saj so se v vas začeli priseljevati številni italijanski uradniki, učitelji, gozdarski uslužbenci itd. Gostilna se je pod italijansko državo imenovala »Dopolavoro«⁶⁹ – »po delu« in je bila znana po plesih, ki jih je organizirala ob nedeljah in praznikih. V gostilno, kjer so plesali, so radi zahajali tudi italijanski orožniki, ki so plesali s trnovskimi dekleti. Ob vaški gostilni so kmalu odprli tudi mesnico, ki je živino za zakol kupovala kar od trnovskih kmetov. Iz ledenice na Lokvah so furmani vozili kose ledu za zmrzovanje mesa. Razgibano življenje pri Županovih je »usahnilo« ob začetku 2. svetovne vojne, delovanje gostilne in vseh ostalih dejavnosti Županovih pa je prenehalo septembra leta 1943 po kapitulaciji Italije, ko so s Trnovega odšli tudi italijanski orožniki, učiteljice in »feštarji«. Takrat se je vsa družina odselila v Italijo.

Že omenjena lokvarska gostilna Winkler je postajala vedno bolj priljubljena izletniška gostilna, saj se je vas Lokve razvijala v pomembno izletniško izhodišče in hkrati točko, ki so jo obiskovali zlasti meščani iz Gorice, Vidma in Trsta. Nova rapalska meja, ki je po prvi vojni na novo razmejila vasi med Italijo in kraljevino Jugoslavijo je Lokvam prinesla razmah gostilništva in »hotelirstva«, kot je leta 1924 zapisal gozdni inšpektor Dino Crivellari. Čeprav bi o pravih hotelih v dvajsetih letih težko govorili, so se v vasi po vojni razvila gostišča s prenočišči, ki so jim lastniki z vsakoletnim poletnim zaslužkom povečevali kapaciteto in kakovost.⁷⁰ V tistem času je iz gostilne nastal Hotel Winkler, vas je leta 1925 dobila tudi svoj »dopolavoro«, v katerega so zahajali številni italijanski uradniki, učitelji in vojaki, ki so se pred drugo vojno zaradi službe naselili v kraje na planoti in postali redni obiskovalci vaških gostiln.

Gostinstvo in turizem se je v letih med obema vojnama samodejno razvijalo tudi s pomočjo domačinov, ki so zaradi dodatnega zaslužka kmalu odpirali svoje

⁶⁹ Organizacija Opera Nazionale Dopolavoro, je bila neke vrste prostočasna tudi rekreaciji namenjena organizacija, ki pa je poskušala prevzemati vlogo asimilatorja na deželi. Največkrat pa se je po vaseh organizirala v obliki gostilne, kamor so zahajali tako domačini kot tudi italijanski vojaki.

⁷⁰ Crivellari, La Selva di Tarnova, str. 982.



Hotel Winkler na Lokvah v času med obema vojnama. (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici)

hiše goriškim in tržaškim letoviščarjem. Te je skoraj pri vsaki domačiji tudi na Lokvah, osrednji vasi Trnovskega gozda (Trnovem in pri Nemcih), čakala kaka soba,⁷¹ kar pritrjuje tudi domačinka Liljana Šuligoj: »Sobe so meli pod Italijo pri gostilnah, ta stari Winkler [pod Italijo preimenovan v Ferdinando Vinchieri-Lokve 33, Hotel, PANG], v Trnih je bla gostilna P'r Mkc (Pri Makucu) [pod Italijo preimenovan v Vladimiro Makuc, Lokve 58 – gostilna s prenočišči, PANG], tudi Pr' Tamejšč, Pr' Mrtnač. Dol Pr'Nemcih so meli Taljane, je jmu Winkler sobe pred [drugo op. a.] vojsko, so meli bolj pri večjih hišah sobe za oddajat«. Tako je bilo vse do začetka druge svetovne vojne, kar je ugotovil tudi eden pomembnejših raziskovalcev načina življenja na Trnovski planoti Marcelo Morpurgo; le-ta je za turizem, ki bi v teh krajih lahko postal glavni vir dohodka, dejal, da mu kljub vzponu manjka prave organiziranosti ter nezadostnosti in neustreznosti prenočitvenih storitev ter pomanjkanje (javnega prevoza) komunikacije z mestom.⁷² Tudi slaba oskrba z vodo je predstavljala oviro pri prihodu turistov, zato Morpurgo celo svetuje ponovno izgradnjo vodovoda, ki je že deloval med prvo svetovno vojno, in povečanje hotelskih kapacitet v območju vasi Lokve, kar bi prispevalo k razvoju regionalne ekonomije.⁷³ Večina italijanski zapisi, ki so za te kraje nastali do začetkov

druge svetovne vojne, izpuščajo pisanje o domačem, slovenskem prebivalstvu, ki je na svoje domačije sprejemalo italijanske goste. Nekakšna dvojnost, ki jo tu nakazujem, bi lahko razvila diskurz v smer »italijanskega meščanskega oddiha na plečih slovenskega kmeta«. Dvojnost razmerja, ki je bilo vzpostavljeno v procesu sobivanja italijanskih letoviščarjev in domačinov, se je še toliko bolj nakazovala po prvi svetovni vojni zaradi naraščajočega fašizma. »Fašizacija«, ki je ostajala predvsem na nivoju javnega življenja, pa se v odnos med letoviščarji in domačini kljub pritiskom ni uspešno preselila, kot ni vplivala na razvoj turistične in gostinske ponudbe. Ravno nasprotno, domačini se spominjajo pristnega stika z letoviščarji, ki so jih vedno občudovali zaradi lepega vedenja, novih oblek, drugačne kulture,⁷⁴ jezika in hrane, ki so jo prinašali s seboj.⁷⁵ Italijanske meščanske družine pa so rade zahajale k domačinom, saj sta bila domača hrana in pristno kmečko življenje na podežlju, ki so ga iz prve roke doživeli med bivanjem na Trnovski planoti, polna bistvenih (prvinskih) sestavin vsakdanjega življenja, od katerega so se zaradi hitrega tempa življenja v mestu vse bolj oddaljevali.⁷⁶

⁷¹ Mulitsch, str. 306; Kogoj, str. 4.

⁷² Spremembe v transportu ni povzročil samo prihod železnice. Prva desetletja 20. stoletja je zaznamoval tudi na novo vpeljan, že omenjen, avtobusni prevoz. Ta je vsakodnevno redno linijo Gorica–Čepovan (predvsem v poletnem času) podaljšal do Lokvi, če je bilo dovolj zainteresiranih gostov.

⁷³ Morpurgo, L'altipiano di Tarnova, str. 92.

⁷⁴ Tu naj omenim bralno kulturo, ta je med domačini požela veliko odobravanja: »Gospe so po cele dneve brale, domačinke pa smo ahtale njihove otroke« se spominja Lokvarica Sonja Kljunova.

⁷⁵ Domačini se spominjajo predvsem nepoznanih okusov sirov, ki jih do tedaj še niso videli, pa izbornih vin, ki so jih letoviščarji nosili s seboj ter kopico knjig, ki so jih gospe brale v popoldanskem času. (op. a.)

⁷⁶ Kolenc, Na strminah, str.27.

Viri in literatura

Arhivski viri:

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG)

Šolska kronika Lazna-Lokve neobjavljeni zapisi 1950–1980.

Razglednice krajev.

Časopisni viri:

Soča (1872: št. 27, 1888: št. 49, 1894: št.51, 1895: št.11, 1896: št. 24). Gorica.

Edinost (1884: št. 24). Trst.

Goriška straža (1925: št. 36.). Gorica.

Članki in monografije:

Andrejka, Rudolf: *Tujiški promet v Sloveniji, njega razvoj in organizacija. Ob dvajset letnici Zveze za tujski promet v Sloveniji*. Ljubljana, [s. n.], 1926.

Batagelj, Borut: »Snežke«: prispevek k zgodovini smučanja na Trnovski planoti. V: *Kronika*, št. 1, let. 2002, str. 31–44.

Bartosel, V: Mrzovec v Primorju. *Soča*, št. 49, 6. 12. 1888.

Borovalski: Poučni izlet šumarskog društva od 15 do 18 srpanja u Kranjsku i u Avstrijsko primorje. *Šumarski list*, 8, 1907.

Božič, Ivan: Zgodovina lova in naše lovske družine. *Lovska družina Ljubinj 1947–1997*, str.7–22.

Brelj, P.: Pórezen. *Planinski vestnik*. Št. 6, 1907, str. 88–92.

Caprin, G.: [S.n.]. *Alpi Giulie*, ([s.a.]): str. 162.

Cestnar: Izlet na Čaven, *Edinost*, št. 24, 17. 6. 1884.

Crivellari, Dino: La Selva di Tarnova. *Vie d'Italia*, N.9, 1924, str. 973–982.

Čibej, Edmund: S Trnovske planote: volkovi in razgledi. *Soča*, št. 24, 12. 6. 1896.

Čibej, Edmund: Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu. *Planinski vestnik*, št. 7, 1906, str. 109–111, str. 127–132.

Edmund Čibej: *Zbrani spisi*. (Ur. Franc Černigoj). Predmeja: Gora: društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine, 2005.

Fakin Bajec, Jasna: Pregled razvoja turizma na kraškem podeželju v obdobju socializma in postsocializma. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 5/2008, str. 23–29.

Fischietti, L.: L'Acrocorno di Tarnova. In *Alpi Giulie* 1911(XVI.), 1912 (XVII.).

Godina Golja, Maja: The role of meat dishes in Slovenian festive meals, *Food and celebration: from fasting to feasting*, Ljubljana: ZRC SAZ, 2002, str. 159–168.

Gomišček, Toni: *Goriški radič: od vrtnine do umetnine*. Nova Gorica: MONG, 2013.

Gomiršek, Tanja: Spremembe na področju agrarnih panog v jugozahodnem delu Goriških brd v 19. stoletju, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, str. 257–282.

Göttsch, Silke: »Sommerfrische«: zur Etablierung einer Gegenwart am Ende des 19. Jahrhunderts. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 98 (2002), str. 9–15.

Haas, Hanns: Die Sommerfrische – Ort der Bürgerlichkeit. V: Hannes Stekl u. a. (ur.): *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit ... Zur Geschichte des Bürgertums der Habsburgermonarchie*. Bd. 2, Wien: Böhlau, 1992, str. 364–377.

Hiti, Janja; Ines, Hvala: Prehrana na Tolminskem v času kmečkih uporov. *Tolminska v času punt: zbornik ob 300-letnici tolminskega punta*. Tolmin: Tolminski muzej, 2013, str. 115–136.

Hoffman, Amerigo: Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Videm: Societa Alpina Friulana, 1930.

Signori, si partel!: come viaggiavamo nella mitteleuropa: 1815–1915. Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna, 2011.

Kofol, Karla: Vaške gostilne in družabno življenje na vasi. *Naplavine obsoške zgodovine: vodnik po stalni razstavi tolminskega muzeja*. Tolmin: Tolminski muzej, 2011, 44–47.

Kolenc, Petra: Med oglarji v Trnovskem gozd. *Pri nas so žgali oglje: doneski k oglarstvu v zahodni Sloveniji*. Lokovec: Kulturno turistično društvo Lokovec, 2011, str. 38–45.

Kolenc, Petra: Na strminah vzpenjajoči se nacionalizmov: razvoj vasi Lokve in Lazna v Goriški smučarski središči v času med obema vojnama, *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 8, 2011, str. 23–27.

Kolenc, Petra: O motivih s prvih razglednic iz Trnovskega gozda, *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 10, 2013, str. 23–30.

Kozorog, Edo: Skozi Trnovski gozd. Nova Gorica: Branko, 1998.

Kozorog, Miha: Antropologija turistične destinacije v nastajanju, 2009. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Macor, Celso: Un secolo. *Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983*. Gorizia, Tipologia Sociale, 1984, str. 13–24.

Marin, Biagio: In montagna con Paternolli, Avanzini, Pocar. *Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983*, Gorizia, Tipologia Sociale, 1984, str. 9–11.

Marušič, Branko: Bil sem prvič na Kernu. Zadnjič se mi je vendar ta želja izpolnila ...» Kaj so o

- gorah pisali naši predniki? V *gorah je modrost: zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica*. Nova Gorica: Planinsko društvo, 2009.
- Marušič, Branko:** Trnovski gozd – krajina in ljudje: razstava razglednic v Goriškem muzeju maja 1991. *Primorska srečanja* 125, 1991, str. 842.
- Marušič, Janez et al.:** Trnovski gozd. *Kraške krajine notranje Slovenije*, 1998, str. 32–37.
- Medvešček, Pavel:** Kmečka kuhinja: od sv. treh kraljev do velike noči (Liško-Kambreško, srednja Soška dolina in Banjška planota). *Prehrana na Goriškem*, Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 161–164.
- Morpurgo, Marcello:** L'altipiano di Tarnova: studio di geografia fisica e antropica. Padova: Università di Padova, Facoltà di lettere e filosofia, 1941.
- Naplavine obsoške zgodovine: vodnik po stalni razstavi tolminskega muzeja*. 2011: Tolmin: Tolminski muzej.
- Pečnik, Barbara:** Ako ste primorani, idite v javno gostilnico, ki je na dobrem glasu: vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20. stoletja. V: *Zgodovina za vse*, št. 1, 2008, str. 120–138.
- Pillon, Lucia:** Introduzione. *La cucina mitteleuropea delle Madri Orsoline di Gorizia*. Gorica: LEG, 2006, str. 7–18.
- Plesničar, Josip:** Iz Trnovskega gozda. *Zgodbe s Trnovske planote*, Gorica: Mohorjeva družba, 2011, str. 87–148.
- Prato, Caterina:** *La cucina della Mitteleuropa*. 4 ed., Gorizia: Edizioni della laguna, 2007.
- Razvoj turizma v Sloveniji: zbornik referatov*, 28. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.
- Ročni kažipot po Goriški in Gradiščanski (RKGG) za leto 1898, 1899, 1900, 1904, 1908, 1911, 1923.*
- Retrospektiva turizma Istre*. Zbral in uredil Metod Šuligoj, Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.
- Sgerm, Fran:** *Debela jelka iz Trnovskega gozda*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo, 1971.
- Slovensko Primorje v luči turizma*. 1952. Ljubljana, Svet vlade LRS za blagovni promet, Uprava za turizem in gostinstvo.
- Strojin, Tone:** *Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD-PZS: 1893–1948–2003*. Radovljica, Didakta, 2009.
- Studen, Andrej:** Iz avanturizma v turizem. V: *razvoj turizma v Sloveniji*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 96–104.
- Studen, Andrej:** Gremo na rajžo: potovalna kultura in začetki modernega turizma na Slovenskem v stoletju meščanstva. V: *Turizem smo ljudje*. Ljubljana, Turistična zveza Slovenije, 2006, str. 23–35.
- Šantel, Saša:** Med barvami in glasbo. *Življenje v lepi sobi*. Ljubljana, Nova Revija, 2006, str. 131–211.
- Širok, Štefan:** V naših hribih. *Soča*, št. 27, 4.7. 1872.
- Šuligoj, Janja:** Prehranjevalne navade in kulinarčna tradicija v Lokovcu. *Pro Lokovec*, dec. 2014, str. 4–30.
- Turizem smo ljudje: zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem*, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji: 1905–2005. 2006: Ljubljana: Turistična zveza Slovenije.
- Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983*. Gorizia: Tipologia Sociale, 1984.
- V gorah je modrost 2009: zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica*. 2009 Nova Gorica: Planinsko društvo.
- Vilfan, Sergij:** Kmečka hiša. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*, Ljubljana, 1970, str. 559–593.
- Zgodbe s Trnovske planote*. zbral in uredil J. Šušmelj. Gorica: Mohorjeva družba, 2011.
- Zupančič, Jakob:** Okolica Gorice v luči turistik. *Planinski vestnik*, 1911.

Ustni viri:

- Alfred Gruden**, roj. 1930 pri Nemcih, pogovor, Nemci.
- Rajmund Kolenc**, roj. 1942 na Lokvah [voden intervju, 20. septembra 2011], Nova Gorica.
- Andrej Podgornik**, roj. 1911 pri Voglarjih, pogovor, Voglarji.
- Ana Marija Rijavec**, roj. 1942, Rijavci [pogovor, 20. marec 2014], Nova Gorica.
- Liljana Šuligoj**, roj. 1939 na Lokvah. Kolenc [voden intervju 1. in 2. oktober 2011], Lokve.
- Milan Šuligoj**, roj. 1933 pri Voglarjih, pogovor, Rožna Dolina, Nova Gorica.
- Vera Volk**, roj. 1924, Trnovo pri Gorici.
- Sonja Kljun**, roj. 1940, na Lokvah [pogovor, junij 2014], Renče.

Zusammenfassung

**„DER MENSCH SOLL NICHT AUS DER
STADT HINAUS, UM SICH ZU BETRINKEN,
VOLLZUFRESSEN UND DEN MAGEN ZU
VERDERBEN, SONDERN UM SICH DIE
BEINE ZU VERTRETEN UND ZU ERHOLEN,
DAMIT ER SEINE LEBENSLUST BEWAHRT“**

*Über die Anfänge des gastgewerblich-touristischen
Angebotes in Trnovski gozd bis in die Zeit zwischen
den Weltkriegen*

Die Orte im westlichen Teil des Trnovski gozd (Ternowaner Wald) galten bereits in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts als wahre kleine Bergsommerfrischen, wie zahlreiche Beiträge in der periodischen Presse der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bestätigen. Auch die heimischen Dorfkerne, die späteren Gasthäuser für Fuhrmänner, die allmählich zu Ausflugsgasthäusern wurden, prägten das Bild des touristischen Aufschwungs, da sie nicht nur für die Einheimischen gedacht waren, sondern auch für die Ausflügler (vor allem aus Görz und Triest), die sich Jahr für Jahr in immer größerer Zahl für den Aufenthalt im Hochland des Trnovski gozd begeisterten. Dem folgte auch das Speisenangebot in den Gasthäusern und in den Bauernhäusern, die den Städtern auch Übernachtungsmöglichkeiten boten.

Der Beitrag analysiert das gastgewerblich-touristische Angebot in Dörfern und Weilern des westlichen Trnovski gozd (Trnovo, Rijavci, Voglarji, Nemci, Lokve). Nach der immer größeren Zahl der Gasthäuser zu urteilen wuchs dieses Angebot in den Jahren von 1894 bis 1911 beträchtlich an. Gleichzeitig macht der Beitrag die Leserschaft genauer mit den Essgewohnheiten der gewöhnlichen Menschen bekannt, die vor allem in der Zeit des Ersten Weltkriegs auch Ausflüglern Unterkunft und Verpflegung in ihren Heimen anboten. Dabei wirkte sich die Zweigleisigkeit der Verhältnisse, nämlich die Faszisierung des öffentlichen Lebens auf der einen und die freundschaftlichen Beziehungen zwischen Einheimischen und italienischen Ausflüglern auf der anderen Seite, nicht auf die Entwicklung des gastgewerblich-touristischen Angebots aus.

Schlagwörter: Trnovski gozd (Ternowaner Wald), gastgewerbliches Angebot, Dorfkerne, Gasthäuser für Fuhrmänner, Ausflugsgasthäuser, Fin de Siècle

Gordana Šövegeš Lipovšek

»Jaz že od prve minute vidim, da je stanje glede monarhije zelo resno. Mislim, da bo konec poraz ...«*

Dopisovanje med mladima zakoncema Žigmondom Jankom in Matildo Kovač iz Motvarjevcev v času prve svetovne vojne

ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK Gordana, prof. geografije in zgodovine, arhivska svetovalka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

94(100)"1914/1918":929Žigmond J.:929Kovač M.(044.2)
929Žigmond J.:929Kovač M.(044.2)

»JAZ ŽE OD PRVE MINUTE VIDIM, DA JE STANJE GLEDE MONARHIJE ZELO RESNO. MISLIM, DA BO KONEC PORAZ ...«

Dopisovanje med mladima zakoncema Žigmondom Jankom in Matildo Kovač iz Motvarjevcev v času prve svetovne vojne

Nepredvidljiva usoda in splet srečnih okoliščin sta pripomogla, da se je ohranilo 400 pism iz prve svetovne vojne, ki sta si jih izmenjala mlada zakonca iz Motvarjevcev, vojak Žigmond Janko in njegova soproga Matilda Kovač. Gre za pisma, ki nam razkrivajo stvaren vsakdanjik malega človeka v vojni – navadnega vojaka na fronti in njegove soproge v zaledju, obenem pa so pisma tudi ljubezenska. Korespondenca med Žigmondom in Matildo je zelo lep primer takratnih komunikacijskih zmožnosti med zaledjem in vojakom na fronti, ki je kasneje zaradi bolezni ali ran pristal v vojaški bolnišnici: kdaj, o čem in na kakšen način je lahko pisal svojim zaskrbljenim domačim ter kdaj, kaj in kako so dovoljevale okoliščine ali cenzura oziroma obdobje brez nje.

Ključne besede: prva svetovna vojna, vojak pehote, 48. cesarsko-kraljevi pehotni polk, Galicija, zaledje, Motvarjevci, ljubezen

ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK Gordana, BA Geography and History Teaching, Archival Adviser, Regional Archives Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

94(100)"1914/1918":929Žigmond J.:929Kovač M.(044.2)
929Žigmond J.:929Kovač M.(044.2)

»IT WAS CLEAR TO ME FROM THE FIRST MINUTE THAT THE SITUATION REGARDING THE MONARCHY WAS VERY SERIOUS. I THINK THIS WILL END IN DEFEAT ...»

Correspondence between the young couple Žigmond Janko and Matilda Kovač from Motvarjevci during the First World War

By sheer coincidence and luck, 400 letters from the First World War have been preserved; these were exchanged between a young married couple from Motvarjevci, the soldier Žigmond Janko and his wife Matilda Kovač. The letters reveal the everyday life of the common man during the war - that of a regular soldier on the front and his wife in the hinterland, and their love. The correspondence between Žigmond and Matilda illustrates well how communication worked between the hinterland and the soldier on the front who was later wounded, fell ill and ended up in hospital.

Key words: First World War, infantrymen, 48th Imperial Royal Infantry Regiment, Galicia, hinterland, Motvarjevci, love

* Citat iz Žigmondovega pisma iz bolnišnice v Opavi soprogi Matildi iz Motvarjevcev z dne 8. decembra 1914. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

»... Te vrstice pišem na božični dan, ko si ti morda že v cerkvi. V mislih sem tudi jaz tam s teboj, v realnosti pa tukaj v Galiciji, blizu ruske meje. Praznujem ob zvokih orožja, morda kakšnih tisoč korakov od ruske bojne črte. Dobil sem že tudi božično darilo. En mali notes in svinčnik, s katerim pišem, en par pisem in kuverto, eno razglednico in štiri vojaške dopisnice, eno majhno škatlo sladkega peciva, cigarete in tudi milo. Torej, danes praznujemo tudi mi, kakor se pač da v takšnem položaju. Draga moja Matilda! V pismu me prosiš tudi, da ti naj napišem, če sem na fronti. Kaj misliš, draga, saj je vojna! Od kar sem tukaj, sem vedno v prvi bojni črti, ampak z Božjo pomočjo se mi ni zgodilo še nič. Ampak, lahko si misliš, da tukaj ni gostije. Civilistov nisem videl že kakšnega četrta leta. Odšli so od tod nekam in tudi v hiši nisem bil v teh dneh, razen včeraj. Šel sem nakupovat za praznike v eno trgovino v zaledje. Tako čudno se mi zdi, ko vstopim v hišo, povsem sem se je odvadil. Bolj zdravo je biti zunaj na prostem. Napišem ti še, ljuba, da smo postavili tudi novoletno jelko in na njej je tudi jabolko, ki si mi ga poslala. In na njej so tudi orehi in še mnogo drugega. Sedaj je spet snežilo. Torej imamo bel božič, kar veliko snega in tudi mrzlo je. Ampak nikoli še nisem bil zares premražen. Morda bom preživel zimo, če me le kakšen Rus ne bo zadel. Barabe so tudi danes, na ta veliki praznik, streljale na nas. Zato, če bo Bog pomagal, jim bo še težko ...«¹

Mlada zakonca Žigmond Janko in Matild Kovač iz Motvarjevcev v Prekmurju sta si med letoma 1914 in 1918 napisala nešteto pisem s takšno in podobno vsebino. Koliko natanko, ni in ne bo znano, vendar pa 400 do danes ohranjenih pisem govori o tem, da gre za prvovrstno, izjemno in zelo redko najdbo. On je bil vojak 48. cesarsko-kraljevega pehotnega polka, ona njegova soproga, ki je skozi pisma spremljala možovo kalvarijo po različnih frontah in bolnišnicah prve svetovne vojne. Takrat najverjetneje nista slutila, da bodo njuna pisma postala izredno zanimivo čtivo, ki bodo izšla celo v posebni knjigi in da se bo razmišljalo tudi o filmski uprizoritvi njune zgodbe.²

¹ Del Žigmondovega pisma nekje iz Galicije soprogi Matildi v Motvarjevce z dne 24. decembra 1915. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond).

² Pisma so pisana v madžarskem jeziku, saj sta bila Žigmond in Matild po narodnosti Madžara. Tudi vas Motvarjevci oz. Szentlászlól danes spada k dvojezičnemu območju v Prekmurju, tik ob slovensko-madžarski meji. Danes vsa pisma hrani Pokrajinski arhiv Maribor: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond. Novembra 2014 so pisma izšla tudi v posebni knjigi z naslovom *Vágyakozás a lövészárkokból Egy szécsiszentlászlóli házaspár, Jankó Zsigmond és Kovács Matild levelezése az 1. világháború alatt*



Del ohranjenih pisem Žigmonda Janka in Matild Kovač
(Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

Pisma so se našla v podirajoči in prazni Žigmondovi in Matildini hiši v Motvarjevcih leta 1999, ko so na njih naleteli mladi raziskovalci v okviru mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora.³ 85 let so pisma kljubovala prahu, glodalcem, vlagi, času. Hiša se je že podirala sama vase, zarasle so jo visoke koprive, nosilni tram hiše je podpirala stara razpadajoča omara, iz katerih predalov so bila ob njej raztresena pisma. Le-ta je arhivist Arhiva Železne županije v Sombotelu, Zsolt Bajzik, spravil v dve reklamni vrečki. Žal vseh pisem ni bilo mogoče rešiti. Nekaj je bilo namreč takšnih, ki so bila že razmočena in uničena. Videlo se je, da so v preteklosti že stikali po hiši, odnesli vredne predmete, tem pismom pa očitno ni nihče pripisoval večje vrednosti. Kljub vsemu je bila večina pisem odlično ohranjena. To je bil samo dokaz, da so skozi dolga desetletja njihovi lastniki z njimi lepo in spoštljivo ravnali, prav tako kot z ljubeznijo, ki je bila zaprta v teh pismih. Z izjemo prahu so bila pisma namreč takšna, kot takrat, ko jih je dobil Žigmond od Matild in obratno, ko sta jih odprla in pričela brati. Ker sta imela oba izredno lepo in čitljivo pisavo, bogat besedni zaklad, so bila pisma tudi lahko berljiva. Poleg pisem se je v hiši našlo še nekaj dokumentov (predporočna pogodba iz leta 1913,

(slovenski prevod: Hrepenenje iz strelskih jarkov Pisma zakoncev Žigmonda Janka in Matild Kovács iz Motvarjevcev v času prve svetovne vojne). Knjiga je obenem tudi poklon vsem prekmurskim vojakom, ki so se borili na frontah prve svetovne vojne.

³ Pokrajinski arhiv Maribor, Arhiv Železne županije iz Sombotela in Arhiv županije Zala iz Zalaegerszega iz Madžarske že šestindvajset let zapovrstjo prirejajo Mednarodni arhivski raziskovalni tabor, na katerem srednješolci iz Slovenije in Madžarske zbirajo in evidentirajo arhivsko gradivo v Prekmurju in na Madžarskem v obmejnih vaseh. Tabor na izbranem terenu izvaja evidentiranje, zbiranje in kopiranje arhivskega gradiva. To pomeni, da se na terenu pri posameznih osebah in ustanovah išče ohranjeno arhivsko gradivo, ob zaključku tabora pa se le-to predstavi tudi na priložnostni razstavi.



Žiga s svojimi soborci; sedi v prvi vrsti, prvi iz desne. Fotografija je nastala v bolnišnici Plzen (Češka) aprila ali maja 1916.
(Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

obrazec za dopust vojaka in vozovnica za vlak iz leta 1918, različni računi, sklep o dedovanju po umrli Matildi ...). Na podlagi pisem in dokumentov ter pričevanj Motvarjevcenah lahko spoznamo, kako so se vojna ter dogodki, neposredno povezani z njo, poigrali z usodo in življenjem Žige in Tilde.⁴ Spoznamo dogodivščine in življenje navadnega vojaka pehote v prvi bojni črti na različnih evropskih bojiščih, hkrati pa, na drugi strani, kmečko življenje mlade soproge in njenih sovaščanov v zaledju nekje v Prekmurju.

Zgodba Žige in Tilde pred vojno

Še ne 23-letni Žiga in skoraj 18-letna Tilda sta se poročila 18. maja 1913.⁵ Žiga je v tem času že služil obvezno vojaško obvezo v 80 km oddaljeni Veliki Kaniži na Madžarskem (Nagykanizsa) in čakal na dan, ko bo lahko prišel domov. V spomladanskih in poletnih dneh leta 1914 sta se veselila redkih trenutkov, ko sta se lahko videla, ter vmes prebiral pisma, ki sta jih pisala

drug drugemu. Tilda je moža, ko je le imela priložnost, tudi obiskovala. Iz Žigove vojaške knjižice je razvidno, da bi dvoletno služenje vojaškega roka moral končati decembra 1914. Ko se je s strelci Gavrilu Principa, dne 28. junija 1914, s katerimi je umoril avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanca, sprožil val svetovne vojne, so mladima zakoncema po vodi splavali tudi vsi načrti in skupno življenje. Usoda Žige je bila z izbruhom vélike vojne položena v božje roke.

Cel avgust se je njegova četa pripravljala na boje in čakala dan, ko bodo odšli na fronto. Žiga je bil dodeljen v 3. četo rezervnega bataljona 48. cesarsko-kraljevega pehotnega polka, ki je bil septembra poslan na fronto v Galicijo.

Čeprav so prvi ranjenci s fronte prinašali v Veliko Kanižo dobre novice, je Žiga pričel dvomiti o svoji srečni vrnitvi iz vojne. S svojimi previdnimi predvidevanji, značilnimi za kmečkega človeka – v nasprotju z nemškim cesarjem, ki je vrnitev svojih zmagovitih vojakov pričakoval že do prve jeseni –, vrnitve ni pričakoval še tako hitro. »Tako velike stvari se pripravljajo, da se domov najverjetneje ne bom vrnil prej kot v enem letu«, ji je napisal že 6. avgusta 1914. A kljub vsemu ne on ne celotna Evropa nista pričakovala, da bo vojna trajala vse do leta 1918.

⁴ Žiga in Tilda sta krajši različici imen Zsigmond in Matild, tako sta se tudi naslavljala v pismih.

⁵ Civilna poročna matična knjiga Szentgyörgyvölgy, št. 253, XV. 6. Mikrofilmi državnih matic, Arhiv županije Zala. V poročni matični knjigi so navedeni naslednji podatki: Zsigmond Jankó, poljedelec, rojen 6. julija 1890, starši Ferenc Jankó in Vali Gaál, ter Matild Kovács, rojena 15. junija 1895, starši Dániel in Zsófi Kovács.

Pred odhodom na fronto Žiga ni imel priložnosti, da bi se srečal s soprogo in družino, zato se je od njih poslovil v pismu, napisanem 3. septembra 1914, v katerem jim je zaželel »vse dobro v življenju in večno srečo v onostranstvu«. To je bilo poslovilno pismo vojaka, ki je odhajal na fronto, v katerem ni bilo zaslediti pretiranega zanosa, patosa, temveč je bilo predvsem s preprostimi besedami napisano slovo obupanega, s svojo usodo sprijaznjene človeka, v primeru, če se z nevarnega, neznanega potovanja ne bi nikoli več vrnil.

Žigova vojaška pot

Žiga se je septembra 1914 znašel na bojnih poljih Galicije. Zaradi vojne cenzure je s fronte pisal soprogi samo najbolj osnovne informacije; imele so le en namen – sporočiti Tildi, da je še živ. Konec septembra se je nekaj dni bojeval v 11. četi 51. cesarsko-kraljevega pehotnega polka, v začetku oktobra pa se je vrnil k svoji 12. četi 48. polka in se z njo udeležil avstrijsko-madžarske ofenzive v Galiciji proti Rusom. 17. novembra 1914 je soprogi sporočil, da je bolj ali manj prezebel in da okreva v bolnišnici v Opavi. V dolgih in čutečih pismih, ki jih je nato pisal iz bolnišnic v Opavi, Mostu in Pragi, kjer je bil do začetka aprila 1915, je soprogi opisoval vsakdanjik v bolnišnici, dobre odnose s soborci drugih narodnosti, s katerimi je služil, svoje bližnje, poveljnike ... Očitno pisma iz bolnišnice niso bila podvržena strogi cenzuri, saj je Tildo seznanjal tudi z informacijami, o katerih se sicer ni smelo pisati, npr. da glede na situacijo v Galiciji vojne še ne bo kmalu konec, včasih je bil kritičen tudi do monarhije glede materialne oskrbe vojakov, pisal je o požganih in praznih vaseh Galicije, natanko je opisal pohod svoje enote, orisal življenje v strelskih jarkih in vojaške pohode ter razmišljal o psiholoških posledicah, ki jih bo vojna pustila na navadnih vojaki.

»... Do sedaj sem upal, da bo spomladi nastopil mir, ampak sedaj je videti, da ga še vsaj eno leto ne bo. Moj Bog, kaj se bo zgodilo z našo ubogo državo! Četudi nas ne bi premagal sovražnik (čeprav jaz še dvomim v našo zmago), bo preživelim hudo, ker si bodo težko opomogli. Sedaj bo že tri mesece, kar nisem na bojišču. Niti tega nisem verjel, da bom na tak način preživel zimo, ampak morda mi bo Bog pomagal tudi v prihodnje. Samo bo-diva potrpežljiva, verjemiva vanj. Sprejmi, kar nama je naklonil. Poznam tvojo naravo in tudi pisala si mi že, da si Boga morda užalila. Prosim te, draga, ne počni tega. Kar si se naučila tudi od mene, sprejmi Božji ukaz, ker če on kaznuje, potem zna tudi nagrajevati. Ne užali Boga z besedami, ki jih izrečejo drugi. Ne skrbi, kaj delajo drugi, oni odgovarjajo Bogu za to. Če bi slišala na bojišču, kako se spreobrnejo in molijo v rafalu krogel tudi tisti, ki so prej samo preklinjali, bi verjela, da bodo od tedaj naprej vsi ljudje takšni, kot angeli. Dejstvo je, da od sedaj na-

prej ne bo več takšnega bogokletnika, ki je samo enkrat v strelskem jarku preživel žvižgajoče brenčanje topov in krogel in ropotanje strojnic brez premora. In ko se oglasijo še veliki topovi, je vse skupaj videti kot ena divja poletna nevihta ali grmenje. Samo da tukaj delajo človeške roke drug proti drugemu. Kljub temu se zdi, da je Božja sodba. Človek takrat verjame, da je prišla poslednja sodba. Ampak človek takrat ne vidi in ne sliši nobene nevarnosti. Samo ko je konec, pomisli, iz kakšnega nevarnega kraja ga je obvaroval Bog ...»⁶

Žiga je zelo rad pisal in je soprogi pisal iz vseh možnih krajev: iz vojašnice, z vlaka, železniške postaje, iz šotora na jasi sredi gozda, strelskega jarka, bunkerja, bolniške postelje, sedeč na ulični klopi v Plznu ... 9. julija 1915 je v Galiciji na primer pisal med topovskim napadom: »Prav v tem trenutku, ko pišem te besede, me je ruska granata zasula z zemljo. Mogoče je mislila, da pišem s črnilom, pa jo je poslala, da na pisanje posuje malo prahu.« S pisanjem je Žigi tudi hitreje mineval čas, ki ga je moral preživeti daleč od svoje ljubezni. Tildo je nenehno prosil, naj mu pošlje vojne dopisnice, ker mu je teh zmeraj zelo hitro zmanjkalo.

Aprila 1915 je za kratek čas prišel na dopust v Veliko Kanižo, tam ga je obiskala tudi soproga. Že junija 1915 je bil ponovno na poti v neznano; spet je pristal v Galiciji, in sicer v Karpatih, kjer so do poletja 1916 potekali pozicijski boji. Žiga se je tukaj boril v prvi bojni črti. V pismih je opisoval predvsem vsakdan na fronti in v strelskem jarku. Ob dnevih, ko je deževalo, je bil na suhem v svojem »stanovanju« pod zemljo. Prav čudno mu je že bilo, ko je vstopil v kakšno hišo, tako zelo se je navadil življenja v strelskem jarku. Nekoč ji je iz strelskega jarka napisal, da ga je vojna naučila veliko stvari. Vojaki so si namreč velikokrat tudi sami kaj skuhati. Enkrat jeseni so prišli do moke in masla ter si pripravili zelo dobre testenine. Tudi krompir, ki so ga našli na njivah, jim je prav prišel. V nekem pismu se je Žiga pohvalil, da bi bil Tildi njegov »kartofli« sigurno zelo všeč. Prepričan je bil, da Tilda še sploh ni jedla boljšega krompirja. Vojaki so si tudi sami krpali obleke in prišli kakšen gumb. Kolikor se je dalo, so skrbeli tudi za čistočo.

22. februarja 1916 je Žigo, ko je odmetaval sneg okrog strelskih jarkov, oplazila ruska krogla. Za dolgih osem mesecev se je ponovno ognil fronti in dneve preživel v bolnišnicah v Zborovu, Miskolcu, Szegedu, Plznu in Pieštanih. Po letu dni je dobil junija 1916 kratek dopust v Veliko Kaniži. Po ozdravitvi, oktobra 1916, so njegovo četo poslali na romunsko fronto. Sprva so bili vojaki

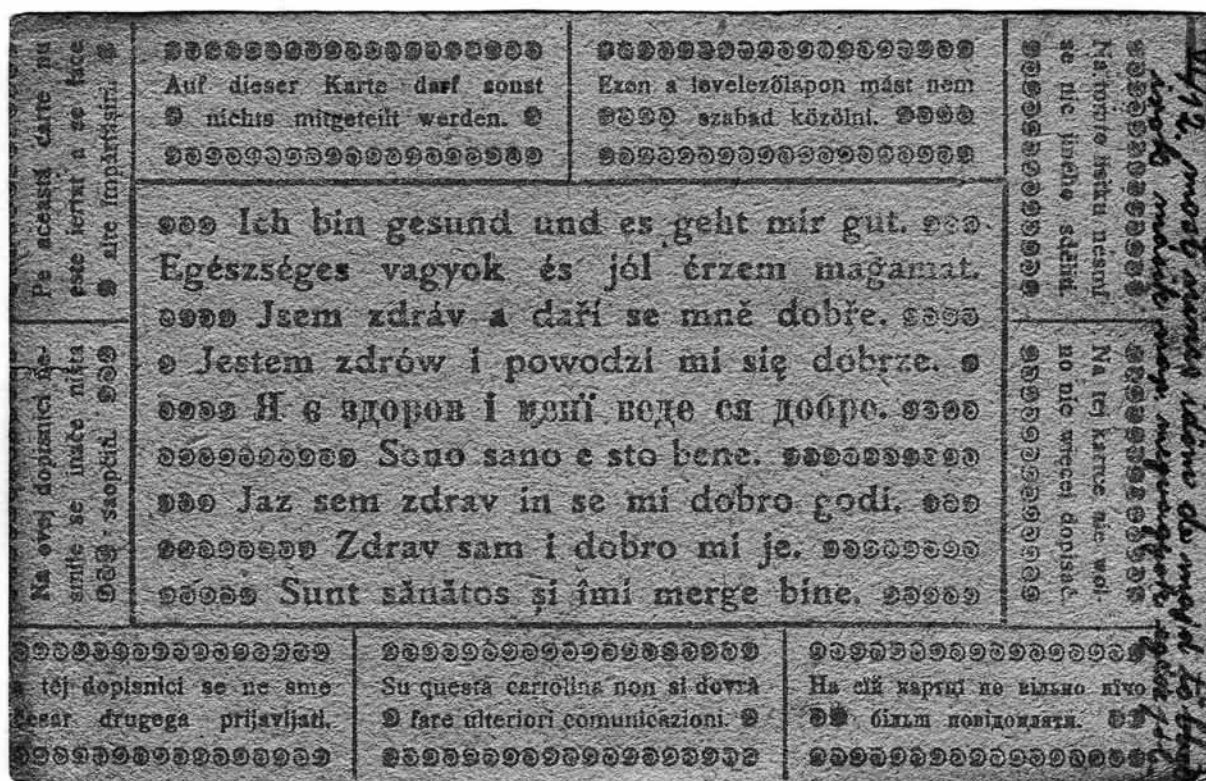
⁶ Del Žigovega pisma iz bolnišnice v Mostu (Češka) soprogi Tildi v Motvarjevce z dne 4. februarja 1915. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

De legjobb erről nem írni, mert úgyis csak
 nyomorúságot okozok vele, most roxam ésre ennyit
 • nem is kellett volna írnom. de úgy vagyok vele
 ha eszembe jut, nem tudom abba hagyni. csak
 nyugodj bele sorunkba, talán lesz ez még más-
 képp is. Szavaidból írtam ki edesem, hogy az a gondolat
 is eszedbe van, hátha még ismét hára juthatnék?
 Ére edesem most semmit sem tudok felelni, mert ha
 birtatlak is nem lehetne, az nagy csalódást okoz. csak
 légy nyugton én magam sem tudok most semmit, hogy ho-
 gyan fordul a sorom, a jövő há közepére elválak valahogy
 ha mehetek-e vagy sem. csak légy a legjobb reménnyel
 talán valahogy sikerül. ha nem!, arról sem tehetünk sem-
 mit, majd talán a jó isten segít bennünket, az bizonyos
 ha ki is kerülök a jövő holnapban. ~~.....~~
~~.....~~ írod azt is hogy milyen rossz volt a termés
 hát bizony, ha így lesz több éven át, nektek sem lesz kenye-
 retetek, az idén már nem sok jut az államnak belőle. talán
 fele se mint tavaly. ~~.....~~

Cenzurirano Žigovo pismo iz bolnišnice Plzen (Češka) soprogi Tildi v Motvarjevce z dne 28. 7. 1916.
 (Vir: SL_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

njegove čete nastanjeni pri nemških kmetih, ki so bili precej bogati. Bili so nekaj sto kilometrov stran od fronte in se jim je kar dobro godilo. Aprila 1917 je bil dodeljen v 145. pehotno brigado, ki jo je vodil nemški maršal August von Mackensen in ki se je borila proti ruskim četam na obalah reke Siret, približno 25 do 30 km od mesta Brăila, tam se je izuril v streljanju s strojnico. Spomladi 1917 je tudi Žiga začel prvič verjeti v mir. Iz tega obdobja je ohranjenih zelo malo pisem. Iz teh izvemo, da so sklenili dogovor z Rusi, da nobena stran ne bo streljala. Tako je bilo še celo poletje in jesen 1917. Vojaki na obeh straneh fronte so dnevno lovili ribe na reki Siret. Brez

težav so se sprehajali zunaj strelskih jarkov, poležavali na travi in brali. Spomladi 1918 je Žiga sodeloval pri avstrijsko-madžarski zasedbi Ukrajine. To je bilo zanj tudi najdaljše obdobje bivanja zdoma, trajalo je skoraj dve leti (od junija 1916 do aprila 1918). Po dopustu je bil 15. maja 1918 napoten v Odeso, kjer je s svojo četo skrbel za red in mir v mestu. Poleg tega so vojaki vsak dan natovarjali tudi žito na ladje, ki so plule proti Madžarski. Ob živežu so tvorili tudi bombe in granate, ki so jih odpeljali na odprto morje in jih zmetali v vodo. V Odesi je ostal do oktobra 1918, ko je prišel ponovno na dopust, tokrat domov v Motvarjevce, in najverjetneje je doma tudi ostal.



Že napisana dopisnica z dne 12. 6. 1917, ki jo je Žiga poslal iz romunske fronte soprogi Tildi v Motvarjevce. Kljub temu, da na dopisnici piše, da se ne sme ničesar drugega prijavljati, je Žiga dopisal: »Sedaj nimam časa, več ti bom napisal drugi dan. Sem povsem v redu.« (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

Tildina pisma in dogajanje v zaledju

Ves ta čas, ki ga je Žiga preživel daleč od doma, so mu dajala največjo oporo pisma, ki jih je dobival od svoje ljube Tilde. Tedensko ali tudi dnevno mu je pisala in ga seznanjala z razmerami doma. Pisala je o dobri ali slabi letini, poljskih opravilih, težavah pri vsakodnevem gospodarjenju, domači živini, cenah življenjskih potrebščin in hrane, obvezni oddaji pridelkov in živine, pomanjkanju, dogajanju v vasi in okolici, pobegu ruskih ujetnikov, vaških čenčah, nezvestobi drugih žensk, tatvinah, nesrečah, katastrofah, boleznih, dejavnostih novega duhovnika, o tem, da ni bilo plesa ... Svojega soproga je redno obveščala tudi o vpoklicanih, padlih in pogrešanih vaščanih, ki so bili Žigovi znanci ali prijatelji.

»... Dragi mož! Seznanjam te tudi s tem, da so popisali vse moške med 18-im in 50-im letom in tudi ženske med 18-im in 50-im letom. Kam nas želijo odpeljati, tega ne vem. Sedaj vidim, dragi mož, da bom tudi jaz prišla v vojsko. Pravijo, da ženske peljejo, da bodo kuhale, prale in čistile. Dragi mož! Jaz raje umrem, kot da bi pristala tam. In sedaj so že vsi ljudje tako prestrašeni, da nihče niti ne dela več. Nihče ne ve, kaj bo s svetom. In pravijo, da morda vojne ne bo nikoli konec. Do sedaj so bili še vsi potrpežljivi, ker so rekli, da bo vojne do spomladi ko-

nec. Ampak sedaj je tu pomlad, pa vendar še traja. Sedaj pravijo, da bo medtem prišla tudi naslednja pomlad, ko bo konec vojne. Sedaj ne bo možno več niti preživeti, če bodo odpeljali tudi ženske. ... In pravijo oz. so oznanili, da ne smemo prodati nobenih dobrin, vse bodo odnesli za vojake, pustili nam bodo samo 100 kilogramov na glavo. In kdor ima žrebička ali vampastega prašiča, tega bodo pustili, to imamo tudi pri nas. S tem zaključujem svoje pismo. Ostajam tvoja stara, zvesta in ljubeča, poljubljajoča žena Matilda. Samo enkrat da bi se videla, to prosim dobrega Boga. Do takrat pa ti pošiljam tisoč milijonov poljubov ...«⁷

Doma na podeželju je primanjkovalo tudi delovne sile, zato naj bi na kmetijah pomagali tudi ruski ujetniki. Tildi je v enem od pisem dal blagoslov, da si lahko tudi ona izbere enega, če ga še do takrat ne bo domov. In če ga bo naučila še madžarsko, bo lahko delal namesto njega. Družina je prosila tudi za državno pomoč, vendar so je bili upravičeni le tisti, ki resnično niso imeli ničesar za preživetje in so poleg tega imeli še majhne otroke. Tildina družina kljub velikemu pomanjkanju ni zelo trpela.

⁷ Del Tildinega pisma iz Motvarjevcev soprogu Žigi v bolnišnico Most (Češka) z dne 19. februarja 1915. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

Moža je potolažila, da imajo še vedno dovolj zalog, kljub temu, da so zaradi rekviracije morali oddati del pridelka in živino. Blagostanje družine se je kazalo tudi v tem, da je Tildin oče hodil k zdravniku v Avstrijo in da je Tilda Žigi na fronto redno pošiljala tudi bogate pakete s hrano, v katerih ni smelo manjkati tobaka.

Vera v Boga in ljubezen

Tako Tildina kot tudi Žigova pisma so polna hrepenjenja, sanjarjenja o skupnem življenju po vojni, spominov na čase, ki sta jih preživljala ob dolgih skupnih pogovorih ali skupnem delu ter neizživete ljubezeni, bolečine zaradi prezgodnje ločitve. Zato lahko pisma označimo tudi za ljubezenska. Iz prav vsakega napisane pisma namreč vejeta globoka ljubezen, ki sta jo čutila drug do drugega, ter vera v Boga. Tako kot za večino njegovih sodobnikov je tudi za Žigo značilna globoka religioznost. Če se mu je le prikazala priložnost, je šel k bogoslužju in tudi k spovedi, čeprav je bil kalvinske veroizpovedi. Redno je molil in k molitvi spodbujal tudi soprogo. Prav to dvoje, ljubezen in Bog, je oba ohranjalo tudi pri zdravi pameti in optimizmu. Predvsem Žiga je bil tisti, ki je ženo ves čas tolažil in jo bodril. Le malokrat se je spraševal o tem, zakaj je prišlo do vojne. Jasno mu je bilo le to, da se mora boriti za domovino, jo braniti pred sovražnikom, da ne sme kloniti ali biti strahopetec. Če pa se je že spraševal o krivcu za vojno, sta bila vsega kriva usoda in Bog, ki ga je preizkušal. Preizkušal je tudi Tildo ter njuno ljubezen. In ko bi prestala vse te božje preizkuse, bi morala končno zaživeti srečno družinsko življenje, kot je to tudi Žiga večkrat napisal in predvidel v svojih pismih.

»Samo to te prosim, dragi, da prosi dobrega Boga in da moliš. Tudi jaz ga prosim za to, da nama najpomaga. V vsem svojem življenju nisem molila toliko, kot od letošnjega avgusta. Res, da sem bila v cerkvi samo za novo leto in v nedeljo. Ampak zaradi slabega vremena in ceste nisem mogla iti, ker je ves čas deževalo. Zdaj kakšna dva tedna ne pada več. Ampak če bi šla v cerkev, tam skorajda počasi človeško srce od joka, ker duhovnik ves čas govori samo o vojni in takšnih pridigah ne slišal nihče. Veš, dragi, tudi tukaj je svet drugačen, kakor je bil prej. Zdaj joče vsak, ki le malo dojema vse to.«⁸

O tem, kako boleče pogrešata drug drugega, ter o globini njunega odnosa priča tudi dejstvo, da sta se v sanjah nenehno pogovarjala, kar sta si v pismih tudi redno sporočala. Poleg ljubezni pa se pri obeh pojavlja tudi bojazen, ljubosumje. Vojaki, ki so bili na dopustu,

so namreč od doma prinašali različne novice, tudi o nezvestobah žena, ki so ostale same doma in katerih možje so se borili ali umrli za domovino. Ni razumel, od kot takšna nemoralnost. Zaradi tega je tudi Žiga pričel razmišljati o možnosti, da bi ga mlada soproga prevarala. *»Resda se mi je zmeraj zdelo, da me ljubiš, in kakor je zmeraj izgledalo, mi niti ne bi mogla biti nezvesta. V to nisem dvomil niti minuto. Toda ker so ženska nečimrnost in zvižaje zelo raznolike, pazi, da se katere od teh ne bi priučila, kajti verjemi, draga moja, da se v nasprotnem primeru lahko moja, trenutno tako globoka ljubezen do tebe zelo hitro spremeni. Vendar verjamem, da se tako močno nikoli ne bi ponižala. Dragi moja žena! Kajne, kako norčavo te lahko ljubim, kot da bi bila šele pred poroko, čeprav je ta že davno minila.«⁹*

Če je bil Žiga ljubosumen, pa je bila Tilda jezna. V jeseni 1916 jo je razganjalo od jeze, saj ji je Žiga v vsakem pismu že kar nekaj časa obljubljal, da bo prišel domov na dopust. Dopusta pa le ni in ni bilo. V navalu jeze in besa mu je 20. oktobra 1916 v bolnišnico Plzeň na Češko napisala: *»... Če še letos ne boš mogel priti na dopust, se pojdi kar drugam k!«*

V njunih pismih se je pojavila tudi prefinjena erotika v obliki opisovanja sanj o telesni ljubezni. *»Ljubljena draga moja Matilda, moja zvesta žena! Sedaj, ko imam dovolj časa za pisanje, ti vedno pišem. Tako tudi eno posebno pismo, o čemer, kot sva že prej domenila, nihče ne sme vedeti, niti najini starši ne. Niti v tem ti ne znam napisati nič posebnega, samo ljubezen svojega vročega in ljubečega srca ti pošiljam, draga moja, iz daljave. Čeprav sva daleč drug od drugega, so moje misli vedno pri tebi. In če je res, da lahko človekova duša poišče ljubezen njegovega srca, potem je moja duša zagotovo pogostejše pri tebi kot pri meni. Če bi bilo to mogoče, bi gotovo videla, da je zmeraj pri tebi. In kako ti v sanjah poljublja lica, kajti le tako, v sanjah, se lahko zmeraj ljubkujem s teboj. In ko se zbudim, vidim žalostno resničnost ter se zavem, da sem vse to, kako sva se zaljubljeno poljubljala in so se najine prsi ljubeče privijale, samo sanjal. Dragi moja, takšne sanje so mogoče samo tedaj, če najini duši najdeta druga drugo. Dragi moja! Če imaš tudi ti v svojih sanjah takšne srečne minute, kot jaz, potem veš, kako veliko je razočaranje, ko se zbudimo. Izgine opojnost srečne ljubezni in ostane samo žalostna osamljenost. ... Sedaj se bova morda oba bolje počutila, ko sva se ljubila v pismu. Zbogom in nasvidenje. Milijonkrat te objema in poljublja tvoj Žiga.«¹⁰*

⁸ Del Tildinega pisma iz Motvarjevcev soprogi Žigi v bolnišnico Most (Češka) z dne 6. februarja 1915. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

⁹ Del Žigovega pisma iz bolnišnice oz. zdravilišča v Pieštanih (Slovaška) soprogi Tildi v Motvarjevce z dne 13. aprila 1916. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

¹⁰ Prav tam.

Končno konec vojne

Neprestano ponavljajoči se element njunega dopisovanja je bil pričakovanje miru in večno ugibanje, kdaj bo konec vojne. Se bo sploh kdaj končala? Tildo je v zvezi s tem velikokrat preveval grenak dvom. »In pravijo, da vojne mogoče sploh ne bo nikoli konec«, mu je napisala 19. februarja 1915. Še bolj obupana je bila 8. septembra 1917, ko so bili tako v zaledju kot tudi na fronti vsi že povsem izčrpani. Žiga se je v tem obdobju nahajal na romunski fronti, Tilda pa je razmišljala, da bo vojna morda trajala še deset let: »... ali bo sploh kdaj konec vojne ali bo še trajala deset let! Na to nihče ne pozna odgovora. Gospodična učiteljica je imela obisk enega sorodnika iz Budimpešte, ki dela na ministrstvu. In ta je prinesel novico, da se vojna mora končati v roku pol leta. Ampak to so že velikokrat dejali, pa vendar ni bilo res. Ta je tako govoril, da bo premirje in potem ne bo več niti spopadov. Ampak tudi oni ne vedo. Razen dobrega Boga, tega ne ve nihče.«

A se je vojna kljub vsemu enkrat končala in Žiga se je vrnil k Tildi sicer telesno nepoškodovan, toda z dušo, polno preživetih grozot. Kako in kdaj je Žiga končno prišel domov, ni znano. Dne 8. oktobra 1918 je nastopil dopust, ki je trajal do 4. novembra. Po tem se je moral zglasiti pri svojem polku v Veliki Kaniži. Doma ga je pričakal popolnoma drugačen svet od tistega, ki ga je zapustil pred vojno, vendar je končno lahko vsaj znova zaživel skupaj s svojo ljubljeno ženo. Sreča bi morala biti popolna, ko se jima je 11. decembra 1920 rodil sin Elek. Toda soproga je začela bolehati in 11. aprila 1927 je umrla zaradi bolezni ledvic, stara šele 32 let. V tistem trenutku se je končalo tudi Žigovo življenje. Vse, za kar se je boril in za kar je živel, se je spremenilo v prah. Žiga je po tistem zaživel sam in tudi sam vzgajal sina. Nikoli več se ni poročil. Za tistega, ki je prebiral njuna ljubezenska pisma, to ni niti malo presenetljivo. Zamenjati ljubezen svojega življenja za drugo oz. najti »nadomestek« za Tildo bi bilo za Žigo bogokletno. Verjetno je v dolgih nočeh prebiral tudi pisma, ki jih je skrbno hranil še toliko let po vojni, in podoživljal vse skupne trenutke s Tildo.



Edina ohranjena fotografija Tilde na nagrobniku na pokopališču v Motvarjevcih. Napis na nagrobniku: Tu počiva Matild Kovač, poročena z Žigmondom Jankom, umrla 11. aprila 1927, živeła 32 let. Za njo žaluje vsa ljubeča družina. (foto: Népújság)



Poročna slika Eleka in Emme, pod njima sedi ostareli Žiga. (Vir: Zbirka fotografije Géze Dóre ml. iz Motvarjevcev)

Sin Elek se je v petdesetih letih 20. stoletja poročil s šest let starejšo Emmo, skupaj sta posvojila deklico Katico. Toda ljubezni v zakonu ni bilo. Emma je bila namreč zavrnila ljubezen njenega življenja, Elek pa je bil takrat že starejši, a še neporočen. Emma je pričela uživati alkohol in je zapila skorajda celotno gospodarstvo, ki za tiste čase ni bilo majhno. Pohištvo, bogato izveze brisače, prti, pregrinjala, posodje, vse to je zamenjala za pijačo, Žiga in Elek pa sta vse skupaj le nemo opazovala.¹¹

Nesrečni Žiga je umrl 3. junija 1970, sin Elek pa kmalu za njim, 27. januarja 1975. Po njegovi smrti so deklico Kati materi Emmi odvzeli, slednja se je kmalu nato izselila iz vasi. Hiša je postala prazna in pričela samevati ter propadati. V njej so ostala samo pisma, v njih pa Žigova in Tildina ljubezenska zgodba.

Zgodba Žige in Tilde je le ena izmed številnih tragičnih zgodb prve svetovne vojne. Resda se ni končala nekje na fronti ali v ujetništvu, ampak šele devet let kasneje. Vendar je bila prav vojna tista, ki je zaznamovala oz. presekala družinsko idilo mladoporočencev. In Žigi ter njegovemu sinu Eleku se je po ženini, materini smrti zgodilo ravno to, o čemer je Žiga ves čas svaril ženo v pismih s fronte – izgubila sta se v vrtincu življenja. »Zato ti pišem, ljubezen moja, tako pogosto, da te bodrim, da ne boš obupala. Veš, draga moja, v težkih časih potrebujemo močan duh in voljo, da se ne zlomimo in da se ne izgubimo v vrtincu življenja.«¹²

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond, 1878–1969.

Literatura:

Vágyakozás a lövészárkokból Egy szécsiszentlászlói házaspár, Jankó Zsigmond és Kovács Matild levelezése az 1. világháború alatt. Lendva: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet és a Maribori Területi Levéltár, 2014.

Zusammenfassung

„ICH SEHE BEREITS SEIT DER ERSTEN MINUTE, DASS DIE LAGE DER MONARCHIE SEHR ERNST IST. ICH DENKE, DAS ENDE WIRD DIE NIEDERLAGE SEIN ...“

Die Korrespondenz zwischen den Jungvermählten Zsigmond Janko und Matilda Kovač aus Motvarjevci während des Ersten Weltkriegs

Im Jahr 1999 fand man in einem im alten, verfallenden Haus des Dorfes Motvarjevci Briefe, die die Eheleute Zsigmond Janko und Matilda Kovač einander in der Zeit des Ersten Weltkrieges geschrieben hatten. Leider wird man nie wissen, wie viele Briefe es insgesamt waren, doch ist auch die Zahl der erhaltenen Briefe, nämlich 400, bereits außerordentlich. Auf Grundlage dieser Briefe können wir das Schicksal eines einfachen Soldaten an der Front, in den Krankenhäusern oder auf Heimurlaub verfolgen. Gleichzeitig erfahren wir, was in dieser Zeit im Hinterland passierte, und schlussendlich ist die Geschichte auch eine wunderbare Liebesgeschichte. In allen Briefen, die sie einander schrieben, hofften beide auf ein baldiges Wiedersehen und ein gemeinsames Leben in Motvarjevci. In den seltenen Augenblicken der Verzweiflung gab sich Žiga auch mit einem gemeinsamen Leben nach dem Tod im Jenseits zufrieden. Auch wenn er keine Neuigkeiten über sich und seinen Standort schreiben durfte, schrieb er dennoch Briefe. Er konnte eine ganze Seite über seine Liebe zu Tilda schreiben, sie ermuntern, nicht zu verzweifeln und in solchen gefährlichen Augenblicken stark zu sein, damit sie nicht zerbricht und von der Zeit verschlungen wird.

Žiga und Tilda waren Jungvermählte, die vom Schicksal beziehungsweise vom Ersten Weltkrieg grausam getrennt wurden. Žiga wurde bereits im September 1914 an die Front in Galizien geschickt, wo er nach knapp zwei Monaten erkrankte. Er hatte Glück, da er dadurch für volle acht Monate der Front entging. In langen und empfindsamen Briefen, die er aus den Krankenhäusern in Opava, Most und Prag schickte, beschrieb er seiner Ehefrau den Alltag im Krankenhaus, die guten Beziehungen mit den Kameraden anderer Nationalitäten, mit denen er diente, die im nahestehenden Personen, seine Vorgesetzten etc. Als er im Juni 1915 wieder gesund war, war der Krieg noch nicht zu Ende und er musste zurück an die Front. Auch diesmal landete er in Galizien, zunächst in den Karpaten. Im Februar 1916 wurde er von einer russischen Kugel verwundet. Für acht lange Monate konnte er der Front wieder entfliehen und verbrachte seine Zeit in Krankenhäusern in Zborov, Miskolc, Szeged, Plzen und Piešťani. Nach seiner Genesung im Oktober 1916 wurde seine Kompanie

¹¹ Po pripovedovanju Géze Dóre ml. iz Motvarjevcev.

¹² Del Žigovega pisma soprogi Tildi v Motvarjevce, brez datuma. (Vir: SI_PAM/1958, osebni fond Jankó Zsigmond)

an die rumänische Front geschickt. Im Frühjahr 1918 war er an der österreichisch-ungarischen Besetzung der Ukraine beteiligt. Nach einem Urlaub musste er wieder zurück und zwar diesmal nach Odessa, wo er mit seiner Einheit für Ruhe und Ordnung in der Stadt sorgte. Dort war er bis Oktober 1918, als er erneut auf Heimurlaub kam, diesmal nach Hause nach Motvarjevci, wo er höchstwahrscheinlich dann auch blieb.

Nach vier langen Kriegsjahren wollte er nun endlich ein glückliches Familienleben mit seiner Ehefrau Tilda beginnen. Doch auch diesmal war ihnen kein langes gemeinsames Glück beschieden. Tilda erkrankte nämlich und starb 1927 im Alter von nur 32 Jahren. Žiga blieb bis zu seinem Tod im Jahr 1970 alleine mit seinem Sohn Elek, den er alleine großzog und dessen Kindheit wohl nicht sehr glücklich war. Das Fehlen der Mutter und das Leben mit einem ihm entfremdeten Vater prägten das gesamte Leben von Elek stark.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, Infanterist, k. u. k. Infanterie-Regiment Nr. 48, Galizien, Hinterland, Motvarjevci, Liebe

Jurij Perovšek

»Mefisto na carskem dvoru«*

Odmevi ob Rasputinovi smrti in kasnejši pogledi nanj na Slovenskem

PEROVŠEK Jurij, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

929Rasputin G. E.
94(47)"19":929Rasputin G. E.

»MEFISTO NA CARSKEM DVORU«

Odmevi ob Rasputinovi smrti in kasnejši pogledi nanj na Slovenskem

Grigorij Jefimovič Rasputin (1872–1916) se je v slovensko zavest vtisnil kot človek izjemnega vpliva na zadnji ruski carski par ter tedanje rusko politično in cerkveno življenje. Tako za časa njegovega življenja kot ob smrti in kasneje so na Slovenskem opozarjali na magično moč njegove osebnosti, obenem pa poudarjali njegovo razuzdano življenje in nagnjenost do denarja ter družbene moči, a tudi naklonjenost do ruskega kmeta in malega človeka. Imeli so ga nasprotnika (svetovne) vojne, zaradi njegovih dolgoletnih posegov v odločanje v Ruskem carstvu pa tudi krivili za njegov propad. Na Slovenskem se je v Rasputinov fenomen najbolj poglobil pisatelj Vladimir Bartol. V njem je videl utelešenje kaotičnega stanja Rusije pred boljševiško revolucijo, v katerem se je Rasputin s sugestivno močjo svetopisemskega preroka, ogromno življenjsko silo in samozavestjo povzpел na skoraj najvišji položaj v državi. »Ta mož je moral nekaj vedeti o sebi in o svetu, kar večina drugih smrtnikov ne ve«, je zapisal Bartol. Njegovo opozorilo na presežni vidik Rasputinove osebnosti zaokroža izris njegove, sicer negativne podobe na Slovenskem.

Ključne besede: Grigorij Jefimovič Rasputin, Nikolaj II., Aleksandra Fjodorovna, misticizem, politika, Feliks Feliksovič Jusupov, Slovenci, Vladimir Bartol

PEROVŠEK Jurij, PhD, Research Counsellor, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

929Rasputin G. E.
94(47)"19":929Rasputin G. E.

»MEPHISTOPHELES AT THE IMPERIAL COURT«

Reactions to Rasputin's death and his subsequent image in Slovenia

In Slovenian memory, Grigori Yefimovich Rasputin (1872–1916) was a man of tremendous influence on the last Russian imperial couple and the then Russian political and church life. During his lifetime, upon and after his death, Slovenians were reminded of the magical power of his persona but at the same time also of his licentious life and inclination to money and social power but also benevolence to the Russian peasant and the common man. He was seen as an opponent of the (world) war, but was also blamed for the decline of the Russian empire because of his lengthy interventions in the decision making. In Slovenia, it was the writer Vladimir Bartol who most immersed himself in the phenomenon of Rasputin. He saw Rasputin as an incarnation of the chaos in Russia before the Bolshevik revolution, as someone who had the suggestive powers of a Biblical prophet, an immense vital force and the confidence with which he almost reached the top position in the country. "This man had to know something about himself and the world, something unknown to most other mortals," wrote Bartol. Bartol's warning about the excessive aspect of Rasputin's personality rounds up the profile of his otherwise negative image in Slovenia.

Key words: Grigori Yefimovich Rasputin, Nicholas II., Alexandra Feodorovna, mysticism, politics, Felix Felixovich Yusupov, Slovenians, Vladimir Bartol

* Ilustrirani Slovenec, 26. 4. 1930, 31.
Za tisk prirejen referat z Mednarodnega znanstvenega simpozija Rusko-slovenski odnosi v XX. stoletju : v počastitev 100. obletnice Ruske kapelice na Vršiču, ki je bil 14. 4. 2016 v Ruskem centru znanosti in kulture v Ljubljani.

Tudi Slovenci so vedeli za »čudežnega meniha«

Rusija in življenje v njej sta že v drugi polovici 19. stoletja zasedli stalni prostor v zanimanju slovenske kulturne in politične javnosti. Spodbujali so ga čutenje ruskega širnega svetá, njegove teže v gibanju zgodovine ter podobe in usode ljudi, ki jih je le-to rodilo. Med njimi je bil tudi pred stotimi leti umrli Grigorij Jefimovič Rasputin (Grigorij Jefimovič Novih, 1872–1916), »od Boga poslani mož«, čudodelni »starec«, »kmečki kancler«, »sveti satir« (tudi »satan«), miljenec ruske carske dvojice z edinim uradnim naslovom »prižigalec luči«, nekronani vladar Rusije, in še bi se našlo oznak, s katerimi so ga poimenovali.¹ Če jih prevedemo v zgodovinarjev jezik, je veljal za čudodelnega zdravilca in vidca, sicer pa je bil človek odrešeniške slave, zaupni svetovalec carskega para, osebnost z vplivom na najvišje državne in cerkvene predstavnike ter obenem privržen kmečkemu človeku, a tudi strasti do vina, žensk, ciganske glasbe in denarja.

O Grigoriju Jefimoviču Rasputinu ter njegovi življenjski poti in koncu je bilo doslej že mnogo napisanega. Kljub temu pa so raziskovalni in drugi izzivi, ki jih ponuja njegovo ime živi še danes. To velja tudi za slovenski prostor, saj so Rasputina, tako kot drugod, poznali tudi na naših tleh. O njem so pisali še predno ga je po nizu zarot v noči s 16. na 17. decembra 1916 pogubila knežja roka Feliksa Feliksoviča Jusupova.

Na Rasputina je prvi opozoril liberalni *Slovenski narod*, ki je 9. marca 1912 objavil poročilo o »skrivnostnem puščavniku« v Petrogradu. Tega puščavnika – Rasputina – ima ljudstvo za »svetnika«, a tudi v višjih, celo političnih krogih je prišel do velikega vpliva. Govori se, da ima Rasputin, »kateremu se škofi klanjajo ter mu poljubujejo roke, popolnoma svoboden dostop v palačo neke zelo, zelo visoke osebe«. Ta okoliščina je baje tudi vzrok, da časopisje ne sme poročati o njem. Tega v Rusiji ne uživajo ne najvišji državni uradniki, ne ministrski predsednik, ampak le car in njegova rodbina.²

»Najbrže je Rasputin le histeričen mužik, katerem pripisujejo čudežno moč«, je menil *Narod*. A kot domnevajo njegovi nasprotniki, bi lahko bil tudi pripadnik neke stare sekte, ki se ravna po zelo čudnih predpisih glede spolnega življenja. Če je tako, njegovi nasprotniki nameravajo nastopiti pri svetem sinodu (najvišji oblasti v ruski pravoslavni cerkvi), če pa je navaden zločinec proti nramnosti, se zavzemajo, naj ga kazensko obravnava posvetna oblast.³



Rasputin v času, ko je prišel na carski dvor
(www.theguardian.com)

Mesec dni kasneje je o Rasputinu pisal katoliški *Slovenec*. Po njem naj bi v ruski krvi plalo nekaj bolnega, tako da tega ljudstva ni mogoče doumeti. Najbolj ga označuje nek patoliški misticizem. Treba se je le poglobiti v ruske pisatelje, zlasti v Gogolja, Dostojevskega in Tolstoja. Predvsem pa ruski politični in družbeni razvoj kaže na določeno ponavljanje, ko se v njem javljata zdaj razsvetljeni liberalizem, zdaj zopet despotizem religiozne barve.⁴

Slovenec je spomnil na carja Aleksandra I. Romanova, po eni strani vnetega privrženca Rousseauja, po drugi strani pa moža čudne ruske psihe, ki so ga begali različni »svetniki«. In zdaj se je ta misticizem polotil tudi sedanjega carja. Okoli njega so se zbrali različni perverzni mistiki – škof Hermogen, meniha Ilidor in Inocenc, »čudežni idiot« Mitja Koljaba, brata Čurikov in »čudodelec« Badmajev, vsem na čelu pa je kmet Grigorij Rasputin, ki živi na carskem dvoru in uživa neposredno naklonjenost carja.⁵

»V čem obstoji moč tega sanjača, ni natančno znano,« je pisal *Slovenec*. »Na vsak način se dela zelo pobožnega,

¹ Oznake so vzete iz Fülöp-Miller, *Sveti satan* (1972).

² »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 9. 3. 1912, 6.

³ *Prav tam*.

⁴ »Sveta Rusija«, *Slovenec*, 9. 4. 1912, 1.

⁵ *Prav tam*.

moli in se posti, govori o ‚verski probuji‘ in bržčas uganja tudi kake coprnije. Njegovi nasprotniki ga označujejo tudi kot zločinskega erotika; toliko je res, da ima veliko pristašin, s katerimi zelo svobodno občuje. Ruski dvor je od teh lažimističnih idej ves okužen; tu se prorokuje iz črt na roki, se uganja spiritizem, bero raznovrstne vražarske knjige in nekateri trdijo celo, da se razširja pravi kult demonov, zlasti tibečanskih. Menda vodi vse Rasputin.

Da je vpliv tega moža na cara poguben, je jasno, je nadaljeval *Slovenec*.⁶ Vsem tem mistikom je namreč skupno to, da sovražijo »zahodni«, »poganski« in »brezverski« parlamentarizem in sanjajo o »velikem poslanstvu« Rusije, ki naj ves svet znova pokristjani oziroma popravi pravoslavlje. Pri tem pa si je znal Rasputin nabrati veliko premoženje, kar dokazuje, kako je rafiniran. »Tako se godi v ‚sveti Rusiji‘, za katero so različni slovanski sanjači v gotovih periodah tako navdušeni, češ, da bo prinesla, rešitev slovanskim narodom in celemu svetu«, je zaključil *Slovenec*. – »Ne samo dvor, celo rusko ljudstvo je bolno.«⁷ To se je po *Slovenčevi* sodbi, zapisani dve leti kasneje, pri Rasputinovi osebi izražalo v ljudski veri, da je nenavaden človek, čarovnik, prerok, človek, ki vse ve in vse zna. »Zatekale so se k njemu ženske in moški po svet – nekaj navadnega po ruskih selih, kjer ne manjka ljudskih svetovalcev, ali Rasputin je človek posebne vrste, on se je znal s svojim prerokovanjem, s svojimi nasveti dvigniti nad navadne ‚ljudske svetovalce‘, na ruski dvor je segel njegov vpliv.«⁸

Rasputinu ne liberalni, ne katoliški tabor nista bila naklonjena, marksisti pa o njem niso pisali. Kritično podobo o »znanem sleparju« Rasputinu⁹ je ohranjal *Slovenski narod*, za katerega je bil človek, »ki je iz gnoja neke male ruske vasi postal v par letih prvi zaupnik na carjevem dvoru«. Uspeh tega »neizobraženega sibirskega eremita« temelji v njegovem vplivu na praznoverne in histerične osebe, posebej ženske. »Rasputin je postal znan širokim krogom še le po nesrečni rusko-japonski vojni, ko so prestrašeni vodilni krogi ruski zopet začeli iskati utehe v cerkvi in je vsled tega klerikalizem zopet začel v Petrogradu dvigati svojo glavo. Na čelu duhovščine je stal tedaj škof Hermogen iz Saratova, ki je skupno z menihom Iliodorjem obvladal merodajne kroge ter imel največji politični vpliv. Podpora te cerkvene nadvlade je bil Rasputin.«¹⁰

Slovenski narod je vztrajal tudi pri opozorilih o Rasputinovem ravnanju v spolnem življenju. Njegov nauk,

nekaka zmes askeze in razuzdanosti, je namreč privabil mnogo privržencev, znana so tudi poročila o orgijah čudežnega meniha in njegove pobožne občine. Predvsem pa je nevaren njegov vpliv na politiko carskega dvora, saj po besedah vodje oktobristov Aleksandra Ivanoviča Gučkova, Rasputin ne ogroža samo čistosti cerkve pač pa tudi čistost prestola. Podobnega mnenja je bil voditelj kadetov Pavel Nikolajevič Miljukov, ki je izjavil: »Ruska država se nahaja v oblasti potepuha!«¹¹

Slovensko časopisje se je ob Rasputina ustavljalo tudi ob raznih točnih ali netočnih novicah, ki so spremljale njegovo delovanje.¹² Mednje so sodila zlasti poročila o poskusu atentata, ki ga je nanj po naročilu meniha Iliodorja leta 1914 izvršila Kionja Guseva.¹³ Opozarjalo je tudi na Rasputinovo znano protivojno stališče, tako ob aneksijski krizi leta 1908, kot v napetih mednarodnih razmerah po sarajevskem atentatu in nato po izbruhu svetovne vojne leta 1914.¹⁴ *Slovenski narod* je objavil tudi odgovor generalisimusa vseh ruskih vojaških sil velikega kneza Nikolaja Nikolajeviča Rasputinu, ko ga je leta med svojimi prizadevanji za mir poleti 1915 telegrafsko vprašal, ali lahko obišče Glavni stan (poveljstvo) ruskih sil. »Pridi v veliki stan, boš obešen«, se glasil odgovor.¹⁵

»Zloduho« konec in posmrtni slôves

Rasputin si je na svoji poti ustvaril mnogo sovražnikov. Nekatere med njimi so omenjali tudi na Slovenskem,

¹¹ Prav tam.

¹² Prim. »Čudodelnik‘ Rasputin pregnan v Sibirijo«, *Slovenski narod*, 1. 4. 1912, 5, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 3. 7. 1915, 4; »Zadnje vesti«, *Slovenec*, 3. 6. 1914, 4.

¹³ »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 15. 7. 1914, 5, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 16. 7. 1914, 4; »Zadnje vesti«, *Slovenec*, 15. 7. 1914, 4, »Zadnje vesti«, *Slovenec*, 16. 7. 1914, 5, »Razne stvari«, *Slovenec*, 25. 7. 1914, 7.

¹⁴ »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 14. 8. 1914, 4, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 3. 7. 1915, 4; »Razna poročila«, *Slovenec*, 11. 8. 1914, 5; »Svetovna vojna«, *Večerna Edinost*, 17. 10. 1914, 1; Grdina, Vedno znova Tannenberg, 21, 36, 50. – Kot opozarja Igor Grdina, je Rasputin francoskemu poslaniku v Petrogradu Mauriceu Léologueju 24. 2. 1915 »s pretresljivo preroškimi besedami razlagal svoj pogled na planetarni spopad ter občutenja preprostih Rusov v tistih brezprimerno tragičnih dneh: Preveč je mrtvih in ranjenih, preveč vdov in sirot, [povsod] nič drugega kot ruševine in solze! Pomisli na nesrečnike, ki se nikoli ne bodo vrnili, in vedi, da sleherni [od njih] pušča za seboj pet, šest ... deset ljudi, ki lahko le jočejo! Poznam vasi, v katerih vsakdo objokuje koga ... A kaj reči o možeh, ki se vračajo! Čemu so podobni! Brez nog, brez rok, slepi so! ... To je grozljivo! Dvajset let ne bomo na ruskih tleh želi nič drugega kot bolečino! [...] Cesar Viljem! ... Mar ne veš, da ga navdihuje zlodej? Vse, kar reče, in kar naredi, mu naroči vrag. Vem, kaj govorim; sam hudič mu pomaga. A nekega lepega dne ga bo zlodej nenadoma zapustil, ker bo Bog tako odločil. In Viljem bo žalostno odletel kakor stara srajca, ki jo odvržeš v gnoj.« (Grdina, Vedno znova Tannenberg, 7, 50)

¹⁵ »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 3. 7. 1915, 4.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ »Razne stvari«, *Slovenec*, 25. 7. 1914, 7.

⁹ »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 4. 6. 1912, 4.

¹⁰ »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 18. 7. 1914, 5.

enako kot zarote, ki so jih pripravili proti njem.¹⁶ Ko je naposled zadnja uspela in so Grigorija Jefimoviča Rasputina umorili, so o tem dalj časa poročali. Poročila so bila večidel krajša, vendar se je iz njih dalo razbrati stališča, ki so zaznamovala slovenski prostor ob Rasputinovi smrti. Poleg različnih vesti o njegovem umoru, bolj ali manj točnih zapisov o pripravah nanj, njegovi izvedbi »pod skrivnostnimi in dramatičnimi okoliščinami«¹⁷ ter najdbi njegovega trupla v Nevi, so še enkrat opozorili na vpliv »zloglasnega« Rasputina na carskem dvoru; po ptujskem *Štajercu* je bil največji zločinec in slepar ter najmogočnejši nasilnež na Ruskem.¹⁸ Domnevali so tudi, da je bil umorjen zaradi svojega zavzemanja za mir.¹⁹ V nasprotju s to domnevo pa je nemška *Laibacher Zeitung* trdila, da Rasputin ni bil proti vojni, pač pa, da jo je podpihoval. Opozarjala je še na njegov vpliv na dvoru, poudarjala, da je bil sodelavec britanske tajne službe, in skladno s svojo nemško usmeritvijo zagotavljala, da je bil fanatičen panslavist. Njegov končni cilj naj bi bil prepričati carja v križarsko vojno proti nemštvu in doseči združitev vseh pravoslavnih držav pod ruskim vodstvom. Zaradi Rasputina se Rusko carstvo bliža veliki notranji katastrofi.²⁰ Do konca svetovne vojne so se na Slovenskem ob Rasputinu ustavili še pri novici, da je car ustavil preiskavo o njegovem umoru, nato pa pri novici o sežigu njegovega trupla, ki so ga v carskoselskem parku izkopali februarški revolucionarni vojaki in ga v pargolovskem gozdu sežgali na grmadi.²¹

Po vojni na Rasputina na Slovenskem niso pozabili. Do druge svetovne vojne so o njem precej pisali – enako tudi v tujini – ter v različnih prispevkih spominjali na »zagonetno osebnost iz nedavne ruske preteklosti«, »si-

birskega pustolovca« in »navadnega sleparja«, »svetega pohotneža«, »zloglasnega«, »zlokobnega moža«, »klopa« in »največjega škodljivca na carskem dvoru«, ter »zlega duha zadnje carice«, ki je tako »nesrečno vplival na nekdanjo carsko družino«. ²² »Mefista na bivšem carskem dvoru« so imeli za človeka, s katerim sta bila povezana strahovita moralna korupcija in razpad na njem ter v delovanju države, »malega očeta« ruske revolucije in propada carske Rusije.²³ Ob tem so zapisali tudi opozorila, da se je med vojno zavzemal za mir.²⁴ Predvsem pa so bili prepričani, da je ime »starca« Rasputina »prešlo v rusko zgodovino kot madež, kot neverjetno dejstvo, ki ga bodo bodoči rodovi morda bolje umeli nego ga moremo mi.«²⁵ – »Vsekakor jako zanimiv kos slovanske zgodovine, čeprav take, ki Slovanstvu ni v posebno čast.«²⁶ Skupaj z Mojzesom, Aleksandrom Velikim, Cesarjem in Napoleonom pa so ga uvrščali med ljudi, ki so bili znani po svojem fascinirajočem pogledu in hipnotični moči svoje besede.²⁷

Opazno pisanje o Rasputinu, značilno za slovenski meščanski politični tisk – pri tem sta katoliški in liberalni tabor izražala skorajda enake poglede –, so v delavskem gibanju kritično ocenili. Sami o Rasputinu, tako kot pred vojno in med njo, niso pisali, vseeno pa je komunistično *Enotnost* poleti 1928 zmotilo, da se že »leta (...) vlečejo po časopisju prizori o umoru Rasputina«. ²⁸ Podobno je menil nemški igralec Konrad Veldt, ki je v filmu *Sveti starec Rasputin* upodobil njegov lik. Leta 1932 je ob poplavi spominov, ki so jih objavili Rasputinovi prijatelji, znanci in sovražniki ter člankov, ki so izhajali v svetovnem časopisju, dejal, da se z njim »peča danes svet skoraj bolj kakor v časih, ko je še živel«. ²⁹

¹⁶ »Težke obdolžitve Hlostova«, *Slovenec*, 27. 3. 1916, 2, »Rasputin umorjen?«, *Slovenec*, 12. 5. 1916, 2, »Vojska z Rusi«, *Slovenec*, 17. 5. 1916, 3, »Rasputin živi«, *Slovenec*, 20. 5. 1916, 5, »Miljukov proti Rasputinu in Stürmerju«, *Slovenec*, 11. 12. 1916, 3. Glej tudi op. 13.

¹⁷ »Rasputina umoril ruski knez?«, *Slovenec*, 4. 1. 1917, 2; »Čudežni menih Rasputin«, *Štajerc*, 11. 2. 1917, 5.

¹⁸ »Čudežni menih Rasputin«, *Štajerc*, 11. 2. 1917, 5.

¹⁹ »Rasputin umorjen?«, *Slovenec*, 3. 1. 1917, 3, »Rasputina umoril ruski knez?«, *Slovenec*, 4. 1. 1917, 2, »Razna poročila«, *Slovenec*, 9. 1. 1917, 3, »Rasputin bil umorjen na višje povelje«, *Slovenec*, 12. 1. 1917, 2, »Kako so sklenili usmrtiti Rasputina«, *Slovenec*, 16. 1. 1917, 2, »Rasputin žrtev vojne stranke«, *Slovenec*, 18. 1. 1917, 2, »Knez Andronikov pregnan«, *Slovenec*, 7. 2. 1917, 4, »Dnevne novice«, *Slovenec*, 28. 2. 1917, 4, »Po svetlu«, *Slovenec*, 2. 4. 1917, 5; »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 4. 1. 1917, 3, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 10. 1. 1917, 4, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 13. 1. 1917, 4, »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 11. 4. 1917, 3; »To in ono«, *Edinost*, 6. 1. 1917, 4, »Razne politične vesti«, *Edinost*, 11. 1. 1917, 2, »Razne politične vesti«, *Edinost*, 18. 1. 1917, 1, »To in ono«, *Edinost*, 4. 3. 1917, 3; Grivec, *Ruska revolucija*, 207.

²⁰ »Nichtamtlicher Teil: die Ermordung Rasputins und sein politisches Erbe«, *Laibacher Zeitung*, 20. 1. 1917, 1.

²¹ »Vojska z Rusi in Romuni«, *Slovenec*, 2. 3. 1917, 2–3; »Razne stvari«, *Slovenski narod*, 26. 6. 1917, 3.

²² »Kulturni pregled«, *Jutro*, 12. 1. 1933, 3, »Terorizem v zgodovini«, *Jutro*, 1. 1. 1935, 11, »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 29. 5. 1924, 5; »Genijalen goljuf«, *Slovenec*, 29. 12. 1927, 6; »Knez Jusupov toži filmsko družbo«, *Jutro*, 27. 12. 1933, 4, »Menihova hči pod policijskim varstvom«, *Jutro*, 3. 4. 1935, 6, »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 4. 3. 1933, 6, »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 9. 4. 1929, 8; »Po svetlu«, *Slovenec*, 3. 8. 1924, 7, »Marija Rasputinova«, *Slovenec*, 4. 5. 1938, 6. Prim. tudi »Pod reflektorjem«, *Slovenec*, 22. 5. 1924, 2. Podobne ocene glej tudi v »Rusija v letih 1914.–1918.«, *Edinost*, 1. 8. 1919, 11, »Iz poslednjih dni carskega režima«, *Edinost*, 24. 6. 1926, 4, »Carska palača na Krimu«, *Edinost*, 5. 7. 1927, 4, »Ob desetletnici ruske revolucije«, *Edinost*, 10. 11. 1927, 1.

²³ »Maris Rasputin«, *Ilustrirani Slovenec*, 26. 4. 1930, 31; »Novice iz Rusije«, *Slovenec*, 20. 7. 1922, 2; »Dogodki po širnem svetu«, *Jutro*, 27. 12. 1933, 4, »Domače vesti«, *Jutro*, 5. 2. 1938, 4, »Rasputin, roman demona: Pjeter, roman carja«, *Jutro*, 11. 2. 1938, 5. Podobne ocene glej tudi v »Sveti starec Rasputin«, *Edinost*, 1. 2. 1925, 3, »Konec caristične Rusije«, *Edinost*, 5. 3. 1925, 4.

²⁴ »Katastrofi nasproti«, *Edinost*, 9. 4. 1925, 4, »Iz poslednjih dni carskega režima«, *Edinost*, 24. 6. 1926, 4.

²⁵ »Sveta življenje in vrvenje«, *Slovenec*, 24. 6. 1928, 10.

²⁶ »Dunajsko pismo«, *Slovenski narod*, 8. 11. 1923, 1.

²⁷ »Hipnoza in psihoanaliza«, *Jutro*, 21. 7. 1929, 7.

²⁸ »Umor Mehikanskega predsednika in drugo«, *Enotnost*, 27. 7. 1928, 1.

²⁹ »Teden dni filma«, *Jutro*, 7. 11. 1932, 6.



Rasputin vlada v carski hiši (Družina, 1, 1929, št. 8, 257)

Pripomba *Enotnosti* je bila umestna, saj so o okoliščinah in izvedbi umora Grigorija Jefimoviča Rasputina pisali vsi vodilni slovenski časopisi.³⁰ Za liberalno *Jutro* in katoliškega *Slovenca* so bile zanimive tudi druge vsebine, povezane z Rasputinovo osebo. Časopisa sta poročala o življenju njegove hčere Marije Grigorjevne ter vnukinj Tatjane in Marije,³¹ tožbah, ki ju je hči Marija v letih 1928 in 1938 vložila zoper kneza Jusupova zaradi umora svojega očeta³² in tožbah, ki sta jih knez Jusupov ter njegova žena kneginja Irina Aleksandrova v letih 1933–1934 vložila zoper ameriško filmsko družbo

Metro Goldwin Mayer in filmsko družbo v Nemčiji, ker sta ju po njunih navedbah v svojih filmih o Rasputinu prikazali v slabi luči in potvarjali zgodovinsko resnico.³³ Poleg tega je *Jutro* leta 1927 poročalo o aretaciji Rasputinovega tesnega sodelavca Ivana Zinovjeviča Osipjenka v Leningradu, kasneje je *Slovenec* poročal, kako so v nekem varšavskem zavetišču ruski begunci pretepli Rasputinovega polbrata, oba časopisa pa sta leta 1925 objavila vest, da je v Moskvi med uprizoritvijo drame Alekseja Tolstaja o vlogi carice Aleksandre Fjodorovne na ruskem dvoru, sloveči igralec Stefanov, ki je z naturalistično prepričljivostjo nastopal v vlogi Rasputina, v enem od ključnih prizorov zblaznel.³⁴

Na Rasputina so opozarjali tudi ob drugih priložnostih. *Jutro* je leta 1923 objavilo daljše poročilo mladega ruskega znanstvenika in lektorja ruskega jezika na ljubljanski univerzi dr. Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega o pismih zadnje ruske carice iz let 1914–1916, ki so v knjižni obliki izšli v Berlinu. Preobraženski je v poročilu zapisal, da je bila carica Rasputinovo slepo orodje in obžaloval, da so na rusko politiko vplivali taki ljudje. To je bila tragika ruske države, ki je obsegala eno šestino zemlje, v kateri sonce ne zahaja in ki je s svojimi 150 milijoni prebivalcev polnila z žitom in surovinami trge vsega sveta.³⁵ Tri leta kasneje je *Jutro* iz zagrebške *Riječi* ponatisnilo zanimivo razmišljanje publicista Valerijana Markova, ki je dokazoval, da je Rasputin pretkano izkoriščal tedanjo duhovno vročičnost v visoki ruski družbi.³⁶ Razen tega so *Slovenski narod*, *Jutro* in *Slovenec* javnost seznanjali z objavami spominov različnih avtorjev – grofa Alekseja Aleksandrejeviča Bobrinskega, Rasputinovega tajnika Fedorja Rajevskija, hčerke nekdanjega ruskega ministrskega predsednika Sergeja Julijeviča Witteja Vere Nariškin, nekdanjega britanskega poslanika v Petrogradu sira Georgeja Bachana, zadnjega francoskega poslanika v Petrogradu Mauricea Paleologuea in nekdanjega ruskega zunanjega ministra Sergeja Dimitrijeviča Sazonova, ki so, vsak na podlagi svojih izkušenj in opazovanj, pisali o Rasputinu.³⁷ Poro-

³⁰ »Raznoterosti«, *Slovenski narod*, 5. 1. 1922, 4; »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 7. 10. 1924, 5, F. G., »Pruska kislina«, *Jutro*, 21. 1. 1927, 6; »Dogodki širom po svetu«, *Jutro*, 27. 12. 1933, 4; »Sveta življenje in vrvenje«, *Slovenec*, 18. 3. 1928, 10; »Sveta življenje in vrvenje«, *Slovenec*, 24. 6. 1928, 10; »Rasputin še vedno straši«, *Slovenec*, 17. 1. 1934, 6; »Kako je Jusupov umoril Rasputina«, *Slovenec*, 5. 3. 1934, 4. Glej tudi »Rasputinova smrt«, *Edinost*, 8. 2. 1925, 4; »Dokazi Rasputinovih morilcev«, *Edinost*, 12. 2. 1925, 4.

³¹ »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 29. 5. 1924, 5; »Menihova hči pod policijskim varstvom«, *Jutro*, 3. 4. 1935, 6; »Rasputinovi vnukinji«, *Jutro*, 19. 5. 1938, 8; »Po svetu«, *Slovenec*, 3. 8. 1924, 7; »Marija Rasputinova«, *Slovenec*, 4. 5. 1938, 6; »Maris Rasputin«, *Ilustrirani Slovenec*, 26. 4. 1930, 31.

³² »Sveta življenje in vrvenje«, *Slovenec*, 22. 6. 1928, 6; »Rasputinova hči kot žrtev špekulantov«, *Jutro*, 26. 6. 1938, 5.

³³ »Prizor iz novega filma »Ruski demon«, *Slovenec*, 31. 10. 1933, 6; »Rasputin še vedno straši«, *Slovenec*, 17. 1. 1934, 6; »Kako je Jusupov umoril Rasputina«, *Slovenec*, 5. 3. 1934, 4; »Irina, film in Rasputin«, *Slovenec*, 12. 3. 1934, 4; »Rasputinov film«, *Slovenec*, 10. 8. 1934, 6; »Dogodki po širnem svetu«, *Jutro*, 27. 12. 1933, 4.

³⁴ »Rasputinov prijatelj«, *Jutro*, 1. 3. 1927, 14; »Rasputinov brat«, *Slovenec*, 11. 2. 1937, 6; »Raznoterosti«, *Slovenec*, 3. 12. 1925, 7; »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 5. 12. 1925, 6.

³⁵ N. Preobraženski, »Iz pism zadnje ruske carice (1914.–1916.)«, *Jutro*, 17. 4. 1923, 5–6. – O prizadevanjih Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega za akademsko kariero na ljubljanski univerzi glej Oset, *Akademski kariera Preobraženskega*, 121–150.

³⁶ »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 17. 4. 1926, 8.

³⁷ »Raznoterosti«, *Slovenski narod*, 3. 1. 1920, 3; »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 12. 2. 1922, 4; »Nove knjige in revije«, *Jutro*, 26. 11. 1925, 6; »Po širnem svetu«, *Slovenec*, 24. 1. 1926, 9; »Carica, Rasputin in Nikolaj Nikolajevič«, *Jutro*, 28. 12. 1927, 6.

čali so tudi o izidu literarnih del, študij in posameznih pričevanj o Rasputinu – Almazovega *Rasputin in Rusija*, Jelačičevega *Ruska revolucija*, Naživinovega *Rasputin*, Pravdinega *Svet se podira*, Rahmaninega *Dijaštvo, Ljubezen, Čeka in smrt* (Rahmanino delo je v slovenskem prevodu izhajalo v *Slovenecu* od oktobra 1933 do januarja 1934), Klabundovega *Rasputin – roman demona* in Fülöp-Millerjevega *Sveti satan*.³⁸ Le-ta je v slovenskem prevodu izšel leta 1932, že pred tem, od oktobra 1929 do aprila 1930, pa je izvirke iz njega objavljala *Slovenec*.³⁹ To ga ni motilo, da ne bi tri leta kasneje objavil ocene, po kateri je liberalna založba Modra ptica s prevodom *Svetega satana* »postala bolj glasnica senzacionalne kot plemenite knjige! Sicer ima imenovana založba dober izbor knjig.«⁴⁰ Izvirke iz *Svetega satana* je od aprila do decembra 1929 objavljala tudi katoliški mesečnik *Družina*.⁴¹ Leta 1938 je *Slovenec* vabil na ogled filma *Rasputin: demon Rusije*.⁴²

»Skrivnostno, demonično osebnost Rasputina, tega fanatičnega in mističnega mušika na dvoru zadnjega ruskega carja«, so omenjali tudi med drugo svetovno vojno. Pojavil se je v *Jutrovem* oglaševanju Klabundovega romana *Pjotr – Rasputin: roman carja – roman demona* decembra 1941 in 1942⁴³ ter v romanu *Zadnja carica*, ki je spomladi in poleti 1943 izhajal v *Slovenecu*.⁴⁴ Na Rasputina je ljubljanski medvojni tisk spomnil še dvakrat. *Jutro* je leta 1942 sporočilo, da je v New Yorku umrl veliki knez Dimitrij Pavlovič, eden od udeležencev zarote, ki je končala Rasputinovo življenje.⁴⁵ *Razglednik* »Jutra« pa je decembra 1943 objavil odlomek iz spominov nekdanjega predsednika ruske carske vlade Vladimirja Nikolajeviča Kokovcova, ki je v začetku leta umrl v Parizu. Odlomek je govoril o njegovem srečanju »z zloduhom Rasputinom« – tako ga je označil *Razglednik* –, »čigar početje na dvoru je porušilo zaupanje ruskega naroda v dinastijo in v veliki meri pripomoglo

k revoluciji leta 1917«. Rasputin Kokovcova ni zaslepil. Odbil ga je »odvratni izraz njegovih oči«, ki jih je imel za »risje«. Nanj je deloval kot »značilen kaznjenec iz Sibirije, potepuh, brodolomec, ki je sam sebe izuril za nekoliko enostranskega služabnika božjega, ki je igral svojo vlogo po natančno preštudiranim receptu. Na zunaj mu je manjkala samo kaznilniška obleka. Ta človek je bil vsega zmožen.«⁴⁶

Po vojni Rasputin na Slovenskem ni užival posebne pozornosti. Leta 1972 je v slovenščini znova izšel Fülöp-Millerjev *Sveti satan*,⁴⁷ leta 1996 pa je publicistka Renata Šribar⁴⁸ v reviji *Primorska srečanja* iz družinske spominke zbirke objavila pismo kneginje Jensavete Stefanišin prijateljici Ani Onjegin, napisano jeseni 1909 v Omsku. V pismu kneginja Stefanišin svoji prijateljici opisuje vročo ljubzensko zvezo, ki jo je poleti imela z Rasputinom. »Kot si modro razbrala že iz zadnjega pisma,« je zapisala kneginja, »se je moje življenje zadnje čase vrtelo po precej poskočnih in neuvoženih kolesnicah. (...) Se spomniš, ko sem Ti, če se ne motim, je bilo to pozno spomladi, pripovedovala o svojih sanjah, v katerih se mi je prikazal velikan. Tako se je v moje življenje najavil Grigorij Jefimovič Rasputin. Opisala sem Ti tudi že sladkosti omam in ljubljene, ki so presegla vsa pričakovanja, ne da bi pri tem izdala, za koga je šlo. Zdaj veš – bil je Rasputin. In ne misli, da sem podlegla čaru zaradi slovesa, ki ga ima. Ne, njegov duh je imel tedaj name tako silovit vpliv, da se mu ne bi mogla upreti, tudi če bi hotela. Naj Ti opišem samo prijetljaj z začetka najinega poznanstva. Med dopoldanskim počitkom v vrtni uti sem se ob božajoči toploti sončnih žarkov skoraj zazibala v sen. Naenkrat je stopil predme on, tedaj moj znanec komaj kakšen teden. Pokleknil je, vzel mojo roko med svojo, jo nato podržal v levici in z desnico segel v žep. Ven je potegnil zapestnico, katere sijaj me je zaslepil, in mi jo nadel. V nedoumevanju sem sunkovito skočila pokonci – samo zato, da sem se zazrla v prijetno gorko samotnost parka. Rasputin je bil privid, zapestnica tudi, samo ... Okrog zapestja sem imela opeklino, tako kot bi jo za seboj pustila razžarjena kovina. Od tedaj me je spremljal občutek, da mu pripadam z dušo in telesom. Se čudiš, da se že ob najinem naslednjem srečanju nisva mogla raziti, ne da bi se ljubila?

Trije tedni so minili v lebdenju med zemljo in nebesi«, je nadaljevala kneginja. »Rasputin je bil najboljši

³⁸ »Dunajsko pismo«, *Slovenski narod*, 8. 11. 1923, 1; »Poguba carske Rusije«, *Jutro*, 10. 12. 1925, 7; »Ruska revolucija v zrcalu pesnitev«, *Jutro*, 13. 5. 1926, 9; »Znanost in umetnost«, *Edinost*, 18. 8. 1927, 3; »Iz življenja in sveta«, *Jutro*, 1. 12. 1933, 8; »Dijaštvo, ljubezen, Čeka in smrt«, *Slovenec*, 7. 10. 1933, 5 (Aleksandra Rahmanova, »Dijaštvo, ljubezen, Čeka in smrt: dnevnik ruske dijakinje«, *Slovenec*, 8. 10. 1933 – 25. 1. 1934); »Domače vesti«, *Jutro*, 5. 2. 1938, 4; »Knjige v letu 1932«, *Slovenec*, 1. 1. 1933, 39; »Rasputin, roman demona: Pjotr, roman carja«, *Jutro*, 11. 12. 1938. Pričevanje o Rasputinu glej v »Kako so poginili Romanovi«, *Slovenski narod*, 4. 4. 1922, 1–2.

³⁹ »Ob zatonu carske Rusije: senca Rasputina«, *Slovenec*, 27. 10. 1929 – 13. 4. 1930.

⁴⁰ »Knjige v letu 1932«, *Slovenec*, 1. 1. 1933, 39.

⁴¹ »Ob zatonu ruskega carizma«, *Družina*, april–avgust, oktober–december 1929.

⁴² »Danes premiera!«, *Slovenec*, 18. 9. 1938, 4.

⁴³ »Knjige se niso podražile!«, *Jutro*, 16. 12. 1941, 6, 18. 12. 1941, 6, 20. 12. 1941, 6, 21. 12. 1941, 8, 24. 12. 1941, 10; »Knjige se niso podražile!«, *Jutro*, 8. 12. 1942, 6, 10. 12. 1942, 6.

⁴⁴ »Zadnja carica«, *Slovenec*, 13. 4. – 26. 8. 1943.

⁴⁵ »Drobiž«, *Jutro*, 15. 3. 1942, 5.

⁴⁶ Kokovcov, *Razgovor z Rasputinom*, 92–93.

⁴⁷ Fülöp-Miller, *Sveti satan* (1972).

⁴⁸ Po spremembi poklicnega področja konec devetdesetih let prejšnjega stoletja je Renata Šribar leta 2006 doktorirala iz antropologije vsakdanjega življenja. Danes je predavateljica in raziskovalka na področju kulturne in socialne antropologije ter sociologije. – http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Zenske_v_znanosti/CV_komisija/WIKI-Renata_ok.pdf (pridobljeno 10. 5. 2016).



Knez Jusupov v času umora
(Fülöp-Miller, *Sveti satan*, 1932, str. 320/321)

ljubimec mojega življenja. (...) Sumim, da bodo minili meseci, preden bom spet lahko z drugim poskusila, kar sem se naučila. Z Rasputinom [pa] je konec, kajti od kneza in kneginje M. (ki za najino afero ne vesta, čeprav sta naju prav ona dva seznanila), sem zvedela, da se vrtili okrog njune nečakinje Onje, osemnajstletne eterične bledoličnice, ki so jo starši letos prvič predstavili družbi.

Da se ne vidiva več, sem se trdno odločila oni dan, in poslušaj, kaj se mi je zgodilo danes v jutranjem polsnu. Predme je stopil služabnik in mi podal Rasputinovo vizitko. S prsti sem podrsala po reliefnem satenastem papirju in občudovala pramene svetlobe, ki so preigravali odtenke oker barve. Stanje polzavesti je trajalo le hip. Ko sem se razbudila, ni bilo ne duha ne sluha o vizitki. Vstala sem in se namenila k okrogli mizi v sprejemnici, da bi preverila, kaj je res in kaj ni. Služabnika ni bilo slišati, pladenj za pisma in sporočila je bil na svojem običajnem mestu in sončni žarki so razkrivali komaj opazen sloj prahu na gladki površini. Sklonila sem se nadenj in pihnila Rasputinu odločen ne (...). To je rešitev pred temnim breznom obupa, v katerega nas ženejo ponesrečeni konci naših ljubezenskih zgodb.⁴⁹

⁴⁹ Šribar, *Rasputin*, 379.

»Tiger v džungli«

V slovenskem prostoru se je v Rasputinov fenomen posebej poglobil pisatelj Vladimir Bartol. Kot psihološko-filozofski ustvarjalec slik o življenju⁵⁰ se je verjetno k temu čutil tudi poklicanega. K razmišljanju o Rasputinu ga je vzpodbudil izid Fülöp-Millerjevega *Svetega satana* v slovenskem jeziku. Bartol se je leta 1933 v literarnem mesečniku *Modra ptica* – potem ko je najprej navedel Goethejevo misel, »najstrahotnejše pa je to demonično, če se prevladujoče javlja v kakšnem človeku (...) ogromna moč izhaja iz njih in neverjetna je sila, ki z njo delujejo na vsa živa bitja, da, celo na elemente« – vprašal: »Kakšen je bil tedaj mož, ki mu je bila ob zatonu carske Rusije dodeljena tako važna zgodovinska naloga?« Njegova zgodba se bere kot pravljica ali legenda, je odgovoril. »Preprost mužik, kmet iz Pokrovskega sela v Sibiriji, pride v Petrograd, rezidenco vsemogčnega carja vseh Rusov, in začne samolastno odločevati o politiki in usodi države. V nekaj mesecih postane najvplivnejša osebnost v Rusiji, mož, ki se mu klanjajo knezi, vojvodinje in ministri, ki ga obožujejo množice, pred katerim trepečejo sovražniki in zavistneži in ki ga nazivljata car in carica, prijatelj in rešitelj. In vse to se ni morda zgodilo pred stoletji, v sivi davnini, marveč v naši dobi, pred petnajstimi leti.«⁵¹

Bartol je korenine te zgodbe videl v naraščajočem razkroju ruskega carističnega kolosa. »Preko prostrane zemlje so hodili romarji in ustanovljenci novih verskih sekt, čarodeji in proroki, mazači in padarji z Vzhoda, h katerim se je zatekalo obupano ljudstvo, ki so ga tlačili in izmozgavali nesposobni in koruptni ministri in guvernerji. Vstajali so mogočni pridigarji in silni gromovniki in slikali ljudstvu mračno bodočnost, pozivajoč ga k pobožnosti in pokori za grehe.« V to strahovito zmedo je prišel Rasputin s svojo preprosto kmečko pametjo in zagrabil v politično kolesje. Nekoč pobožen romar, potem razuzdanec in spet prerok, ki je oznanjal resnico o očiščenju po grehu, čudodelnik, o katerega nadnaravnih sposobnostih so krožile cele legende, je naenkrat postal središče političnega vrveža.⁵²

Tako oči kot barva glasu sta bili počeli Rasputinovega vpliva na ljudi. A Bartol je menil, da je bilo »veliko značilnejše za tega izjemnega moža (...), kako je umel občevati z ljudmi. V tem načinu je nekaj podobnega, kakor nam sporoča sv. pismo o starih prorokih. Rasputin je tikal carja in carico, ju objemal in poljubljal, jima grozil in grmel nanju; prav tako se je vedel proti knezom in vojvodinjam, proti ministrom in generalom. Mužik

⁵⁰ Prim. Kermauner, Vladimir Bartol, 426.

⁵¹ Bartol, *Rasputin*, 1, 2.

⁵² Prav tam.

ali plemič, delavec ali minister, nadškof ali neizobražen romar, dà, celo živali in vsa druga živa bitja – vseeno mu je bilo, proti vsem je bil enako preprost in neposreden. Zdi se, da njegovo srce ni poznalo ne hinavščine in ne pretvarjanja, kar je oboje posledica strahu.«⁵³

Bartol ni verjel, da bi bil Rasputin pretkan slepar in prav tako ne, da bi bil blazen. »Nobene svojih slabosti ni prikrival ljudem: bil je razuzdanec, pohotnež, ženskar, pijanec, spokornik; njegova sposobnost, pretvarjati se, je bila minimalna.« Njegovo bistvo je bilo drugje. To je bila neka »magnetična, sugestivna moč, ki jo je izžarevala njegova osebnost in kateri ni mogel odoleti skoraj nobeden. Ta neznana sila je pri njem zavzela tolikšen obseg, kolikršnega poznamo samo pri zelo redkih voditeljih množic: pri svetopisemskih prorokih, pri kakem Mohamedu ali pri kakem Napoleonu.«⁵⁴

Rasputin je bil za Bartola poosebljen kaos, mož, ki jih – po Goetheju – redko priporoča srčna kultura. »Ko ga je bila čudovita usoda zanesla na njegov visoki položaj, se je brezciljno predajal vsem vetrovom. Popival in bratil se je s knezi in mužiki, postavljaj in odstavljaj je ministre, cerkvene dostojanstvenike in guvernerje, vmes počenjal prave orgije z ženskami, se zopet postil in kesal, ozdravljaj bolnike, podpiral siromake, učil svojo filozofijo očiščanja preko greha in zraven spletkaril s spletkarji, mešetaril z mešetarji, podkupoval in se dal podkupovati. Njegovemu dejanju in nehanju je manjkalo trden in določen cilj.« Trdna pa je bila njegova samoza-vest. Odpovedala mu ni nikoli. »Ta mož je moral nekaj vedeti o sebi in o svetu, kar večina drugih smrtnikov ne ve.«⁵⁵

In kaj je bilo tisto, kar je vedel o sebi in mu je vli-valo brezmejno samozavest? »Nedvomno je, da se je čutil poklicanega za nekaj izrednega«, je zatrdil Bartol. To prepričanje je bilo del njegovega bistva, del njegove osebnosti. Posedoval je intuitivna spoznanja vidcev, »zato je lahko vkljub svoji neizobraženosti in skromni inteligenci mogel vplivati na mogotce in imenitnike tega sveta«. Jasnovidnost v stvareh življenja je veliko prispevala k njegovi samozavesti. Zavest ogromne življenjske sile pa mu je dajala občutek vsaj relativne neuničljivosti. »Njegova osebnost je morala izžarevati tisto strahovito silo, ki jo izžareva n. pr. tiger na divjad v džungli«. In tako je verjetno šlo to delovanje, učinkujoč na okolico in iz tega učinkovanja hraneč se do tiste višine, ko mu je bila dana oblast nad carjem, cerkvenimi in posvetnimi

mogotci. »V njem lahko gledamo utelešenje kaotičnega stanja Rusije pred boljševiško revolucijo.«⁵⁶

Bartolovo opozorilo na presežni vidik Rasputinove osebnosti zaokroža izris njegove podobe na Slovenskem. Pogledov, ki so jih sicer oblikovali o njem, ni pobijal, iz ozkega, zgolj političnega ali ideološkega, včasih celo senzacionalističnega razumevanja dogajanja v zadnjem obdobju Ruskega carstva, pa je odprl vrata v še eno raz-sežnost Rasputinovega bivanjskega položaja. Negativna podoba o njegovi osebnosti je na Slovenskem ostala, lahko bi rekli, da dvoma vanjo ni, odprta pa so ostala tudi vrata skozi katera je stopil Vladimir Bartol.

Viri in literatura

Časopisni viri:

- Družina*, Gorica, 1929.
Edinost, Trst, 1917, 1919, 1925–1927.
Enotnost, Ljubljana, 1928.
Ilustrirani Slovenec, Ljubljana, 1930.
Jutro, Ljubljana, 1922–1927, 1929, 1932, 1933, 1935, 1938, 1941–1943.
Laibacher Zeitung, Ljubljana, 1917.
Slovenec, Ljubljana, 1912, 1914, 1915–1917, 1919, 1922, 1924–1930, 1933, 1934, 1937–1939, 1943.
Slovenski narod, Ljubljana, 1912, 1914, 1917–1920, 1922, 1923.
Štajerc, Ptuj, 1917.
Večerna Edinost, Trst, 1914.

Elektronski viri:

- http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Zenske_v_znanosti/CV_komisija/WIKI-Renata_ok.pdf (dostopno 18. 5. 2016)
<http://www.theguardian.com/theguardian/2011/dec/29/archive-rasputin-killer-yussupoff-1966> (dostopno 18. 5. 2016)

Literatura:

- Bartol, Vladimir:** *Rasputin. Modra ptica*, 4, 1933, št. 1, 1–5.
Fülöp-Miller, René: *Sveti satan*. Ljubljana: Modra ptica, 1932.
Fülöp-Miller, René: *Sveti satan*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1972.
Grdina, Igor: *Vedno znova Tannenberg*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2015.

⁵³ Prav tam, 2.

⁵⁴ Prav tam, 2–3.

⁵⁵ Prav tam, 1, 3, 4.

⁵⁶ Prav tam, 4, 5.

Grivec, Franc: Ruska revolucija. *Čas*, 11, 1917, št. 4–5, 203–213.

Kermauner, Taras: Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature. – Vladimir Bartol: *Demon in Eros: Al Araf*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974, 423–445.

[Kokovcov, Vladimir Nikolajevič]: Razgovor z Rasputinom. *Razglednik »Jutra«*. Ljubljana: Konzorcij »Jutra«, 1943, 92–93.

Oset, Željko: Akademska kariera Nikolaja Fjodoroviča Preobraženskega (1893–1970). *Monitor*, 17, 2015, št. 1, 121–150.

Šribar, Renata: Rasputin. *Primorska srečanja*, 20, 1996, št. 181, 379.

Zusammenfassung

„MEPHISTO AM KAISERHOF“

Reaktionen auf den Tod von Rasputin und spätere Ansichten über ihn im slowenischen Gebiet

Wie anderswo war Grigorij Jefimovič Rasputin (1872–1916) auch im slowenischen Gebiet bekannt. Über ihn wurde bereits berichtet, bevor er nach einer Reihe von Komplotten in der Nacht vom 16. auf den 17. Dezember 1916 ermordet wurde. Als erstes machte die liberale Zeitung *Slovenski narod* im März 1912 auf Rasputin aufmerksam. Sie urteilte, dass er wohl nur ein hysterischer Muschik war, dem wundersame Kräfte zugeschrieben wurden und der in seinem Sexualleben seltsamen Vorschriften folgte. Einen Monat später schrieb die katholische Zeitung *Slovenec* über Rasputin. Sie machte darauf aufmerksam, dass er einen verhängnisvollen Einfluss auf den Kaiser hatte und zu jenen russischen Mystikern gehörte, die den „westlichen“, „heidnischen“ und „glaubenslosen“ Parlamentarismus hassten und von der »großen Mission« Russlands träumten, das die ganze Welt wieder christianisieren bzw. orthodox machen sollte. Weder das liberale noch das katholische Lager waren Rasputin wohlgesonnen, während die Marxisten nicht über ihn berichteten.

Rasputin schuf sich auf seinem Weg viele Feinde. Einige davon wurden auch in Slowenien erwähnt, ebenso ihre Verschwörungen gegen Rasputin. Als die letzte Verschwörung gelang und Rasputin ermordet wurde, wurde darüber ausführlicher berichtet. Meist waren die Berichte zwar kurz, aber es lassen sich daraus dennoch die im slowenischen Gebiet verbreiteten Ansichten über Rasputin ablesen. Neben verschiedenen Neuigkeiten über seine Ermordung und mehr oder weniger genauen Niederschriften über deren Vorbereitung und Durchführung wurde erneut auf den Einfluss des »berüchtig-

ten« Rasputin am Kaiserhof verwiesen. Außerdem wurde spekuliert, ob er wegen seiner Friedensbemühungen während des Ersten Weltkriegs ermordet worden war.

Auch nach dem Ersten Weltkrieg geriet Rasputin im slowenischen Gebiet nicht in Vergessenheit und sein Name tauchte bis in den Zweiten Weltkrieg recht häufig in der slowenischen Presse auf. Mit ihm wurden die schreckliche moralische Korruption und der Verfall am russischen Zarenhof und im Staat verbunden und er galt als „kleiner Vater“ der russischen Revolution und des Niedergangs des zaristischen Russland. Außerdem wurde darauf hingewiesen, dass er sich während des Krieges für den Frieden eingesetzt hatte. Vor allem aber herrschte die Überzeugung, dass Rasputin einen Makel auf die russische Geschichte als Teil der slawischen Geschichte warf und dem Slawentum nicht zur Ehre gereichte. Gemeinsam mit Moses, Alexander dem Großen, Caesar und Napoleon wurde er zu jenen Menschen gezählt, die für ihren faszinierenden Blick und die hypnotische Macht ihres Wortes bekannt waren.

Die umfangreiche Berichterstattung über Rasputin war für die slowenische bürgerliche Presse charakteristisch, während sich die Arbeiterbewegung – wie schon in der Zeit vor und während des Ersten Weltkrieges – nicht mit ihm befasste. Die führenden bürgerlichen Blätter veröffentlichten zahlreiche Artikel über Rasputins Tod und andere mit seiner Person verbundene Nachrichten. Sie informierten über das Leben seiner Tochter Marija Grigorjevna und die von ihr in den Jahren 1928 in 1938 eingereichten Gerichtsklagen gegen den Fürsten Jusupov wegen der Ermordung ihres Vaters; außerdem über das Erscheinen verschiedener Memoiren, literarischer Werke und Studien über Rasputin. Auch während des Zweiten Weltkriegs fand Rasputin Erwähnung in den Medien.

Nach dem Zweiten Weltkrieg genoss Rasputin in Slowenien keine besondere Aufmerksamkeit. Im Jahr 1972 erschien Fülöp-Millers *Sveti satan* [Der heilige Teufel] erneut in Slowenisch (erstmalig im Jahr 1932). Im Jahr 1996 veröffentlichte Renata Šribar aus der Familiensammlung den Brief der Fürstin Jenseveta Stefanišin an ihre Freundin Ana Onjegin aus dem Jahr 1909, in dem Stefanišin ihre leidenschaftliche Liebesbeziehung zu Rasputin im Sommer desselben Jahres beschrieb.

In das Phänomen Rasputin vertiefte sich im slowenischen Gebiet besonders der Schriftsteller Vladimir Bartol in der Zeitschrift *Modra ptica* im Jahr 1933. Er wurde durch die slowenische Übersetzung von Fülöp-Millers Werk dazu angeregt. Bartol glaubte nicht, dass Rasputin ein gerissener Betrüger oder wahnsinnig war. Laut Bartol war das Wesentliche an Rasputin die ma-

gnetische, suggestive Kraft, die seine Persönlichkeit ausstrahlte und der fast niemand widerstehen konnte. Diese unbekannte Kraft hatte ein Ausmaß wie man es nur bei wenigen Anführern der Massen kennt: bei den Propheten der Bibel, Mohammed oder Napoleon.

Bartol sah in Rasputin die Verkörperung des chaotischen Zustands Russlands vor der bolschewikischen Revolution, in dem er mit der suggestiven Macht eines biblischen Propheten, mit enormer Lebenskraft und großem Selbstbewusstsein zur fast höchsten Position im Staat aufstieg, um sich dann ziellos nach dem Wind zu drehen. Seinem Tun und Lassen fehlte ein festes und klares Ziel. Sein Selbstbewusstsein war jedoch felsenfest. „Dieser Mann muss etwas über sich und die Welt gewusst haben, was die Mehrheit der übrigen Sterblichen nicht weiß“, schrieb Bartol. Rasputin besaß die intuitive Erkenntnis von Sehern, und das Bewusstsein seiner enormen Lebenskraft gab ihm ein Gefühl der Unzerstörbarkeit. Und so ging wohl sein Wirken, die Umgebung beeinflussend und aus dieser Beeinflussung sich speisend bis in jene Höhe, in der er Macht über den Zaren und geistliche und weltliche Magnaten erlangte.

Bartols Hinweis auf diesen Über-Aspekt von Rasputins Persönlichkeit vervollständigt das Bild Rasputins im slowenischen Gebiet. Er widerlegte zwar nicht die übrigen Ansichten, aus einem engen, lediglich politischen oder ideologischen, manchmal sogar sensationslüsternen Verständnis des Geschehens in den letzten Jahren des russischen Kaiserreiches heraus, öffnete jedoch die Tür zu einem weiteren Aspekt von Rasputins Dasein. Das negative Bild von Rasputins Persönlichkeit blieb in Slowenien vorherrschend und wurde nicht angezweifelt, doch es blieben auch die Ansichten, denen Vladimir Bartol den Weg geebnet hatte.

Schlagwörter: Grigorij Jefimovič Rasputin, Nikolaj II., Aleksandra Fjodorovna, Mystizismus, Politik, Feliks Feliksovič Jusupov, Slowenen, Vladimir Bartol

Marija Počivavšek

»Krošnjarenje se je tako razpaslo po deželi, da teh posili trgovcev kar mrgoli«

Krošnjarstvo kot oblika nelojalne konkurence med svetovnima vojnama

POČIVAVŠEK Marija, dr., muzejska svetnica,
Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova ulica 17,
SI-3000 Celje

339.177(497.4)(091)

»KROŠNJARJENJE SE JE TAKO RAZPASLO PO
DEŽELI, DA TEH POSILI TRGOVCEV KAR
MRGOLI«

*Krošnjarstvo kot oblika nelojalne konkurence med
svetovnima vojnama*

Ob trgovini, ki je bila v obdobju med svetovnima vojnama relativno dobro razvita, so pomembno vlogo še vedno igrali sejmi in krošnjarstvo. Slednje je temeljilo še na avstrijski obrtni zakonodaji, a bistvo je bilo v tem, da so prodajo po hišah smele izvajati zgolj osebe, ki so imele za to dovoljenje. So pa imele v posameznih občinah politične oblasti možnost, da iz določenih razlogov tovrstno prodajo (začasno) prepovejo. Konflikt med trgovci, ki so svojo dejavnost opravljali skladno z zakonodajo v stalnih obratih, in med krošnjarji, ki so prodajali blago od kraja do kraja in od vrat do vrat, je sicer že star, a kot odsev nestalnega, t.j. potujočega trgovanja, se je krošnjarstvo ohranilo vse do novejšega obdobja. Še zlasti v tridesetih letih 20. stoletja, v času velike gospodarske krize, so trgovcem predstavljali omembe vredno konkurenco ravno potniki tujih trgovcev in pa domači krošnjarji.

Ključne besede: trgovina, krošnjarstvo, nelojalna konkurenca

POČIVAVŠEK Marija, PhD, Museum Councillor,
Museum of Recent History Celje, Prešernova ulica 17,
SI-3000 Celje

339.177(497.4)(091)

»PEDDLING HAS SPREAD SO MUCH THAT THE
COUNTRY IS TEEMING WITH THESE MAKE-DO
SALESMEN.»

*Peddling as a form of unfair competition between the
world wars*

Besides trade, which was relatively well developed in the period between the two world wars, fairs and peddling still played an important role. The latter was based on Austrian craft legislation; however, the most significant provision was that only persons with permission were allowed to sell products from door to door. In certain municipalities, the local authorities had the discretionary power to (temporarily) ban this type of sales. The conflict between salesmen who provided services in permanent locations in accordance with the legislation and the peddlers who sold the goods from door to door, was an old one; however, peddling as form of occasional, "mobile sales" survived until the modern period. In the 1930s in particular, at the time of a big economic crisis, domestic peddlers and traveling salesmen from abroad were the only real competition for the domestic salesmen.

Key words: trade, peddling, unfair competition

Tradicija krošnjarstva

V času med svetovnima vojnama je bila trgovinska mreža na Slovenskem najbolj razvita v večjih mestih, kjer je bila gostota prebivalstva tudi največja. Tu so bile trgovine v veliki meri že specializirane (npr. trgovine s čevlji, modnim blagom, manufakturo, kolonialnim blagom, delikatesami, galanterijo itd.). Na slovenskem podeželju pa so prevladovala trgovine z mešanim blagom, v katerih so prodajali vse blago v prostem prometu, od živil do galanterije, železnine, manufakture, gradbenega materiala in poljedelskega orodja, ukvarjale pa so se tudi z odkupom deželnih pridelkov.¹ Še posebej v letih gospodarske krize je trgovce poleg ostalih težav vznemirjala tudi nelojalna konkurenca.

Med najpogostejše oblike nelojalne konkurence so pred drugo svetovno vojno prištevali neenoten odpiralni čas, zavajajočo reklamo, nepravilno označbo izvora blaga, podkupovanje, kršitev in izkoriščanje trgovinskih tajnosti ter nelojalno konkurenco pomožnega osebja.² A številne trgovce je najbolj motila ravno nedovoljena prodaja od vrat do vrat, od hiše do hiše, najbolj razširjena sicer na podeželju, a tudi mesta niso bila imuna pred tem pojavom. Res je sicer, da je – zaradi prisotnosti trgovin z mešanim blagom tudi manjših krajih in vaseh – krošnjarstvo že počasi izgubljalo na pomenu, a je kljub temu bilo opazen in nezanemarljiv pojav, tako s strani trgovcev (njihove konkurence) kot tudi kupcev, torej njihovih odjemalcev.

Krošnjarstvo je bilo trgovanje, ki se je izvajalo brez stalnega obrata (lokala). Krošnjar je lahko imel samo toliko blaga, kot ga je lahko nosil in za katerega je imel dovoljenje. Tipi krošnjarstva so bili različni, odvisni od regionalnih posebnosti pokrajin in ljudi. V slovenskem prostoru zasledimo krošnjarstvo predvsem na obrobju slovenskega etničnega ozemlja, od Beneške Slovenije in Režije, Goriške, zaledja Trsta in Reke, do Dolenjske (ribniško-kočevskega območja) in Bele krajine, najdemo pa ga tudi v Prekmurju.³

Kot oblika podeželske trgovine je bilo krošnjarstvo v naših krajih znano vsaj od 15. stoletja dalje, ko so bile komunikacije med kraji še slabo razvite, obdržalo pa se je tudi še pozneje, v obdobju razvitejšega cestnega in železniškega omrežja.⁴ Da bi pomagal od Turkov opustošenim krajem, je namreč avstrijski cesar Friderik III. Habsburški leta 1492 izdal krošnjarski patent (*Hausierpatent*), ki je – sicer večkrat posodobljen – ostal v veljavi



Jost Amman, Potujoči kramar, 16. stol., lesorez
(http://de.wikisource.org/wiki/Eygentliche_Beschreibung_Aller_Stände_auff_Erden:Der_Krämer)

do konca monarhije, še celo med svetovnima vojnama, in s katerim je Kočevarjem dovolil izvažati živino ter doma izdelano platno in lesene predmete. Sčasoma so med krošnjarji nastale razlike v smislu prodajnega blaga: ribniški so prodajali doma narejene lesene izdelke, kočevski pa so podobno kot belokranjski krošnjarji le z nakupljenim blagom.⁵ Krošnjarstvo, ki je kasneje sicer vplivalo na opuščanje poljedelstva in izseljevanje, je bilo za tamkajšnje prebivalstvo pomembna gospodarska dejavnost, saj so Kočevarji svoje izdelke prodajali po vseh deželah monarhije. Krošnjarji (*havzirarji*) so bili mali trgovci, ki so se preživljali s prodajo tekstila, južnega in suhega sadja, lesenih izdelkov od vrat do vrat in od vasi do vasi. Po usihanju trgovine z doma narejenimi izdelki so začeli trgovati s kupljenim blagom; postali so kostanjarji, prodajali so slaščice in bonbone.⁶ S krošnjo, lesenim ogrodjem, ki so si ga oprtali na ramena in v njem prenašali robo, so postali znani v vsej monarhiji. Ker jim obrtni red ni dovoljeval prodaje na običajen način, so svoje blago ponujali s pomočjo loterije.⁷

Na ta način so Kočevarji prodajali rezbarije, opremo za vsakodnevno rabo, pa steklenino, pekovske izdelke, južno sadje, turški med itd. Prvič so se ti krošnjarji vrnili domov pred božičem in tako z izkupičkom pomagali

¹ Več o slovenski trgovini v: Počivavšek, *En gros & en detail*.

² Dr. Nemo, *Trgovsko-gospodarski leksikon* 2, str. 165.

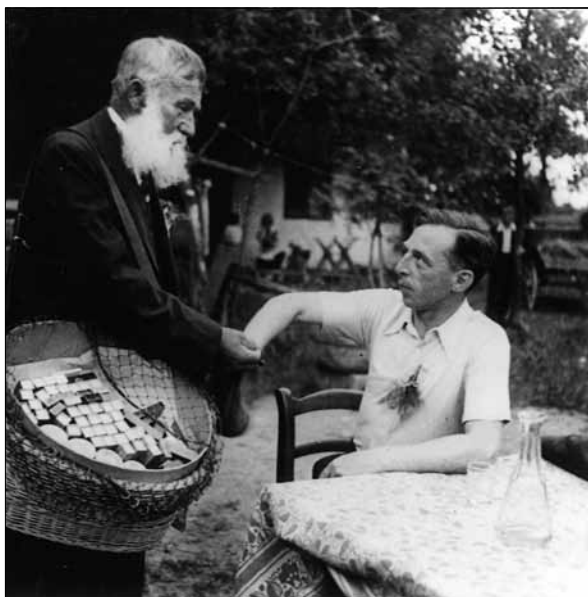
³ Drnovšek, *Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev*, str. 390.

⁴ Drnovšek, *Belokranjski krošnjarji v Ameriki*, str. 233.

⁵ Drnovšek, *Kočevarski krošnjarji in nacistična propaganda*, str. 86.

⁶ Ferenc, *Kočevska – pusta in prazna*, str. 37–47.

⁷ Krošnjar je imel v vrečki lesene izrezljane številke in kupec je npr. povlekel tri; če je bila vsota pod sto, je zmagal kupec in je dobil blago, ki si ga je želel, sicer je zmagal trgovec in vložek spravil v svoj žep.



Krošnjar z igrami na srečo (Bundesarchiv Koblenz / v: Mitja Ferenc, Kočevska – pusta in prazna)

li svojim družinam. Drugič so se odpravili na pot po novem letu in se vrnil domov spomladi ter do jeseni pomagali na svojih domačijah. Pravi fenomen je, da se je kočevsko krošnjarstvo v praktično enaki obliki ohranilo skoraj petsto let. Kočevarji namreč niso nikoli poskušali ustanoviti svoje poslovne postojanke ali ustanoviti uvozno-izvoznega trgovinskega podjetja večjega obsega.⁸

Sredi 19. stoletja se je na našem ozemlju pojavilo vprašanje tujih krošnjarjev: domači trgovci so se namreč pritoževali, da prihaja v deželo vedno več judovskih trgovcev. Čeprav privilegij iz leta 1515, ki Judom ni dovoljeval naselitve v deželi, še ni bil ukinjen, je bilo bivanje dovoljeno dvema judovskima trgovcema, ki sta kmalu pritegnila še druge. V Ljubljani so imeli skladišča in prodajali so različno blago, ne da bi bili obdavčeni. Sčasoma je bilo judovskih trgovcev, ki so krošnjarili, že okoli dvajset, zato se je leta 1865 s to problematiko ukvarjala tudi trgovinska in obrtna zbornica; nekateri zbornični svetniki so opozarjali na škodo, ki jo je imelo ljubljansko trgovstvo zaradi judovskih trgovcev in zbornični svet se je obrnil na vlado, naj dovolijo Judom zadrževanje v mestu le za čas letnih sejmov. Ker je v tem času liberalizacija gospodarstva že precej napredovala, so take zahteve ostale brez odziva.⁹ Na primeru Ljubljane lahko opazimo nasprotovanje judovskim krošnjarjem in kramarjem s strani mestnih trgovcev; tovrstne očitke lahko sledimo vse do druge svetovne vojne. Krošnjarji judovskega porekla so bili v pogostih (gospodarskih) sporih s stalnimi trgovci v Ljubljani, k



Kočevski krošnjar s pomarančami na Dunaju, 1890 (Bundesarchiv Koblenz / v: Mitja Ferenc, Kočevska – pusta in prazna)

nastrotjenosti nasproti Judom pa je prav gotovo pripomoglo tudi versko ozadje.¹⁰

Pri prodaji so bili zelo spretni, a še bolj vsiljivi

Vrnimo se k pojavu krošnjarstva nasploh: po zakonu je bila to obrt, ki se je smela izvajati samo na podlagi izrecnega dovoljenja (*koncesije*) upravne oblasti prve stopnje (okrajnega načelstva), na področju katere je bilo krošnjarjevo stalno prebivališče; dovoljenja so izdajali proizvajalcem domačih izdelkov, npr. Ribničanom, invalidom in drugim za delo nesposobnim osebam ter prebivalcem posameznih pasivnih predelov, npr. Kočevarjem.¹¹ Prebivalci teh pokrajin so poleg kmetovanja dodatne vire zaslužka iskali zlasti v obrti in trgovini. Izjemen položaj so imeli prodajalci suhe robe, Ribničani. S krošnjarstvom so se ukvarjali tudi prebivalci iz Bele krajine, Hrvaške in Dalmacije, ki so kupovali drobno galanterijsko blago pri velikih trgovcih po znižanih cenah in ga po sejmi in po domovih prodajali čim dražje.

⁸ Gauss, *Umirajoči Evropejci*, str. 54-55.

⁹ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 53.

¹⁰ Drnovšek, *Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev*, str. 391.

¹¹ Dr. Nemo, *Trgovsko-gospodarski leksikon 1*, str. 626.



Krošnar Mihael Gorše je prodajal suho robo v Gradcu, 1899
(Slovenski etnografski muzej)

»Razen beračev, včasih tudi ciganov, so se pri nas oglašali tudi rešetarji, ki so prodajali rešeta in različno suho robo. To so bili podjetni rokodelci iz ribniške doline, ki so svojo suho robo ponujali daleč okrog, celo po Avstriji, tja do Dunaja in še naprej. Redno so prihajali tudi krošnarji iz Bosne in Dalmacije, ki so nosili s širokim usnjenim pasom čez rame oprtano spredaj polno krošnjo različnega drobnega materiala, kot so moški in ženski glavniki in sponke za lase, vezalke, vžigalnike in za njih kamenčke, mala ogledalca, včasih tudi sladilo saharin in še vrsto različnih pasov, britev in raznih drobnih potrošnih predmetov. Otroci smo se jih vedno razveselili, ker smo lahko opazovali, kaj vse imajo nabasano v svoji krošnji, ki so jo imeli spredaj na prsih. Imenovali smo jih 'bozjanarji'. Včasih so prišli v našo lepo vas Lipo tudi visokorasli gospodje z balami kamgarna in podobnega blaga na ramenih, ki so ga zelo vneto ponujali. To so bili Judi, ki niso dobro znali slovenskega jezika. Dokazovali so, da je to najboljše volneno blago, pulili iz njega volnene niti in jih prižigali. Volna namreč ne gori, ampak se nekako scvre. Pri prodaji so bili zelo spretni, a še bolj vsiljivi.«¹²

Janez Trdina piše, da se Belokranjci krošnjari po vzhodnih delih Štajerske, kjer so prodajali od trgovcev na up vzete drobnarije, kot so sukanec, šivanke, nožke,

milo, trakove, robce, pisala, podobice, platno, hlače-vino (*cajg*) in sukno. Med krošnjariji so bili znani tudi kostelski krošnjariji, ki so s svojimi slaščicami segali do Dunaja, pa kočevski kostanjarji, vsem pa je krošnjarstvo (*hauziranje*) pomenilo pomemben vir zaslužka, ki je dopolnjeval dohodke majhnih in razdrobljenih kmetij.¹³ Krošnjarije najdemo tako v Prekmurju (*bóšnjaki*), v Obsotelju in v okolici Podsrede so se gibale ženske s sosednje Hrvaške (*saharinke*), ki so v malih rdečih kartonastih škatlicah skrivaj prodajale saharin. Tam so bili prisotni tudi Dalmatinci (*pičkurini*), ki so hodili peš od hiše do hiše; pred sabo so nosili oprtano krošnjo s predalčki, v katerih se je našlo vse mogoče: elastika, gumbi, vezalke, glavniki, sponke za lase, ogledalca, parfumi, zobne ščetke, britvice, saharin, kamenčki za vžigalnike, lesene igrače (npr. vozički s konjički, metuljčki, ki odpirajo krila, piščalke, orglice), pisala, denarnice, tudi blago. Tudi kramarji so po domovih prodajali različne tekstilne izdelke, pa tudi čevlje.¹⁴ Dalmatinci (*Bosnarji*) so domačim trgovcem konkurirali tudi nedaleč stran, blizu Rogatca, kjer so prodajali galanterijo – vžigalice,



Kostelski krošnar (Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani)

¹² Borovnik, Vrtnitev, str. 239-240.

¹³ Bučič, Urarske krošnje in krošnjarenje, str. 8.

¹⁴ Počivavšek, Sejem bil je živ, str. 62.

britvice, šivanke, glavnike, ustne harmonike, gumbi itd. –, poleg njih pa tudi Ribničani in Hrvati, ki so po hišah prodajali platno; prihajal je npr. trgovec iz Zagreba, ki je pri ljudeh, ki so bili zaposleni (in so prejeli plačo), prodajal blago po katalogu.¹⁵ Kot rečeno, pa se krošnjariji niso izogibali niti mest: »Po mestu so se pogosto pojavljali Ribničani s svojo prodajalno suhe robe na hrbtu. Gospodinje so odkupovale žlice, sita, kuhalnice. Dežnikar je po hišah pobiral pokvarjene ali strgane dežnike in jih navadno kar na hišnem pragu popravil in zašil. Danes moraš te 'umetnike' po Ljubljani kar iskati ...«¹⁶

Vsak se danes že peča s trgovanjem

Celjska Nova doba je v letih po prvi svetovni vojni poročala, da kroži po deželi polno krošnjarjev s koši in nahrbtniki, kateri se pečajo s prodajo raznega manufakturnega blaga, sukanca, mila, tobaka, kave, vžigalic, čaja, kvasa ... »Vsak hlapec, potepuh in lenuh se danes že peča s trgovanjem, pravilno z verižno kupčijo. Trgovec na deželi ne dobi iz tovarne ne vžigalic, ne franka, kvasa itd., medtem ko krošnjariji take stvari po deželi po nesramno oderuških cenah (1/2 kg kvasa po 30–40 K, škatlica vžigalic 1 K) razpečavajo. Kje taki ljudje blago dobivajo? /.../ Da je marsikatero ukradeno blago vmes, je gotovo.«¹⁷

Trgovska združenja so pozivali, naj se uprejo tovrstni neelojalni konkurenci, trgovce pa, da takšne pojave prijavijo. Dve leti zatem je bilo ponovno slišati glasove, da se je krošnjarstvo močno razpaslo po deželi in trgovci so se obrnili na oblasti, naj vse krošnjarje izročijo sodišču ali pa jim celo zaplenijo blago ter ob tem namigovali, da krošnjariji prodajajo celo pokradeno blago. »Kdor je v resnici trgovec, naj odpre svojo trgovino!«¹⁸

Tudi čez nekaj let ta pojav ni bil nič manjši in trgovci so ponovno opozarjali nanj.¹⁹ Ker naval krošnjarjev kar ni pojenjal, je veliki župan mariborske oblasti januarja 1928. leta na intervencijo Zbornice za trgovino, obrt in industrijo izdal okrožnico, naslovljeno na vse okrajne poglavarje in mestna magistrata v Celju in Mariboru, da strogo izvršujejo predpise krošnjarskega patenta. A tudi ta poziv ni zalegel. Nekaj dni zatem so sicer opazili neznatno zmanjšanje krošnjarjev, potem pa jih je bilo še več. Čeprav je § 12 krošnjarskega patenta (iz 1852. leta), ki je bil v Sloveniji še v celoti v veljavi, določal, da mora biti blago, s katerim se krošnjari, tuzemskega izvora, opremljeno z znakom in dobavnim izkazom, so se v glavnem prodajali predmeti inozemskega izvora. Zlasti



Krošnjar na ljubljanski tržnici, 1933
(Slovenski etnografski muzej, foto: Peter Naglič)

so bili trgovski krogi ogorčeni, da se določila zakona o pobijanju draginje upoštevajo, izvajanje določil krošnjarskega patenta pa nihče ne nadzoruje.²⁰ Stermecki, predsednik celjskega gremija trgovcev, je 1928. leta v pismu velikemu županu mariborske oblasti zapisal, da so ukrepi proti krošnjarjem brez uspeha. Njihovo število spet narašča, »tako da smo mogli ugotoviti celo devet krošnjarjev v enem dnevu. Ugotovili smo, da prodajajo britve, nože, škarje, vžigala, brivske pristroje in še razne druge posebno kovinske izdelke, ki se še ne izdelujejo v naši državi in s katerimi bi se ne smelo krošnjariti.«²¹ Zaznati je bilo tudi, da so krošnjariji prihajali tudi iz daljnjih dežel. Istega leta je namreč okrajni gremij trgovcev za območje okrajev Celje, Gornji Grad ter Šmarje pri Jelšah v pismu Zbornici za trgovino, obrt in industrijo pisal, »da prihajajo številni [sic] Japonci in Kitajci v naše kraje, ki nadlegujejo pasante, kakor tudi zasebne stranke po hišah in javnih lokalih s ponujanjem izdelkov kitajskega porcelana in drugimi drobnarijami, z raznimi ogrlicami, svilenimi robci itd.« Ker ti prodajalci niso bili tako vsiljivi kot ostali krošnjariji, so vzbujali sum, da »so to eksponenti gotove politične organizacije, ki pod pretvezo

¹⁵ Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem*, str. 85–86.

¹⁶ Tozon, *Ribničani in drugi*, str. 95.

¹⁷ *Za redno in proti zakotni trgovini*. Nova doba, št. 32, 5. 4. 1919.

¹⁸ *Beseda o krošnjarjih*. Nova doba, št. 87, 28. 7. 1921.

¹⁹ Nova doba, št. 132, 18. 11. 1924.

²⁰ *Proti krošnjarjem*. Nova doba, št. 43, 18. 4. 1928.

²¹ *Prestopki krošnjarskega patenta*. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

krošnjarstva opravlja posle špijonaže.«²² Oblasti so torej krošnjarstvo načeloma preganjale, vendar ga niso mogle povsem zatreti. Da bi omilili brezposelnost v gospodarsko pasivnih pokrajinah, so krošnjarjem dovoljevali drobno prodajo, prepovedano pa jim je bilo prodajati materialno in špecerijsko blago, pijače, zdravila, karte, knjige, umetnine in mineralno olje.²³ Leta 1920 se je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo obrnila na Ministrstvo trgovine in industrije s pritožbo, da mnogi kramarji in branjevci brez dokazila o usposobljenosti izvršujejo trgovinsko obrt z mešanim, kolonialnim, špecerijskim in materialnim blagom. Ministrstvo je Zbornica zaprosila, naj ukrepa, da bodo okrajna glavarstva strogo nadzirala imetnike obrtnih listov za branjarijo in kramarijo, da ne prekoračijo svojega delokroga.²⁴

Na deželi bi teh artiklov sploh ne poznali, če bi jih ti krošnjarji ne razpečevali

Na nelojalno konkurenco je na svojih zasedanjih opozarjal tudi banski svet. Krošnjarji so namreč izkoriščali zlasti plačilne dneve in tako od delavcev izvajali denar. Banski svetnik iz Kočevja dr. Sajovic je izpostavil dejstvo, da je navzlic negativnemu stališču glede krošnjarstva potrebna izjema: v Sloveniji sta bila namreč dva okraja, kjer se ljudje niso mogli preživljati niti s kmetijstvom niti z obrtjo, seveda pa tudi industrije ni bilo tam – to sta bila okraja Kočevje in Črnomelj. Tamkajšnje prebivalstvo se je v glavnem preživljalo s krošnjarstvom, zato je bilo tam potrebno na ta pojav gledati tudi s socialnega vidika. V tem smislu so želeli doseči izjemo glede pravil o krošnjarstvu.²⁵ Za krošnjarstvo so si prizadevali doseči olajšave, saj so to dejavnost smatrali kot poseben tip domače obrti in v kolikor je šlo pri krošnjarstvu za prodajo domačih izdelkov, ga je bilo potrebno pospeševati.²⁶ Glede teh dilem je bilo med bankskimi svetniki prisotno mnenje, da se po zakonu o krošnjarstvu lahko krošnjari v določenih krajih po državi. Če bi krošnjarstvo prepovedali, bi bili prizadeti tudi slovenski krošnjarji, ki krošnjarijo drugod po državi. Kar se pa tiče prodaje »nemoralnih« predmetov ali celo širjenja komunističnih idej, pa je naloga žandarmerije, da to prepreči. Leta 1931 je namreč Jakob Ramovž, sicer župnik iz Velikih Lašč, opozarjal na italijanske trgovce, ki so krožili po vaseh in katerih dejavnost je bila neobdavčena. Istočasno pa je izpostavil tudi krošnjarje, ki ponujajo ljudem »neke gumijeve izdelke za preprečitev

spočetja. Ti uganjajo veliko pohujšanje, tako v nacionalnem kakor tudi v verskem oziru.« BANSKO upravo je prosil, naj njihovo početje zaustavi, saj »na deželi bi teh artiklov sploh ne poznali, če bi jih ti krošnjarji ne razpečevali«. Nelojalna oz. »umazana« konkurenca je posegala namreč »po sredstvih, ki rušijo trgovsko moralo in poštenje, spodjedajo tla solidni, zdravi trgovini ter občutno oškodujejo tudi konsumenta.«²⁷ Glede skrbi za moralo: Ljubljanski okrajni načelnik Rudolf Andrejka²⁸ je z okrožnico pozval orožniške postaje, naj podvojijo pazljivost in krošnjarje natančno pregledujejo, če nimajo morebiti pri sebi prepovedanih predmetov in podob. »Ni še dolgo tega, kar se je pri takih, zlasti dalmatinskih krošnjarjih po neki orožniški postaji dognalo, da prodajajo prepovedane ter zdravju in morali škodljive predmete, npr. preservative, španske muhe ipd. /.../ Zato vam najstrožje naročam, da podvojite pazljivost glede krošnjarjev.«²⁹

V dvajsetih letih so bile torej zahteve trgovcev po pobijanju nelojalne konkurence vse večje. Želeli so predvsem, da bi država, podobno, kot so to storile Avstrija, Nemčija in Češkoslovaška, sprejela poseben zakon in tako pravno zaščitila prizadete trgovce.

Na banski svet so se obračali tudi krošnjarji – iz kočevskega okraja npr. v zvezi iz izdajo dopustnic in potnih listov. Svojčas so obrtno dopustnico dobili že s 14. letom, sedaj pa so se jim te pravice omejele, tako da prejmejo dopustnico z 18. letom, potni list pa šele po opravljeni vojaški službi; po 24. letu lahko dobijo samo dovoljenje za opravljanje krošnjarske obrti kot pomočniki, ne pa kot samostojni krošnjarji. Bana so prosili, da bi lahko dopustnice ponovno dobivali s 14. letom, po vojaški službi pa dovoljenje za samostojno opravljanje krošnjarske obrti.³⁰ Svetniki so predlagali, da bi v krošnjarski zakon vnesli dopolnilo, da bi smel oče vzeti svojega sina kot pomočnika v inozemstvo.³¹

Generalni tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo Fran Windischer je priznaval, da je zaradi težjih gospodarskih razmer prava šiba za domačega trgovca postalo krošnjarstvo z blagom od kraja do kraja ter od hiše do hiše ter temu podobno detajlno potovanje, t.j. obiskovanje zasebnih strank z vzorčnimi primerki.

²² Krošnjarjenje po Kitajcih. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

²³ Trgovci in krošnjarstvo. Slovenski trgovski vestnik, 1907, št. 6, str. 67.

²⁴ Varstvo obrtnih pravic v trgovini. Narodnogospodarski vestnik, 1920, št. 10, str. 85-86.

²⁵ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, fasc. 4, Stenografski zapisnik III. zasedanja, februar 1933.

²⁶ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik VI. zasedanja, februar 1935.

²⁷ I. Pretnar, Vprašanje umazane konkurence. Trgovski tovariš, 1927, št. 5, str. 100-102.

²⁸ Dr. Rudolf Andrejka je deloval kot načelnih statističnega oddelka pri ministrstvu notranjih zadev v Beogradu. Bil je tudi honorarni profesor na pravni fakulteti v Ljubljani (in med drugim predsednik Muzejskega društva za Slovenijo).

²⁹ Vsem orožniškim postajam. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

³⁰ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, fasc. 1, Stenografski zapisnik I. zasedanja, januar 1931.

³¹ AS_77 Banski svet Dravske banovine, št. 77, fasc. 8, Stenografski zapisnik VI. zasedanja, februar 1935.

Sresko načelstvo v Ljubljani,

Štev. 5213.

dne 10. marca 1930.

Vsem orožniškim postajam.

Krošnjarstvo v ljubljanskem srezu je postalo že prava nadloga in škoduje upravičenemu trgovstvu, a tudi javnim interesom. Ni še dolgo tega, kar se je pri takih, zlasti dalmatinskih krošnjarjih po neki orožniški postaji dognalo, da prodajajo prepovedane ter zdravju in morali škodljive predmete n. pr. preservative, španske muhe i. pod.

Zato vam najstrožje naročam, da podvojite pazljivost glede krošnjarjev, da jih pri vsaki dani priliki pregledujete glede krošnje in če treba tudi osebno, zlasti ali nimajo pri sebi prepovedanih predmetov in podob..

Posebno pa opozarjam orožniške postaje na § 16. min.uredbe z dne 16. aprila 1929 o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih podjetij U.L.st. 284/66 z 1. 1929, po katerem je vsako krošnjarenje ob nedeljah državnih in verskih praznikih brez izjeme prepovedano.

Krošnjarji se te prepovedi, kakor sem sam opazil, ne drže, ampak pohajajo trumoma baš ob nedeljah iz Ljubljane z vlaki ali celo z avtobusi v njeno okolico, kjer krošnjarijo najrajši za čas velike maše in po njej pred cerkvijo, a tudi drugod, zlasti po gostilnah in cestnih križiščih.

Ker prehodi krošnjar na en dan mnogo krajev, ne nadzorovanje res da oteženo; vendar bi se dali doseči prav lepi uspehi z nenadnim pregledovanjem vlakov na izhodnih postajah, n. pr. D.M. v Polju, Zalog, Vižmarje, St. Vid, Medno, Medvođe, Brezovica, Preserje, Borovnica, Vrhnika, Laverca, Skofljica, Smarje - Sap, Grosuplje, Ježica, Črnuče itd. nadalje z nenadnim pojavom pred mašo ali po maši v večjih farnih krajih.

Nadzorovanje naj se vrši najbolje pri jutranjih in večernih vlakih. Kdorkoli se izmed krošnjarjev zaloti s svojo krošnjo je učinil prestop, ker je jasno da ni šel s krošnjo vred na izlet, marveč, da je krošnjaril odnosno hoče krošnjariti. Take osebe je takoj legitimirati, če se zalote pri krošnjarjenju jim je odvzeti krošnjo, o vsem pa takoj z ovađbo vred meni poročati.

Pričakujem od komandirjev orožniških postaj, da bodo v primernem razumevanju mojih intencij postopali odslej z največjo odločnostjo in agilnostjo zoper krošnjarje ob nedeljah, a tudi sicer, kadar je povod za to.

Sreski načelnik :

Dr. Andrejka, s.r.

Dopis okrajnega načelstva orožniškim postajam v zvezi s krošnjarstvom, 1930 (AS_448 Zbornica TOI, f. 42)

Kot predsednik je v imenu trgovskega društva Merkur zahteval, da državne oblasti »z vso odločnostjo zatirajo gospodarsko kvarno krošnjarstvo in nedopustno agentovanje«. ³² Vzrokov, da se – po mnenju sodobnikov – trgovina ni mogla povzpeti na višjo stopnjo, je bilo

več. Eden je bil kmečka zaščita, potem nabavne zadruge in konzumi, industrijske prodajalne, ne nazadnje pa tudi šušmarstvo in krošnjarstvo. Vsa moledovanja trgovstva niso rodila uspeha. Direktive vlade se niso izvajale, kot bi se morale. »Kupujejo občinstvo pa naj ne naseda vabljivim besedam krošnjarjev, ki vobče prodajajo samo slabo blago in blago neznanega izvora«. In še: »V

³² Zadeve naše trgovine. Trgovski tovariš, 1928, št. 4, str. 74-75.



Kočevski krošnjarji s slaščicami (Bundesarchiv Koblenz / Pokrajinski muzej Kočevje)

zadnjem času pa povzročajo trgovini velike skrbi tako zvane 'veleblagovnice' á la Ta-ta, ki se hočejo vgnezditi razen v Beogradu še v drugih mestih ter razpolagajo z ogromnim kapitalom, seveda inozemskega izvora. Vsa borba proti tej vrsti trgovine je ostala žal neuspešna.« Kako bi bilo moč v takih razmerah pomagati trgovini? Po mišljenju sodobnikov bi bilo potrebno razvijati tujski promet, graditi sodobne ceste, trgovec pa bi lahko bil le tisti, ki se je trgovine tudi izučil. Želja trgovstva je bila namreč, da bi v § 19 Zakona o obrtih črtali določili, ki dovoljujeta imetniku obrti izvrševanje trgovine, za katero se sicer zahteva izobrazba, če dokaže, da je delal v stroki samostojno vsaj tri leta ter tisto, kjer končani štirje razredi meščanske ali druge srednje šole nadomeščajo učni rok in eno leto zaposlitve.³³ Ban dr. Marušič je 1933. leta z okrožnico, namenjeno okrajnim in mestnim načelstvom ter upravam policije v Ljubljani, Mariboru in Celju, zahteval poostreitev nadzora nad krošnjarji. Carinske oblasti so namreč pri prebivalstvu pogosto naletele na blago tihotapskega izvora – tu je mišljeno tako monopolno blago (nežigosani vžigalniki, tobak in cigaretni papir) kot tudi »moralno oporečno« blago (kondomi, pornografski predmeti), pri čemer so se dotični izgovarjali, da so blago kupili od neznanih oseb.

Naj se prepove vsako krošnjarjenje

V Trgovskem listu je zaslediti stalne napade na krošnjarstvo in pozive za prepoved te dejavnosti. Po odredbi iz leta 1928 je bilo prepovedano krošnjariti v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuj, turističnih krajih (Bledu, Rogški Slatini, Dobrni in Radencih); tu so lahko krošnjarili le prebivalci duvanjskega, livanjskega in imotskega okraja (ti so smeli povsod obiskovati tudi sejme in tržne dneve), v obmejnih okrajih pa še ti ne. Resnici na ljubo so v Dravski banovini večino krošnjarjev predstavljali prišleki – iz Savske, Primorske in ostalih južnejših banovin. Zato je tudi Zbornica za trgovino, obrt in industrijo nasprotovala naraščanju nedopustnega krošnjarstva, ki je konkuriralo stalnim trgovcem.³⁴ Povsod so smeli krošnjariti le t. i. privilegirani krošnjarji (Kočevarji in Črnomaljši), in sicer le s t. i. kočevskim blagom – južnim sadjem in slaščicami.³⁵ Mogoče so k številnim kršitvam predpisov o krošnjarstvu pripomogle tudi nizke kazni – le-te so bile določene že leta 1852, sčasoma pa so zgubile na vrednosti in so predstavljale zanemarljive zneske. Tudi obdavčitev krošnjarjev je bila neustrezna.

³³ Položaj trgovine. Nova doba, št. 51, 17. 12. 1937.

³⁴ Drnovšek, Kočevski krošnjarji in nacistična propaganda, str. 91, 87.

³⁵ Okrožnica Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1933. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

Celjski gremij trgovcev je 1924. leta apeliral na celjski magistrat, naj na podlagi § 10 krošnjarskega patenta prepove krošnjarstvo v mestu. Takšno odločitev je utemeljeval z naslednjimi razlogi: v mestu je bilo opaziti vedno več Dalmatincev, »ki vsiljujejo raznim pasantom njih manjvredno blago, /.../ so večinoma zdravi in delomržni in ogrožajo z njih postopanjem realno trgovstvo.« Podobno zahtevo je leto kasneje ministrstvu trgovine in industrije predložil veliki župan mariborske oblasti dr. Pirkmajer. Predlagal je prepoved krošnjarstva v Mariboru, Celju, Ptuj ter turističnih Radencih, Dobrni in Rogaški Slatini.³⁶ Leta 1928 se je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo obrnila na velika župana ljubljanske in mariborske oblasti. Nič novega ni ugotovila, ko je zapisala, da se v zadnjem času znatno razraslo krošnjarstvo z manufakturnim in galanterijskim blagom; na ta način je bila detajlnim trgovcem povzročena velika škoda. Zbornica je ugotavljala, da se v nasprotju s tendencami krošnjarskega patenta s krošnjarstvom ukvarjajo večinoma mladi do tridesetega leta starosti. Vsa prizadevanja, da bi ta pojav omejili, so bila neuspešna. Podarjali so, da je v tem času, ko je v Sloveniji že več kot 10.000 trgovinskih obratov, od katerih jih je več kot polovica z mešanim blagom, tako da ima že praktično vsak kraj svojo trgovino, ta pojav popolnoma odveč. Zato je Zbornica prosila oba velika župana, da izdada podrejenim obrtnim oblastem okrožnico z navodili, kdo in na kakšen način sme iskati naročila pri trgovcih in pri zasebnih strankah, kako je prepovedano iskanje naročil tujih trgovcev in kako omejiti krošnjarstvo. Septembra istega leta sta velika župana dejansko izdala omenjeno okrožnico in jo posredovala okrajnim poglavarjem in mestnim magistratom. Glede krošnjarstva so v okrožnici zapisali, da ga na območju ljubljanske in mariborske oblasti regulirata patent iz 1852. leta in odločba ministrstva trgovine in industrije iz 1925. leta. V smislu teh predpisov je bilo dovoljeno krošnjariti le jugoslovanskim državljanom in to le s tuzemskim blagom. Dovoljenje je veljalo na območju cele države, vendar so ga morali overiti vodje okrajev, v katerih je nameraval kdo krošnjariti. Dejavnost krošnjarstva se je izključevala s sejmarstvom, česar pa se v glavnem niso držali.³⁷ S prizadevanji po omejitvi krošnjarstva niso bili posebej uspešni. Tako je ban dr. Ivan Marušič leta 1931 vsem okrajnim in mestnim načelstvom ter predstojništvom policije v Ljubljani, Mariboru in Celju izdal okrožnico, v kateri je ugotavljal, da so se kljub izrečenim kaznim kršitve krošnjarstva kar vrstile. Krošnjarjev je bilo izjemno veliko, krošnjarili pa so kljub prepovedi tudi ob nedeljah in ob delavnikih zvečer, ko so bile trgovine že zaprte. Ob nedeljah in praznikih je bilo sicer kro-

šnjarstvo prepovedano, krošnjarji pa se na to prepoved praviloma niso ozirali, »ampak pohajajo trumoma baš ob nedeljah iz Ljubljane z vlaki ali celo z avtobusi v njeno okolico, kjer krošnjarijo najrajši za čas velike maše ali po njej pred cerkvijo, a tudi drugod, zlasti po gostilnah in cestnih križiščih.«³⁸ Podobno kot krošnjarstvo se je razpaslo tudi nedovoljeno detajlno potovanje, t.j. zbiranje naročil, ki je bilo pogosto združeno s prodajo blaga na drobno preko (tujih in domačih) potnikov zasebnim strankam. Ban je zato pozival naslovnike, da poostrijo kontrolo nad omenjenimi pojavi.³⁹

Združenje trgovcev za mesto Celje je v dopisu Zbornici za trgovino, obrt in industrijo leta 1938 zahtevalo prepoved vsakega krošnjarstva, »ne samo z manufakturnim, ampak tudi vsakim drugim blagom, kakor posoda, hišno orodje, itd. Izvzeti naj bi bili samo predmeti domače hišne delavnosti.«⁴⁰

Podobnega mnenja je bil tudi tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo dr. Ivan Pless: »Če se je že leta 1852 uvidelo potrebo omejitve krošnjarjenja le na gotove kraje in gotove predmete, je omejitev tembolj potrebna danes, ko imamo vsepovsod, tudi v najbolj oddaljenih krajih trgovske obrate, ki nudijo konsumentom vsakovrstno blago.«⁴¹ Leta 1935 se je Zbornici pritožilo tudi Združenje trgovcev v Celju, ko so navajali vse večji razmah krošnjarstva: »Dnevno potuje iz Celja v kraje Savinjske doline včasih večja včasih manjša skupina krošnjarjev manufakturnistov, ki se znajde na kolodvoru v organiziranih presledkih in opremi tako, da jih je v navalu potnikov težko ločiti od drugih potnikov. V prejšnjih časih se jih je takoj ločilo, ker so imeli ogromne kovčke, sedaj pa jemljejo seboj manjše kovčke zato jih je po številu več. Pohod v razne namembne postaje je tudi spretno organiziran. Na vsaki postaji izstopa manjše število – dva do tri – ki se takoj razlezejo na vse strani.« Rešitev te »nadloge« so videli le v strogih in doslednih ukrepih: rednem plačevanju davkov, urejenih dokumentih, zaposlitvi krošnjarskih pomočnikov, takojšnjih kaznih za kršitve na kraju samem – kaznovati bi lahko že žandarji. Omejitev krošnjarstva bi izvzela le suhorobarje. In seveda: po tolmačenju Združenja trgovcev bi morali krošnjarji iz kraja v kraj hoditi, ne pa se posluževati sodobnih prometnih sredstev.⁴² Leta 1938 se je pritožilo tudi celjsko podjetje Rakusch, ker je podjetje Westen

³⁶ Ukinitev krošnjarjenja v mestu, 1924. SI_ZAC/0024/002 Mestna občina Celje (1850-1941), AŠ 66.

³⁷ Detajlno potovanje in krošnjarjenje. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

³⁸ Vsem orožniškim postajam. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

³⁹ Krošnjarjev ne gre zamenjavati s trgovskimi potniki, ki so s sabo lahko nosili vzorce, glede prodaje pa so se smeli obračati le na trgovce, ne na zasebne stranke. Krošnjarjenje in detajlno potovanje. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴⁰ Predlogi za ukinitev krošnjarjenja. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴¹ Vprašanje detajlnega potovanja iz kraja v kraj, 1928.. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴² Omejitev krošnjarstva, 1935. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

Združenje trgovcev za mesto Celje

Telefon št. 203

Pošt. hran. rač. 13.510

Št. 787/38

Predmet: Predlogi za
ureditev krošnjarjenja.

Zbornica za trgovino, obrt in industrijo

L j u b l j a n a

Uprava podpisanega združenja se je na svoji seji dne 28. julija t.l. bavila z Vašo okrožnico št. 19 od 19. julija t.l. in pri tem sklenila sledeče:

V splošnem naj se prepove vsako krošnjarjenje, ne samo z manufakturnim, ampak tudi vsakim drugim blagom, kakor posoda, hišno orodje itd.. Izvzeti naj bi bili samo predmeti domače hišne delavnosti.

Razlogi za splošno prepoved so sledeči:

Krošnjarji so po večini delomržni ljudje, četudi so zdravi in za vsako drugo delo delazmožni. Kočevski krošnjarji vršijo v večji meri samo propagando tujega duha, tihotapstvo, špijonažo ter se pečajo tudi z nedovoljeno prodajo raznih monopolskih predmetov.

Krošnjarji kruto izkoriščajo in varajo kupujoče občinstvo tudi na ta način, da domače cenejše blago običajno označujejo z žigom angleškega blaga, hodijo od hiše do hiše, samo da najdejo žrtve, ki jim nasedajo.

Krošnjarji često kupujejo pri grosistih metle, ribarice, vezalke, kuhinjsko posodo, vse v najslabši kvaliteti in vse to prodajajo svojim žrtvam, kakor pač morejo z dobičkom od 50 do 100% in še več.

Tudi glede krošnjarjenja z deželnimi pridelki bi bilo želeli preciznejših določil, ker se često dogaja, da se posamezniki poklicno, toda brez obrtnih pooblastil bavijo s prodajo pod krinko, da so producenti pridelkov.

Celje, dne 29. julija 1938.

Predsednik:



Tajnik:



Predlogi celjskega združenja trgovcev Zbornici TOI glede ureditve krošnjarstva, 1938 (AS_448 Zbornica TOI, f. 42)

dobavljalo krošnjarjem drugorazredno posodo.⁴³ Banske uprava je leta 1940 v več slovenskih mestih (Ljubljani, Mariboru, Ptuj) prepovedala vsako krošnjarstvo. V Celju so menili, da je to mesto slučajno izpadlo, zato so bansko upravo zaprosili, naj se ta prepoved nanaša tudi na mesto Celje in celjski okraj, saj se lahko »samo na ta način iznebimo krošnjarske nadloge, ki vsem trgovcem, pa tudi kupujočemu občinstvu povzroča toliko škode«.⁴⁴

Prilagajanje novim razmeram: krošnjarska licenca

Klasično krošnjarstvo torej ni usihalo – kot bi spričo širjenja trgovinske mreže morebiti pričakovali –, temveč se je prilagajalo novim razmeram. Z nastankom novih državnih meja in nove zakonodaje se je skrčil geografski domet krošnjarskih poti, deloma sta se spremenila tudi vsebina in način krošnjarstva; to je postal poklic revnejših, katerim je zagotavljal določeno socialno-zaščitno noto.



Ribničan s tradicionalno krošnjo
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Postati krošnjar pa ni bilo čisto enostavno. Prosilec je moral v vlogi navesti osebne podatke, osebni opis, poleg fotografije pa priložiti še vrsto prilog, npr. krstni list, domovnico, npravstveno spričevalo, potrdilo davčnega

urada, potrdilo sodišča o nekaznovanju in zdravniško poročilo. Po odobritvi vloge je krošnjar nato dobil »Dovolilo za izvrševanje obrta brez stalne poslovalnice«, ki ga je (po obrtnem zakonu iz leta 1931) moral imeti vedno pri sebi. Glede na to torej krošnjarstvo nikakor ni zamrlo, celo nasprotno. Poglejmo statistiko krošnjarskih dovolilnic na območju Dravske banovine konec leta 1937: obrtne oblasti so izdale skupaj 839 dovolilnic za potujoče trgovce, in sicer za tiste z manufakturnim blagom (250), za trgovce z ostalim blagom (494) in rokodelske obrti brez lokala – dežnikarje, brusače in popraviljavce posode (95). Največ dovolilnic so izdali za obrtne oblasti Kočevje, Črnomelj in Mursko Soboto. Krošnjarji so bili tudi organizirani: na območju Dravske banovine je delovalo Društvo krošnjarjev, ki je imelo glavni odbor za Slovenijo s sedežem v Ljubljani. Krošnjarske knjižice, ki so jih izdajala okrajna načelstva, so dajale krošnjarjem pravico krošnjariti po celi državi. Leta 1930 so v mestnem načelstvu Celje izdali 110 krošnjarskih knjižic – za trgovanje z dežniki, razglednicami,



Kočevski krošnjar v gostilni (Bundesarchiv Koblenz /
Pokrajinski muzej Kočevje)

preprogami, galanterijo na drobno, sladkornimi izdelki in izdelki domače obrti; krošnjarji so bili iz okrajev Krapina (50), Ivanec (49), Jastrebarsko (5), Imotski (2) ter iz Senja (1), Brčkega (1), Bihaća (1) in Beograda (1). Istega leta je bilo za mesto Celje izdanih 122 vizumov

⁴³ Krošnjarstvo z emajlirano pločevinasto posodo. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴⁴ Zapisnik odborove seje, 27. 5. 1940. AS_448 Zbornica TOI, f. 78/3.

in sicer prodajalcem slik jugoslovanske kraljeve družine (18), popravljavcem dežnikov (3) ter krošnjarjem (101); slednji so bili iz Imotskega (52 – za drobno galanterijsko blago), Duvnega (17 – prav tako za galanterijsko blago), Bosanskega Petrovca (3 – za galanterijsko blago in proizvode domače obrti) ter iz Kočevja (29 – za galanterijsko blago in sladkorne izdelke).⁴⁵ Praksa je bila, da se je krošnjar, ki je prišel iz enega okraja v drugega, moral javiti pri okrajnem načelstvu zaradi overovitve krošnjarske knjižice. To določilo pa je prenehalo veljati z novim obrtnim zakonom – okrajnim načelstvom je bila tako odvzeta možnost kontrole nad krošnjarji. Tudi Zbornica za trgovino, obrt in industrijo je bila mnenja, da je potrebno overovitev ponovno uvesti, saj če mora trgovec prijaviti vsako spremembo svoja obratovališča, naj to velja tudi za krošnjarje.⁴⁶

Krošnjarstvo, ki je nekdaj igralo pomembnejšo vlogo, je pravzaprav izgubljalo svoj namen: v Sloveniji je bilo v tem času okrog 10.000 nosilcev obrtnih listov za različne trgovinske obrti, med njimi okrog 2.500 za trgovine z mešanim blagom – torej praktično ni bilo več potrebe po potujočih prodajalcih.⁴⁷ Z uredbo bana je bilo nato maja 1940⁴⁸ krošnjarstvo v nekaterih okrajih Dravske banovine prepovedano.⁴⁹

Viri in literatura

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije
AS_77, Banski svet Dravske banovine 1930–1941,
št. 77, f. 1, f. 4, f. 8.
AS_448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v
Ljubljani 1850–1948, f. 42, f. 78/3.

Zgodovinski arhiv Celje
SI_ZAC/0024/001, Mestna občina Celje 1918–1941,
AŠ 66.

Časopisni viri:

Nova doba, Celje, 1919, 1921, 1924, 1928, 1937.
Slovenski trgovski vestnik: glasilo Slovenskega
trgovskega društva »Merkur«, Slovenskega
trgovskega društva v Celju in Slovenskega
trgovskega in obrtnega društva v Mariboru,
Ljubljana, 1907.

Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine,
Ljubljana, 1940.

Trgovski tovariš: glasilo Slovenskega trgovskega
društva »Merkur« v Ljubljani, Slovenskega
trgovskega društva v Celju in Slovenskega
trgovskega društva v Mariboru, Ljubljana, 1927,
1928.

Narodnogospodarski vestnik: glasilo slovenskega
trgovskega društva »Merkur«, Slovensko trgovsko
društvo, Ljubljana, 1920.

Literatura:

Borovnik, Jernej: *Vrnitev*, Šentjur: samozaložba, 2006.

Bučić, Vesna: *Urarske krošnje in krošnjarjenje*.
V: *Argo*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije,
Slovensko muzejsko društvo, Skupnost muzejev
Slovenije, 1992, str. 7-9.

Dr. Nemo [Hugo Uhliř]: *Trgovsko-gospodarski
leksikon*; 1. del: A-K, 1935, 2. del: L-Ž, 1938,
Ljubljana: Umetniška propaganda.

Drnovšek, Marjan: *Belokranjski krošnjarji v Ameriki*.
V: *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*,
Ljubljana: Nova revija, 2001, 1 zv., str. 233-234.

Drnovšek Marjan: *Podoba kočevskih in
belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do
začetka 20. stoletja*. V: *Kronika: časopis za
slovensko krajevno zgodovino*, Ljubljana: Zveza
zgodovinskih društev Slovenije, 2007, str. 387-403.

Ferenc, Mitja: *Kočevska – pusta in prazna. Nemško
jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi
Nemcev*, Ljubljana: Modrijan, 2005.

Gauss, Karl-Markus: *Umirajoči Evropejci*, Ljubljana:
Cankarjeva založba, 2006.

Počivavšek, Marija: *En gros & en detail. Trgovina v
Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture,
prakse*, Celje: Zgodovinsko društvo Celje
(Zgodovini.ce 13), 2012.

Počivavšek, Marija: *Sejem bil je živ... V: Poletna
delavnica Podsreda '94*, Podsreda: Kozjanski park
& Ljubljana: ZOTKS, 1995, str. 55-64.

Počivavšek, Marija: *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?*
V: *Muzejska poletna delavnica Rogatec '93*, Celje:
Muzej novejšje zgodovine Celje & Ljubljana:
ZOTKS, 1993, str. 79-88.

Tozon, Mirjam: *Ribničani in drugi*. V: *Marija
Stanonik, Bela Ljubljana. Zgodbe iz slovenske
prestolnice*, Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka
Glasovi), 2001, str. 95.

Valenčič, Vlado: *Židje v preteklosti Ljubljane*,
Ljubljana: Park, 1992.

⁴⁵ Krošnjarjenje. AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴⁶ Vidiranje krošnjarskih knjižic, 1938, AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

⁴⁷ Omejitev in obdavčenje krošnjarstva, 1923. AS_448 Zbornica TOI,
f. 42.

⁴⁸ Službeni list 40/715 z dne 18. maja 1940.

⁴⁹ AS_448 Zbornica TOI, f. 42.

Zusammenfassung

„DER HAUSIERHANDEL HAT SICH IM LAND SO SEHR VERBREITET, DASS ES VON DIESEN MÖCHTEGERNHÄNDLERN NUR SO WIMMELT“

Das Hausieren als Form der unlauteren Konkurrenz zwischen den Weltkriegen

Der Handel gehört zu den vitalsten Bereichen der Wirtschaft und hat die Rolle eines Vermittlers zwischen Produzenten und Konsumenten, zwischen Angebot und Nachfrage. Er nahm in der Zeit der Etablierung der Konsumgesellschaft – im slowenischen Gebiet war dies an der Wende zum 20. Jahrhundert – einen großen Umfang an. Zuvor wurden infolge des relativ kleinen Produktionsumfanges die Bedürfnisse der Käufer überwiegend durch die Produzenten selber in direktem Kontakt mit den Käufern gestillt. Somit spielten in dieser Zeit Märkte und natürlich auch der Hausierhandel weiterhin eine wichtige Rolle. Das Hausieren beruhte noch auf der österreichischen Gesetzgebung: Laut der Gewerbeordnung aus dem Jahr 1859 durften den Verkauf von Haus zu Haus nur Personen durchführen, die eine Genehmigung zum Hausieren hatten. Ein knappes Vierteljahrhundert nach Annahme der Gewerbeordnung erschien eine Novelle, laut der nur Hausierer Waren unmittelbar von Ort zu Ort verkaufen durften. Allerdings hatten die politischen Behörden in den einzelnen Gemeinden die Möglichkeit, diesen Verkauf aus gewissen Gründen zeitweise zu verbieten.

Der Konflikt zwischen Kaufleuten, die ihre Tätigkeit in Übereinstimmung mit den gesetzlichen Vorschriften in niedergelassenen Betrieben ausübten, und den Hausierern, die die Waren von Ort zu Ort und von Haus zu Haus verkauften, ist alt. Er entstammt der Zeit des Widerstandes der Kaufleute gegen die Liberalisierung des städtischen Handels, als den Krämern, Hausierern und dem bäuerlichen Handel besonders beharrlich entgegengetreten wurde. Im Handel dieser Nichtstädter sahen die städtischen Kaufleute nämlich einen ungerechtfertigten Eingriff in ihre ureigenen Rechte. Auch der Hausierhandel, der vor allem am Land blühte, wo es keine Geschäfte und Trödeläden gab, kollidierte daher mit den Interessen der städtischen Kaufleute. Die Hausierer verkauften Trödelwaren aller Art, Andachtsgegenstände, Knöpfe, Nadeln, Fingerhüte, Ledergürtel, Triestiner Strümpfe, Taschentücher etc. Am heftigsten beschwerten sich die Kaufleute über Händler mit materiellen Gütern, also die italienischen Krämer, Hausierer und Bauernhändler, die ihre Waren in Städten, Märkten und Dörfern verkauften und dadurch den städtischen Kaufleuten Kunden wegnahmen. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts

erlebte der Hausierhandel einen weiteren Aufschwung. Als Beispiel des unsteten, also des Wanderhandels, blieb der Hausierhandel bis in die neuere Zeit erhalten.

Zwischen den Weltkriegen war das Handelsnetz im slowenischen Gebiet in den größeren Städten, wo auch die Bevölkerungsdichte am höchsten war, am besten entwickelt. Hier waren die Geschäfte schon weitgehend spezialisiert. Aber auch am Land war der Handel bereits entwickelt, dort herrschte der Typus des Gemischtwarenhandels vor. Auch in dieser Periode und insbesondere in der Zeit der großen Wirtschaftskrise sorgten Handelsvertreter fremder Händler und die Konkurrenz der Hausierer für eine Beunruhigung der Händler.

Schlagwörter: Handel, Hausierhandel, unlautere Konkurrenz

Jure Gašparič

»Žalost za voditeljem – zvestoba preko groba.« Umrl je dr. Anton Korošec

K zgodovini političnega pogreba na Slovenskem

GAŠPARIČ Jure, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

393.1:929 Korošec A.
323(497.4):929 Korošec A.

**»ŽALOST ZA VODITELJEM – ZVESTOBA PREKO
GROBA.« UMRL JE DR. ANTON KOROŠEC**

K zgodovini političnega pogreba na Slovenskem

Avtor v članku obravnava pogrebne slovesnosti ob smrti najvplivnejšega slovenskega politika v prvi jugoslovanski državi, dr. Antona Korošca, ki je umrl 14. 12. 1940. Najprej ugotavlja, da je slovo od pokojnega akt, prežet s simboli in sporočili, in da zato politični pogreb v preteklosti ni bil intimna zadeva družine (ali drugih bližnjih), marveč predstava, ki so jo zrežirali politični akterji. Na tej podlagi nato osvetljuje in razlaga dogajanje v Beogradu in Ljubljani od sedme ure zjutraj 14. decembra 1940 pa vse do zaključka pogrebnih slovesnosti. Članek temelji na časopisju, poročilih ljubljanskega dopisnika beograjskega Centralnega presbiroja, na spominskih zabeležkah in dveh posebno zanimivih virih – številnih neobjavljenih fotografijah, ki so jih posneli reporterji časnika Slovenec, in dveh kratkih filmih.

Ključne besede: Anton Korošec, pogreb, Kraljevina Jugoslavija, 1940

GAŠPARIČ Jure, PhD, Senior Research Fellow,
Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

393.1:929 Korošec A.
323(497.4):929 Korošec A.

**“SORROW FOR THE LEADER - LOYALTY
BEYOND THE GRAVE.” DR ANTON KOROŠEC IS
DEAD**

*A few notes about the history of the political funeral in
Slovenia*

The author focuses on the funeral ceremonies at the death of the most influential Slovenian politician in the first state of Yugoslavia, Dr Anton Korošec, who died 14 December 1940. The farewell to the deceased was an act imbued with symbols and messages, which indicates that political funerals in the past were not an intimate matter for family (or a close circle) but a performance directed by political protagonists. The author uses this as a basis to shed light on and explain the events in Belgrade and Ljubljana between 7 am on 14 December 1940 and the closing of the burial ceremonies. The article is based on newspaper reports, accounts by the Ljubljana correspondent of the Belgrade Central Press Bureau, memoirs and two particularly intriguing sources: many unpublished photographs taken by the *Slovenec* newspaper correspondents, and two short films.

Key words: Anton Korošec, funeral, Kingdom of Yugoslavia, 1940

Smrt

Pri telefonskem aparatu je bil vse od šeste ure zvečer. Iz svojega beograjskega stanovanju v Ulici kralja Milutina je opravil nekaj zasebnih in nekaj službenih pogovorov. Klical je v Ljubljano, povprašal, kakšne so razmere in napovedal ob božiču svoj morebitni prihod.¹ Nato je poklical šefa svojega kabineta dr. Nikolo Pavelića in mu dejal, da se odpravlja v gledališče.² Na sporedu je bila Pikova dama, ruska klasika Petra Iljiča Čajkovskega po motivih Aleksandra Sergejeviča Puškina. Bil je petek, 13. decembra 1940, v Beogradu je bilo mrzlo, na političnem parketu v Jugoslaviji in v svetu pa vroče. Dr. Anton Korošec, vodilni slovenski politik, ravno tedaj prosvetni minister in predsednik senata – drugega doma jugoslovanskega parlamenta, v takih razmerah ni miroval, kakor nikdar prej. Naj je šlo za eno od petindvajsetih vladnih kriz, politični atentat, uvedbo diktature ... Korošec je želel biti vključen v dogajanje, če ne aktivno, vsaj kot pozoren opazovalec in preračunljiv politik.³ Zanj je bila politika strast in rutina obenem, občasno se je zdelo, da je kot grofica v Pikovi dami vnaprej vedel, kakšne karte ima. Čemu je šel tisti večer v teater, ne vemo.

Kakor je kasneje povedal kabinetni šef Pavelić, je bil Korošec vedro razpoložen. Ko je ob osmih prišel k njemu, naj bi ravno povečerjal, si prižgal cigaro in stresel nekaj šal. Nato je vzel suknjo, »okregal« svojega dolgoletnega slugo Dragija Glavinića in še starega Make-donca, ki je kidal sneg pred hišo, ter se odpravil v teater. Predstavo naj bi spremljal z zanimanjem, komentiral pevce, med pavzo pa naj bi govoril o beli Ljubljani, zimi, božiču. Razigran je dočakal pol dvanajsto, ko se je predstava končala. Sprva naj bi želel še malo posedeti, a se je naposled zaradi pozne ure odpeljal naravnost domov. Tam ga je orožniški kaplar Alojzij Kralj pomagal sleči in mu priskrbel časopise, ki jih je imel navado brati pred spanjem. Ko je zapuščal spalnico, naj bi mu Korošec



Posmrtna maska, ki jo je jutro po smrti v Koroščevem stanovanju na ulici kralja Milutina v Beogradu posnel slovenski kipar Lojze Dolinar (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

dejal: »Lepa hvala, lahko noč!« Te kratke in vsakdanje besede so bojda bile Koroščeve zadnje.⁴ Nepričakovano in brez odvečne državniške patetike je še isto noč umrl.

Naslednje jutro ob sedmi uri je – kakor vsako jutro – na njegova vrata prvi potrkal brivec. Korošec se ni javil, zato je brž stopil po slugo Dragija. Ta je znova potrkal, glasno zavpil: »Gospod predsednik, brivec je tu!«, a ravno tako ni dobil odgovora. Strahoma je odprl vrata in zagledal Korošča v postelji, obrnjenega na desno stran proti zidu. Nagovarjal ga je, začel tresti, toda Korošec je ostal »v globoki nezavesti, zadet od kapi.« Dragi je lahko le še zavrtel telefon in najprej poklical šefa kabineta Pavelića in nekaj zdravnikov.⁵

Povsem drugačno zgodbo je zapisal novinar Slo-venca in Koroščev sodelavec Ruda Jurčec. Njemu jo je zaupal lazarist Tumpej, dolgoletni Koroščev znanec, čigar sestra, nuna (usmiljenka) prednica v beograjskem sanatorju Vračar, je skrbela za Koroščevo sladkorno bolezen. »Sestra, meni je silno hudo,« naj bi ji potožil minister, predno se je odpravil v gledališče. Sestra ga

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ) 38, fond Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika z dne 14. 12. 1940.

² Slovenec, 15. 12. 1940, Večer pred smrtjo.

³ Temeljite in celovite Koroščeve biografije še ni, vendar je na voljo vrsta del, ki podajajo dober vpogled v njegovo življenje, v politično aktivnost in pojasnjujejo njegov politični profil. Za čas do leta 1918 je osrednjega pomena študija Feliksa Bistra: Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872-1918, Ljubljana 1992, kasnejši čas je nazadnje zaokroženo obravnaval Jurij Perovšek, »V zaželeni deželi«. Slovenska izkušnja s Kraljevi-no SHS / Jugoslavijo 1918-1941, Ljubljana 2009, str. 241-259. Sicer je bila Korošču namenjena pozornost na dveh simpozijih, prvič leta 1990 v Mariboru (razprave so bile objavljene v Prispevkih za novejšo zgodovino (posebna številka Življenje in delo dr. Antona Korošca), XXXI, 1991, št. 1), nato še leta 2006 v Sv. Juriju ob Ščavnici (razprave so bile objavljene v Časopisu za zgodovino in narodopisje, 77, 2006, št. 2-3).

⁴ Slovenec, 15. 12. 1940, Večer pred smrtjo; Vreme, 15. 12. 1940, Smrt dr. Antona Korošca.

⁵ Slovenec, 15. 12. 1940, Ob smrtni postelji.



Korošec na svoji postelji, kjer je 14. januarja 1940 nekaj po polnoči zadnjič zaspal. Posmrtno ostanke so sestre usmiljenke naslednji dopoldan oblekle v duhovniško opravo (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

je takoj napotila v posteljo, saj da je hudo bolan. Toda Korošec naj bi dejal: »Moram. Nocoj imam zelo važen sestanek z nekim diplomatom. Saj veste, da živimo v zelo težkih časih. Če grem kam podnevi, tedaj takoj za menoj šnofajo in kombinirajo. Najlaže si pomagam, če grem zvečer v ložo v operi in tudi tisti, ki se moram z njim v važni zadevi pogovarjati; pa imava dve ali tri ure časa, da vse zamotane stvari opraviva.«⁶

Sestra je ostala neomajna in zatrjevala, da diplomat pač ni pravi diplomat, če ne razume, da je Korošec vendar bolan. Slabo naj bi se počutil že nekaj dni, vse od kosila na dvoru ob priliki tradicionalne srbske slave. Od tlej naj bi bilo njegovo drobovje »kakor mrtvo«. Nobeno čistilo ni prišlo, dan za dnem je hiral ... toda – tako pravi v pismu Jurčecu Korošču naklonjeni Tumpej – državniška skrb je bila močnejša od bolezni. Korošec naj bi le dejal: »Oh, sestra, vi nimate pojma o mojih težkih dolžnostih, lahko noč!« Sestra usmiljenka je naslednje jutro spet pohitela k svojemu bolniku, a ugotovila enako kot tam prisotni zdravniki. Anton Korošec je umrl.⁷

Kasneje je zaokrožilo še nekaj drugačije zadnjega večera in vzrokov smrti (tudi bolj pikantnih, od zastrupitve na dvoru do preveč intenzivnega predavanja ženskim čarom),⁸ a neizpodbitno je ostalo dejstvo, da karizmatičnega in vplivnega Antona Korošča 14. decembra 1940 zjutraj ni bilo več.

Kako se znebiti trupla? Pogreb kot politična manifestacija

Položaj, ki nastopi po smrti, zgodovinar Avner Ben – Amos, avtor obsežne študije o francoskih državnih in nacionalnih pogrebi, predstavi kot navidezni banalni absurd, kot literarno temo za Eugena Ionesca. Na začetku je zmerom truplo, pravi, nato se pojavi znano vprašanje: »Kako se ga znebiti?« Kakor je zapisal Ionesco v delu *Amédée ou comment s'en débarrasser* – samo truplo hitro postane nebstveno, važno postane znebiti se ga (sicer po Ionescu poženejo gobe v stanovanju). Možnosti je zmerom bilo veliko. Truplo je mogoče upepeliti, mogoče ga je celega zakopati, mogoče ga je tudi balzamirati in razstaviti ... Toda vsakič, kadar je truplo na voljo, je

⁶ Jurčec, *Skozi luči in sence III.*, str. 285.

⁷ Prav tam.

⁸ Milan Jovanović Stoimirović, *Dnevnik 1936-1941, Novi Sad 2000*, str. 408-410; Jurčec, *Skozi luči in sence III.*, str. 286-289.

postopek pospremljen z ritualom. Slovo od pokojnega je akt, prežet s simboli in sporočili.⁹

Ob posameznikovi smrti so v 20. stoletju posmrtni ostanke v glavnem pospremili na pokopališče družinski člani in prijatelji. Obredi, bodisi cerkveni bodisi posvetni, se niso bistveno razlikovali. Toda v primeru, ko umre nosilec politične moči, ko zatisne oči vladar, predsednik ali kateri drugi važen politik, je pogreb redko zasebna stvar pokojnikove družine in morebitnega kroga prijateljev. Tedaj postane pogreb državna in javna zadeva, v katero so vključeni politiki, stranke, oblastni organi, mediji in širše množice prebivalstva. Politični pogreb v preteklosti tako ni bil intimna zadeva družine (ali drugih bližnjih), marveč predstava, demonstracija, ki so jo zrežirali politični akterji. Zgolj še ena (in za pokojnega poslednja) politična manifestacija.

Politični pogreb in še posebej najvažnejši med njimi – državni pogreb – ni običajen ritual, marveč ceremonija politične moči, ki je bila in je sestavni del vsakega političnega režima. Tudi »pomp« je namreč oblika moči.¹⁰ Namen političnega pogreba je poleg občečlovečanske komemorativnosti docela jasen: poudariti slavno preteklost pokojnega, ki je tesno povezana z državo ali režimom, in jo povzdigniti v nacionalni spomin. Pri tem se sam po sebi postavlja enačja med slavo pokojnika in slavo države.¹¹ Za tovrstno manipulacijo je smrt posameznika najpriročajnejša, veliko bolj kot denimo rojstni dan priljubljenega in zaslužnega državljana, saj je smrt emocionalno močnejša.¹²

Javna in politična komponenta seveda napravita politični pogreb sila zanimiv za zgodovinarja. Organizacija pogreba, simbolika, žalujoči, gledalci in poročevalci tvorijo poveden in sporočilen politični kolaž. Skozenj lahko razberemo stališča o političnih vrednotah in politikah, kajti politični pogrebi so »konstrukcija ideologij, diskurzov in pričakovanj.«¹³

V prvi vrsti pogreb konstruirajo organizatorji (torej država oz. politična stranka), saj se najprej odločijo, za koga sploh pripraviti državni pogreb, nato pa pozorno

izdelajo podroben scenarij: povabijo konkretne ljudi, jim namenijo točno določena mesta na žalni slovesnosti, poskrbijo za ustrezno scenografijo in simboliko. Toda ob njih sokonstruirajo pogreb tudi gledalci in udeleženci iz širših množic prebivalstva. Ti pogreb po eni strani sicer doživljajo – njim je nazadnje namenjen – a po drugi strani ga sooblikujejo skozi svojo odločitev o tem, da se ga sploh udeležijo, in skozi svoje »branje« dogajanja. Ob teh pa na koncu sokonstruirajo (oz. rekonstruirajo) pogreb še mediji (novinarji in drugi poročevalci), ki dogajanje sporočajo vsem ostalim in ga obenem interpretirajo celo za sodelujoče.

Medijsko pokrivanje modernih političnih pogrebov je navadno zelo izčrpno, toda vsled »konstruktivne« vloge medijev pri dogajanju tudi tendenciozno, dostikrat vzvišeno, neredko patetično. Mediji tako podajajo tehnično dober vpogled v organizacijo pogreba, a so nezanesljiv vir za proučevanje vzdušja in za razkritje vseh namenov in sporočil organizatorjev. Ob pomanjkanju drugih virov je za osvetlitev namena in pomena pogreba tako najbolje in najbolj zanesljivo (po Michaelu Hughesu) natančno »prebrati« sam potek.¹⁴

Naslednje strani prispevka bodo zato posvečene podajanju in »branju« dogajanja v Beogradu in Ljubljani od sedme uri zjutraj 14. decembra 1940 pa vse do zaključka pogrebnih slovesnosti. Osrednji viri opazovalca z več kot sedemdesetletno distanco so: časopisje (zlasti časnik Koroščeve stranke *Slovenec*, ki je do potankosti poročal o vseh podrobnostih), poročila ljubljanskega dopisnika beograjskega Centralnega presbiroja,¹⁵ nekaj osebnih in spominskih zabeležk ter še dva posebno zanimiva vira – številne neobjavljene fotografije, ki so jih posneli reporterji *Slovenca*,¹⁶ in dva kratka filma. Prvega je v barvah posnel Božidar Jakac, drugega (zvočnega in komentiranega) pa je v produkciji Emona filma režiral Marjan Foerster, posnela sta ga Rudi Omota in France Cerar.¹⁷

Beograjsko slovo – simboli in dejanja

Še isto jutro, ko so zdravniki ugotovili Koroščevo smrt, so se v njegovem stanovanju zvrstili domala vsi vidni jugoslovanski politiki. Sluga Dragi je takoj po-

⁹ Ben – Amos, *Funerals, Politics and Memory*, str. 2.

¹⁰ Prav tam, str. 3.

¹¹ Pri tem ni nepomembno, da so ljudje v preteklosti (in še danes) veliko bolj zaupali ljudem (politikom) kot političnim institucijam. – Jure Gašparič, *Parlamentarna demokracija in zaupanje: K zgodovini vstopanja zaupanja v politično življenje*. V: *Prihodnost parlamentarne demokracije*. Zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev, Ljubljana, 2010, str. 116–122.

¹² Ben – Amos, *Funerals, Politics and Memory*, str. 5–6.

¹³ Michael L. Hughes, *Splendid Demonstrations: The Political Funerals of Kaiser Wilhelm I and Wilhelm Liebknecht*, *Central European History*, Vol. 41, št. 2, junij 2008, (www.jstor.org/stable/20457340), (dalje: Hughes, *Splendid Demonstrations*), str. 229–230.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ AJ 38, fond Centralni presbiro, fasc. 5/18.

¹⁶ Fotografije hrani v Zbirki časopisa *Slovenec* Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS).

¹⁷ Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086, *Zadnja pot dr. Antona Korošča v Ljubljani*, 17. dec. 1940, producent Emona film, režiser Marjan Foerster, snemalca Rudi Omota in France Cerar; *Pogreb dr. Antona Korošča v Ljubljani*, snemalec Božidar Jakac. Prav tako so posneli tudi žalni sprevod v Beogradu.

klical oba šefa kabineta, Nikolo Paveliča (v senatu) in Veljo Jovanovića (v prosvetnem ministrstvu), za njimi še najožje pokojnikove beograjske sodelavce – senatorja Smodeja, urednika *Slovenca* Joška Krošlja, pomočnika v prosvetnem ministrstvu Boška Bogdanovića, bivšega ministra Magaraševića. Ti so klicali in obveščali naprej in vest o Koroščevi smrti je naglo zaokrožila po Beogradu in vsej državi.¹⁸ Že okrog pol osme zjutraj se je z »bliskovito hitrostjo« razširila po Ljubljani in nato še po ostali Dravski banovini.¹⁹

Po poročanju *Slovenca* je minister Magarašević poklical predsednika ministrskega sveta Dragišo Cvetkovića, ki je kljub hudi gripi nemudoma prišel v Koroščevo stanovanje. Po pogovoru s prisotnimi je odredil to, kar se je tedaj že kazalo kot samoumevno – da bo Korošec pokopan na državne stroške, pogreb pa bo vodil poseben državni odbor.²⁰ Politična manifestacija, ki jo je bilo pričakovati ob Koroščevi smrti, je takoj dobila tudi formalni državni (državniški) značaj. Za Cvetkovićem so se v stanovanju zvrstili še drugi politični liderji: beograjski župan Jevrem Tomić, minister za telesno vzgojo Dušan Pantić, minister za gozdove in rude Đafer Kulenović, zunanji minister Cincar-Marković, šef demokratov Milan Grol, finančni minister Juraj Šutej – visoki funkcionar HSS, ki je izrazil sožalje tudi v imenu podpredsednika vlade Vladka Mačka, in vrsta drugih.²¹

Proti poldnevu, ko so Korošča sestre usmiljenke že preoblekle v črni duhovniški ornat,²² njegovo posteljo pa posule z najljubšimi mu rožami; rdečimi nageljni, se je pred njegovim stanovanjem ustavil še dvorni avto. Pokojnika se je odločil na domu pokropiti knez namestnik Pavle Karađorđević.²³ Nekaj časa je molče obstal v spalnici, nato pa rekel zbranim na čelu s senatorjem Smodejem: »Njegova izguba je velika izguba. Z njim nisem izgubil samo velikega državnika, temveč tudi

dobrega osebnega prijatelja.« Kmalu zatem je slovenski kipar Lojze Dolinar, delujoč v Beogradu, posnel posmrtno masko in Koroščevo truplo je končno zapustilo stanovanje. V kovinski krsti so ga odpeljali v bolnišnično prosekuro, kjer so ga balzamirali in pripravili za formalni del pogreba. Ta se je začel še isti popoldan.²⁴

V Senatu, čigar predsednik je bil, so sredi dvorane, kjer je sicer stal govornik, postavili mrtvaški oder. Prostor so obdali s črnino in zelenjem in ga dekorirali s svečami in visokimi Koroščevimi odlikovanji. Pod odrom so ves čas molile usmiljenke, ob njem so strumno stali štirje člani beograjske mladine JRZ – uniformiranega podmladka Koroščeve uradne politične stranke Jugoslovanke radikalne zajednice (JRZ v Dravski banovini je bil čisti sinonim za sicer formalno prepovedano SLS). Od sobote od tretje ure popoldne dalje, ko so posmrtni ostanki prispeli v Senat, do druge ure popoldne naslednjega dne so se vrste kropilcev izmenjevale pred odrom. Prihajali so številni predstavniki javnega življenja, med drugim tudi skoraj celoten beograjski diplomatski zbor, manjkala nista ne angleški poslanik Campbell ne sovjetski poslanik Plotnikov.²⁵

V nedeljo ob 14.00 uri se je začel prvi »beograjski« del pogreba. Pokojnika so v povorki pospremili na železniško postajo, od koder je ob pol četrti krenil poseben vlak proti Ljubljani. V senatu, pred poslopjem vlade in pred odhodom so se zvrstili trije poslovljni govori, sicer je dolga kolona počasi in ob spremljavi gledalcev korakala skozi Beograd. Zastave na državnih poslopljih so visele na pol droga. Na čelu je bila vojaška godba, za njo je šla vojska, nato križ, odlikovanja (med njimi Karađorđeva zvezda prvega reda), ki so jih nosili predstavniki slovenskih fantovskih odsekov, nato venci, za njimi duhovščina in nato lafeta s krsto. Za krsto so hodili najprej člani vlade, nato diplomatski zbor, predstavniki senata, visoko uradništvo in naposled prebivalstvo. Poslancev nihče ni omenjal, saj je bila skupščina tedaj razpuščena.²⁶

Koroščeva smrt je očitno postala osrednji (politični) dogodek, znašla se je v središču pozornosti. Že pred uradnimi žalnimi slovesnostmi so ob posmrtnih ostankih defilirali vsi najvišji politiki (ni bilo le Vladka Mačka, a je bil Šutej). Ravno tako so dogodku namenili pozornost domala vsi domači in številni tuji nedeljski časniki. Slovenec je kakopak bil najbolj izčrpen in najobsežnejši: »V soboto, 14. decembra 1940 ob 7 zjutraj je v Beogradu

¹⁸ Slovenec, 15. 12. 1940, Ob smrtni postelji.

¹⁹ AJ 38, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika Grubišića z dne 14. 12. 1940.

²⁰ Odločitev je nato formalno sprejela vlada. Državni odbor za pokop so sestavljali predsednik dr. Miha Krek, podpredsednik Jevrem Tomić in več članov v rangju pomočnikov ministrov, vodij oddelkov, protokola ... – Slovenec, 15. 12. 1940, Spored pogreba dr. Korošča v Beogradu.

²¹ Slovenec, 15. 12. 1940, Ob smrtni postelji.

²² Jurčec piše (Skozi luči in sence III., str. 285), da je ob razpravi o Koroščevi opravi na mrtvaškem odru senator Smodej dejal: »Kakor je hodil po Belgradu, v salonski suknji ...« Toda na te besede je reagiral minister Magarašević: »Oh, ne; nekoč mi je živ naročal: Prijatelj, če bi umrl, pa boš blizu, povej, da hočem biti oblečen kot katoliški duhovnik, v mašni obleki.« Odločitev za duhovniško opravo je bila za Korošča – državnika precej ekskluzivistična.

²³ Na fotografiji, ki jo je objavilo beograjsko Vreme, je v elegantni črni obleki z angleškim bowler klobukom in v spremstvu pribočnika s sklonjeno glavo zapustil stanovanje. – Vreme, 15. 12. 1940, Smrt dr. Antona Korošča.

²⁴ Slovenec, 15. 12. 1940, Ob smrtni postelji.

²⁵ Slovenec, 15. 12. 1940, Na mrtvaškem odru v senatu.

²⁶ Vreme, 16. 12. 1940, Beograd je juče za svim posmrtnim počastima ispratio telo dr. Korošča u Ljubljano; Slovenec, 15. 12. 1940, Spored pogreba dr. Korošča v Belgradu.



Prevoz posmrtnih ostankov iz Beograda. Povorko so spremljale množice gledalcev, ob lafeti s krsto so stopali izbrani člani »Koroščevih« fantovskih odsekov (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

umrl predsednik senata in prosvetni minister dr. Ant. Korošec, voditelj slovenskega naroda.« S kratkim stavkom, ki je podnaslavljal črno obrobljen doprski portret Anton Korošca na naslovnici, je uvajal skorajda posebno številko. Prvih pet strani je bilo izključno Koroščevih, precej člankov je bilo tudi na nadaljnjih straneh, na koncu pa je bilo za kar sedem strani velikih osmrtnic.²⁷ Od »voditelja« so se poslavljali simbolični »vsi«: združniki, župani, gospodarstveniki, železničarji, člani Prosvetne zveze, mestne občine, senatorji, bivši poslanci, univerza, tiskarna, posojilnica ... Različni avtorji so poudarjali njegovo »neprekinjeno delo ... zdaj na parlamentarni klopi, zdaj na važnih ministrskih mestih, zdaj pri samem krmilu države ...«. Imenovali so ga »oče slovenskega naroda«, razmišljali o »geniju Koroščeve osebnosti«.

Provladno beograjsko *Vreme* je v nedeljo Korošču posvetilo celo naslovnico,²⁸ v ponedeljek pa na naslovnici objavilo fotografijo s kolodvora (»Posmrtni ostaci dr. Korošca preneseni su juče u Ljubljano«) in pogrebu posvetilo kar tri strani.²⁹ Na začetku zadnje pogrebne

strani je z velikimi črkami svetica navedba iz pogrebne govora predstavnika vlade ministra Vulovića, ki jo lahko štejemo za poglobljeno sporočilo časnika: »Veliki sin Slovenije, iskreni brat Srba i Hrvata, dr. Korošec bio je jedan od najubeđenijih Jugoslavena.« Obsežno je o smrti razmišljala tudi *Samuprava*, uradno glasilo JRZ.

Ostali (nerežimski) časniki so bili prostorsko bolj skopi in na naslovnica poudarjali tedanje veliko svetovno dogajanje – boje v severni Afriki, kjer so angleške sile uspešno prodirale proti Tobruku. Nenazadnje ne gre pozabiti, da je Korošec umrl med drugo svetovno vojno, v negotovih časih za Jugoslavijo, kar se je odražalo tudi skozi pogreb. Toda temu navkljub so Koroščevi smrti odmerili važno mesto, neredko na naslovnici ali v uvodniku. Liberalno *Jutro*, časnik Koroščevih političnih nasprotnikov, je zapisalo: »Ob njegovi krsti so umolknila vsa nasprotstva in ko pošljamo mrtvemu sinu našega naroda zadnji pozdrav, se oddolžujemo njegovemu spominu z izpovedjo, ki jo najlepše obeležuje lapidarni stavek: Bil je zaslužen za jugoslovensko stvar!«³⁰ Hrvatski dnevnik, *Jutarnji list*, splitska *Nova doba* so kakor še številni drugi z veliki besedami skicirali Koroščevo

²⁷ *Slovenec*, 15. 12. 1940.

²⁸ *Vreme*, 15. 12. 1940, *Smrt dr. Antona Korošca*.

²⁹ *Vreme*, 16. 12. 1940.

³⁰ *Jutro*, 15. 12. 1940, *Ob smrti dr. Korošca*.

politično kariero, omenjali Majniško deklaracijo in postavljali pokojnikov »značaj«. O njem so pisali tudi številni tuji listi – grški, bolgarski, avstrijski ...³¹

V prvem – beograjskem – delu pogreba se je manifestirala pozitivna, povezovalna in državniška podoba dr. Antona Korošca. Tako sliko so poudarjali mediji; zlasti s tem, ko so omenjali številčnost in raznolikost tistih, ki so se mu poklonili (poleg naštevanja zaslug pokojnega), in tako sliko so kreirali organizatorji pogreba. Posmrtni ostanki v Senatu, dolg defile po beograjskih ulicah, poseben vlak ... so trenutku dodajali državniško noto. Ta je bila še posebej opazna v vrstnem redu povorke. Na čelu je šla vojska, branitelj države, eden njenih najbolj fundamentalnih delov, takoj za lafeto pa vlada in nato vsa ostala politika. Čisto na koncu in ob povorki so bili običajni ljudje, ki jih *Slovenec* in *Vreme* nista nikdar pozabila omeniti. Ti so dajali ceremoniji dodatno legitimiteto. Organizatorji pogreba so tako spretno zvezali Koroščevo osebo in njeno emocionalno moč z državo Jugoslavijo, čisto v duhu pretehtano izrečenih besed kneza namestnika Pavla, ki je poudaril, da je umrl *državnik in prijatelj*.

A beograjsko dogajanje je pravzaprav bila le uvertura v veliko pogrebno-politično manifestacijo, ki se je po skrbnem scenariju odvila v torek, 17. 12. 1940 v Ljubljani.

»Žalni sprevod, kakršnega Slovenija še ni videla« – priprave in izvedba ljubljanskega pogreba

Ko je v ponedeljek zjutraj, 16. 12. 1940, prispel vlak s Koroščevimi posmrtnimi ostanki iz Beograda, je Ljubljana že tretji dan žalovala. Na vseh državnih uradih so bile izobešene črne zastave, vse prireditve (razen žalnih), vse gledališke in kino predstave so odpadle. Ljubljanski radio ni predvajal veselih pesmi. Mediji so poročali o turobnem ozračju, Koroščeva smrt je zarezala v že sicer napete in skrb zbujujoče razmere.³² Od marsikod bi naj bilo slišati preplašene besede: »Kaj sedaj? Kaj bo z nami?«³³ Kadar umre karizmatičen »voditelj«, ki je dalj časa dominiral v politiki, se pojavijo občutki negotovosti, še posebej, če so politične razmere nestabilne. Politični prostor je namreč izprazenjen, kar pomeni, da je tveganje v vsakem primeru večje. Le kdo in kako ga bo zapolnil ... vprašanja so se vrstila ...

Žalovanje ni bilo prepuščeno naključju.³⁴ V nedeljski številki *Slovenca* je bila cela stran namenjena objavi oglasov, navodil in sporeda pogreba. Ban dr. Marko Natlačen in Kraljevska banska uprava Dravske banovine sta dajala navodila javnim uradom, ljubljanski in mariborski škof svojim župnijam. Gregorij Rožman in Ivan Tomažič sta tako za torek zapovedala sveto mašo zadušnico, ki se je naj v sodelovanju z učitelji udeleži vsa šolska mladina, ravno tako naj na dan pogreba zvonijo zvonovi v vseh cerkvah. Po navodilu banske uprave šolskim vodstvom je bila udeležba pri maši obvezna. Tej je morala slediti žalna proslava in nato še spominski govor direktorja šole. Pouka v torek ni bilo. Poleg tega so se morali vsi ljubljanski šolarji udeležiti pogreba in tvoriti špalir ob cesti, kjer bo šel sprevod.³⁵

Kmečka zveza, Gasilska zveza, delavska zveza, zveza nameščencev, Dijaška zveza, Akademsko zveza, Prosvetna zveza so dajale navodila svojim članom in jih pozivale, naj se udeležijo žalnih slovesnosti in/ali pogreba. Posebej jasno je k pogrebu pozval Korošček »podmladek« – Mladina JRZ: »Dolžnost vsakega člana MJRZ v Sloveniji, ne glede na oddaljenost kraja od Ljubljane je, da se pogreba dr. Antona Korošca udeleži.« Podobno nedvoumno je bilo tudi vodstvo Zveze fantovskih odsekov (ravno tako zveste Koroščeve mladinske organizacije, čigar članstvo je tudi sestavljalo jedro MJRZ).³⁶ Nekaj njenih članov je že bilo v Beogradu, kjer so bili častna straža, ostali so se morali brez izjeme zbrati pred realno gimnazijo na Vegovi. »Vsi v krojih. Žalni znak: črni flor pripet na levi strani prsi z znakom. Brez sukenj, toda s toplo obleko pod krojem. Strogo obvezno!«³⁷ Za vse je bila na celotnem ozemlju Dravske banovine odobrena le četrtinska voznina na železnici. Scenarij pogreba je bil do potankosti izdelan.

Krsta s Koroščevimi posmrtnimi ostanki je bila v ponedeljek zgodaj zjutraj najprej prepeljana v bansko palačo (današnjo vladno palačo). V stekleni dvorani so postavili mrtvaški oder in do osme ure zvečer odprli vrata številnim kropilcem. Pred odrom so se izmenjevale častne straže različnih organizacij, po ulici se je vila

³¹ *Vreme*, 16. 12. 1940, U Sloveniji je proglašena narodna žalost povodom smrti dr. Korošca; *Slovenec*, 15. 12. 1940, Listi ob smrti dr. Korošca. Posebej lepo je pisal dunajski *Neues Wiener Tagblatt*, ki ni pozabil omeniti Koroščevih zadnjih prizadevanj za reformo socialne in njegov boj proti Judom, prostozidarjem in boljševikom. – *Neues Wiener Tagblatt*, 15. 12. 1940, Anton Korosec gestorben.

³² AJ 38, fond Centralni presbiri, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika z dne 15. 12. 1940 (Odjek smrti dr. Korošca u Slovenačkoj).

³³ *Slovenec*, 15. 12. 1940, Vtis Koroščeve smrti med nami.

³⁴ Scenarij pogreba so določili na posebni konferenci, ki jo je že v soboto, 14. 12. 1940, ob enajsti uri dopoldne sklical ban Natlačen. – AJ 38, fond Centralni presbiri, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika z dne 14. 12. 1940.

³⁵ *Slovenec*, 15. 12. 1940, Objave in spored pogreba, AJ 38, fond Centralni presbiri, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika z dne 14. 12. 1940, II.

³⁶ Anka Vidovič – Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije, Ljubljana 1994, str. 127-128. O nepolitičnih organizacijah katoliškega političnega tabora in njihovem političnem značaju tedaj glej str. 81-192.

³⁷ *Slovenec*, 15. 12. 1940, Objave in spored pogreba.



Potem ko so Koroščevi posmrtni ostanki s posebnim vlakom prispeli iz Beograda v Ljubljano, so jih najprej prepeljali v bansko palačo, kjer so v stekleni dvorani postavili mrtvaški oder. Krsto so obdali z venci, pred njo razstavili odlikovanja, ob njej so se nato menjavale častne straže različnih organizacij (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

kolona ljudi. Zvečer so pokojnika prepeljali v ljubljansko stolnico sv. Nikolaja. Povorka je šla po Erjavčevi do Kongresnega trga in od tam po Wolfovi čez tromostovje v stolnico. Pred bansko palačo je kratko spregovoril ban Natlačen, pred univerzo prorektor dr. Rado Kušej.³⁸ Noč je bila kratka, cerkev se je zaprla šele ob enajsti uri. Za nekatere je bila še posebej kratka (ali dolga), saj vsi niso mogli najti prenočišča v prezasedeni Ljubljani. Mnoge gostilne in kavarne so zato delale vso noč, v kavarni hotela Union je jutro dočakal tudi novinar Slovenca Ruda Jurčec. Bil je med starimi znanci iz časa dijaških orlovskih let. Vsi so se zbrali v Ljubljani ...³⁹

Naslednji dan je bil je bil izjemno mrzel, bilo je štiri-najst stopinj pod ničlo. Na videz nevažen meteorološki podatek, ki pa je bil tisti torek velikega pomena. Organizatorjem je prignal skrb, kako bo z udeležbo. Ljudje

naj bi vendar v dolgem špalirju nekaj ur zmrzovali, pa še vlaki so zaradi vremena zamujali. Med udeleženci – gledalci so bili nenazadnje predvideni tudi osnovnošolci. Ti so bili takoj zjutraj odvezani svoje obveznosti in so lahki po šolskem programu odšli domov, preostali del pogrebne scenarija pa se je odvil, kakor je bilo predvideno.⁴⁰

Ob deveti uri zjutraj se je začela žalna maša, ki jo je daroval mariborski škof Tomažič. Stolnica je bila nabito polna, četudi ni bila prosto dostopna. Vanjo je bilo mogoče stopiti le izbranim in povabljenim predstavnikom organizacij in zastopnikom oblasti. Nabor imen je bil izjemno pester in vsestransko širok; v mrzli stavbi so sedeli zastopnik kralja divizijski general Stefanović, podpredsednik vlade dr. Vladko Maček, številni ministri, beograjski župan Tomić kot zastopnik predsednika vlade, številni generali (tudi poveljnik štaba za utrjevanje Rupnik), konzuli, župani, ban Natlačen, predsednik Akademije znanosti in umetnosti dr. Nachtigal, prorektor univerze dr. Kušej, industrijalci s predsednikom Praprotnikom, novinarji s predsednikom Virantom in mnogi drugi. Poleg političnih sodelavcev so obredu oči-

³⁸ AJ 38, fond Centralni presbiri, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika Ostojiča z dne 16. 12. 1940, I. in II.; Slovenec, 15. 12. 1940, Žalne svečanosti v Ljubljani, AS 1086, Zadnja pot dr. Antona Korošca v Ljubljani, 17. dec. 1940, producent Emona film, režiser Marjan Foerster; Pogreb dr. Antona Korošca v Ljubljani, snemalec Božidar Jakac.

³⁹ Jurčec, *Skozi luči in sence III.*, str. 305.

⁴⁰ Jutro, 18. 12. 1940, Zadnja pot dr. Korošca.



V ponedeljek 16. 12. 1940 zvečer so Koroščeve posmrtnne ostanke v povorki bakel prepeljali iz banske palače v ljubljansko stolnico sv. Nikolaja. Ta je ostala odprta do enajstih zvečer (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

tno prisostvovali predstavniki širšega javnega življenja in poleg njih tudi Koroščevi politični nasprotniki. Med zbranimi je namreč sedelo tudi zastopstvo banovinskega odbora JNS pod vodstvom Ivana Puclja (Albert Kramer je bil bolan). Po maši je ljubljanski škof Rožman spregovoril poslovilne besede; v njih je spomnil na Korošča duhovnika in politika. Bogoslovci so zapeli in krsto s posmrtnimi ostanki so odnesli na topovsko lafeto. Ob njej je stala častna četa vojske, šest vrancev in godba 40. pešpolka, ki je zaigrala žalostinko. Konji so potegnili in začela se je še zadnja Koroščeva pot po Ljubljani.⁴¹

Špalir je že bil nared, tudi organizacije so svoje člane do konca maše pravočasne razvrstile na svoje mesto v povorki. Na čelu je to pot bil križ, za njim je šla godba, potem častna četa, za njo gasilci, fantovski odseki, delegacija Sokola, redovnice, katoliško akademsko starešinstvo in nosilci vencev. Prvi je seveda bil kraljev. Povorko so nadaljevala pevska društva, nosilci Koroščevih odlikovanj, mestni uslužbenci in dolga vrsta duhovščine. Šele nato je šla lafeta, ob njej pa po dvanajst podoficirjev in 12 članov fantovskih odsekov kot častna straža. Dolga vrsta, a tista za lafeto je bila še daljša. Začela jo je sestra s

sorodstvom, sledili so ji politiki, diplomati, predstavniki organizacij in vsi ostali. Povorka se je vila skozi špalir, ki ga je delalo dijaštvo in mnogi drugi gledalci.⁴² Za osnovnošolce je bilo premrzlo. Slovenec je zapisal, da je vsega skupaj sodelovalo 35.000 ljudi, *Jutro* pa je omenjalo, da se je špalir čez Marijin trg (današnji Prešernov trg) pomikal »polno uro«.⁴³

Pot do groba je bila precej dolga, saj so Korošču za poslednje bivališče namenili Navje oz. slovenski Panteon. Tedaj še relativno svež Plečnikov kompleks za Bežigradom, kjer je pokopan cvetober slovenskih literatov in zaslužnih moških, se je zdel samoumevna izbira. »Voditelj« gre k počitku med največje sinove naroda ... Povorka se je zato vila od Marijinega trga po Miklošičevi in Masarykovi na Šmartinsko in po Vilharjevi nazaj na Navje. Najlepši pogled na žalujoče kolone se je razprostiral s stopnišča pred frančiškansko cerkvijo na Marijinem trgu.⁴⁴ Tam je nekaj časa tudi stal snemalec, ki je o dogajanju posnel kratek film.

⁴¹ Slovenec, 18. 12. 1940, Slovo od očeta v žaru večne luči v stolnici; Jutro, 18. 12. 1940, Zadnja pot dr. Korošča.

⁴² Slovenec, 18. 12. 1940, Žalni sprevod, kakršnega Slovenija še ni videla.

⁴³ Slovenec, 18. 12. 1940, Nad 35.000 ljudi v špalirju izkazuje zadnjo čast; Jutro, 18. 12. 1940, Zadnja pot dr. Korošča.

⁴⁴ Prav tam.



Vencev je bilo za več vozov, med njimi tudi od poslaništev in konzulatov. Na fotografiji v ljubljanski stolnici je videti kljukasti križ na vencu predstavništva tretjega rajha (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

Kaj opazovalcu pove film, kaj fotografije?⁴⁵ Eden od filmov najprej ostri kolono čakajočih ob banski palači v ponedeljek. Občutek množičnosti je najbolj opazen; ob vrsti stoji stražnik, ki skrbi za red. Posnetki povorke naslednji dan zrcalijo zlasti njeno izjemno dolžino, v skladu s sporočilom tonskega komentarka – v žalnem sprevodu gre »odposlanec kralja in predstavnik našega najmanjšega prosvetnega društva.« »Fantje« iz fantovskih odsekov, nune, redovniki, vojaki, vrste politikov v cilindrih in javnih delavcev vseh vrst. Predvsem so vsi v povorki opozarjali na svojo organizacijo – kljub mrazu so bile sestre odete v svoja redovniška oblačila, člani fantovskih odsekov so bili v kroju (le od spodaj so smeli imeti topla oblačila) ... Sporočila filmarjev in fotografov ni mogoče prezreti, je prav tako, kot podrobna (in tukaj povzeta) poročila časnikov: Za Korošcem je šel ves slovenski narod.

Bežni posnetki okolice ulovijo uličnega prodajalca *Slovenca*, ki je ponujal svež izdelek (in s tem film pri-

trjuje tezi o sokonstruiranju dogodka), z vseh strani je videti množice prazne oblečenih ljudi, ki so stale ob povorki. Marijin trg je bil resnično poln, ko je kamera Božidarja Jakca ostrila žalujoče, še večja množica se je zbrala na Navju, kjer se je obred zaključil.

Koroščeva krsta je bila ves čas prekrita s slovensko zastavo, ko so se drug za drugim zvrstili mnogi govorniki. Najprej podpredsednik vlade in »voditelj Hrvatov« dr. Vladko Maček. Pokojnika je kratko okarakteriziral kot državnika, preveč zanosa in patosa ni bilo. Novinar Jurčec je njegov govor celo občutil kot »hladen«.⁴⁶ S Korošcem si resda nista bila posebej blizu, zato je še posebej zgovorno, da je sodeloval kot govornik na pogrebu. Za njim sta govorila beograjski župan Tomič in minister dr. Miha Krek, Koroščev nesojeni naslednik. Njune besede so bile neprimerno bolj vzvišene, nabite z emocijami in skoraj mesijansko vlogo pokojnika. Podobna, a stvarnejša sta bila predsednik Prosvetne zveze prof. Lukman

⁴⁵ AS 1086, *Zadnja pot dr. Antona Korošca v Ljubljani*, 17. dec. 1940, producent Emona film, režiser Marjan Foerster; *Pogreb dr. Antona Korošca v Ljubljani*, snemalec Božidar Jakac; MNZS, Zbirka časopisa *Slovenec*.

⁴⁶ Jurčec, *Skozi luči in sence III.*, str. 309. Po drugi strani je britanski konzul v Zagrebu T. C. Rapp v poročilu zapisal, da se je Maček »izrazil z besedami precejšnje politične veljave, in videti je bilo, da so jih Slovenci hvaležno sprejeli.« – Biber, *Britanski, nemški in ameriški diplomati o Korošču*, str. 136.



Nepregledna množica ljudi na Navju, »slovenskem Panteonu« (Fotografijo hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije).

in ravnatelj Zadrúžne zveze Gabrovšek. Ljubljanski župan dr. Juro Adlešič je v govoru zlasti poudaril, da je Ljubljana »na zahtevo slovenske zgodovine in vsega slovenskega naroda odprla slovenski Panteon voditelju naroda, očetu slovenske svobode takoj ob njegovi smrti ter mu s tem izkazala najvišjo čast, ki mu jo sploh more izkazati ob tej bridki uri ločitve.«⁴⁷ Ko se je slovesnost naposled zaključila, je bila ura skoraj pol dve popoldne.

Pogreb združuje ali izključuje?

Žalujoči so se počasi razšli, vsak na svoj konec. Podpredsednik vlade Maček je odšel peš na kolodvor, v tamkajšnji restavraciji obedoval in se z vlakom vrnil v Zagreb.⁴⁸ Organizatorji, udeleženci in opazovalci so začeli premišljevat dogajanje zadnjih dni in to bomo storili tudi mi sedaj. Kaj reči, kako dogodek »prebrati«?

Če opazovalec potegne črto, lahko skozi celoten potek pogreba najprej ugotovi, da je bil ta očitno usmerjen v projugoslovansko in prorežimsko pridobivanje širše

podpore množic.⁴⁹ Tudi zato so bila časopisa poročila podrobna in številna in ravno zato so bili izdelani celo trije filmi, ki so jih nato predvajali po Dravski banovini in širše (sicer ne prav dolgo, le do začetka aprila 1941, ko so Jugoslavijo okupirale sile osi). V mnogih poročilih z beograjske uverture in ljubljanskega finala, je bilo najbolj pogosto poudarjanje množičnosti; številčnost je bila osrednja referenca in zdi se, da tudi eden glavnih ciljev organizatorjev pogreba.

Poleg množičnosti je bila ves čas poteka pogreba v ospredju tudi raznovrstnost žalujočih, ki se je najbolj jasno in sistematično zrcalila v žalni povorki. Njen potek v Beogradu in v Ljubljani je bil natančno zamišljen in predstavljen, zaporedje nikakor ne naključno. V povorki je namreč šlo za reprezentacijo politične in družbene hierarhije.⁵⁰ Zlasti važna je bila prisotnost »drugih« politikov in organizacij, ki niso sodili v bližnji Koroščekv krog. Njihova hoja v povorki je opozarjala na veljavo pokojnega in njegovo povezovalno naravo.

Pogrebni govori, navzven osrednji del pogreba, so sicer bili povedni in nikakor ne nebistveni, a bolj kot

⁴⁷ Vse govore je priobčil Slovenec, ki jih je dobil v uredništvo. – Slovenec, 18. 12. 1940, Na zadnjem počivališču v Navju.

⁴⁸ Jutro, 18. 12. 1940, Zadnja pot dr. Korošča.

⁴⁹ Hughes, *Splendid Demonstrations*, str. 232-233.

⁵⁰ Prav tam, str. 239-241, 252.

njihovo sporočilo so bili važni govorniki. Sporočila govorov so bila pričakovana, govorniki so le menjavali avtorske poudarke in dodajali lastne visoko zveneče pridevnike.

Na vsakem pogrebu se velja posvetiti analizi obnašanja širših mas – gledalcev. Ljudi namreč k udeležbi na pogrebu vodi več motivov: izkazati spoštovanje pokojnemu politiku (ta motiv kot izključnega poudarjajo mediji), a hkrati tudi želja videti in obenem biti viden. Zlasti slednji moment (biti viden) je lahko prepleten s politično-oportunističnimi računi, z (nežno) prisilo, obljubami, ugodnimi pogoji (izostanek od pouka) ... V takih primerih se ljudje ob povorki kratkočasijo in dolgočasijo, vmes krožijo govorice ... Ob smrti francoskega republikanskega politika Leona Gambette, ki so ga počastili z velikim pogrebom, so ljudje v glavnem razpravljali o pokojnikovem zanimivem seksualnem življenju.⁵¹ Na Koroščevem pogrebu so po medijskih poročilih ljudje bili mirni, z vedenjem naj bi izpričevali ljubezen do Korošca in (posledično) države. Na podlagi filma in fotografij kaj več tudi ni mogoče sklepati, ljudje so v glavnem bili vidno ožaloščeni (kar pa ne pomeni, da niso potihoma krožile govorice o okoliščinah njegovi smrti).⁵²

Koroščev pogreb velja razumeti v prostoru in času, v Jugoslaviji konec leta 1940, ko je vojni požar razvnel že skoraj vso Evropo. Versajska arhitektura se je podrla, Francija je padla, Hitler je že nekaj časa bil na Karavankah, izza ostalih meja pa v glavnem tudi niso zrl prijetelji. V negotovih razmerah je seveda bil eden od »ustanoviteljev« Jugoslavije, njen nekdanji ministrski predsednik in vodja daleč najmočnejše slovenske politične stranke važna simbolna figura. Navkljub nepomirliivi jugoslovanski politiki in kulturnobojnim razmeram na Slovenskem tudi njegovi nasprotniki niso mogli prezreti njegove vloge in veljave.⁵³ Njegov pogreb lahko zato označimo za integrativen, za projekt z združevalno ambicijo.⁵⁴

Toda hkrati so načrtovalci iz vrst (uradno sicer prepovedane) SLS poskrbeli, da so bili na pogrebu pogosto v

ospredju Koroščevi »fantje« (v krojih), zraven tega pa je še nekaj drobnih detajlov opozarjalo, čigav je pravzaprav bil Korošec. Ležal je v duhovniški opravi, ob njem so šle vrste klara in katoliških organizacij, najbolj obsežno je o dogajanju poročal *Slovenec* in prinašal zgodbe, spomine, fotografije. Ekskluzivizem SLS, tako značilen za stranko v drugi polovici tridesetih let, tako tudi na pogrebu ni umanjkal. Toda če ceremonijo primerjamo s ceremonijo ob Koroščevi šestdesetletnici leta 1932,⁵⁵ lahko – ob občutno manjšem emocionalnem naboju in v drugačnem političnem ozračju – zlahka ugotovimo, da je bil tedaj, leta 1932, v ospredju izrazit ekskluzivizem SLS, rojstni dan »voditelja Slovencev« je bila izključna manifestacija stranke. Le osem let pozneje pa je tudi v javno predstavljeni percepciji liberalcev Korošec »za-sluzni Jugoslovan«.

Pogreb politika Antona Korošca je tako bila še zadnja zares močna predstava SLS, a pokojnik v njej ni bil več docela strankarski, marveč vseslovenski in tudi vsejugoslovanski. Skozi pogrebni ritual so se skušali napajati vsi – stranka, množice ljudi in umirajoča država.

Viri in literatura

Arhivski, časopisni in drugi viri:

- Arhiv Jugoslavije*, AJ 38, fond Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, fasc. 5/18.
Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, Zbirka filmov AS 1086, Zadnja pot dr. Antona Korošca v Ljubljani, 17. dec. 1940, producent Emona film, režiser Marjan Foerster, snemalca Rudi Omota in France Cerar; Pogreb dr. Antona Korošca v Ljubljani, snemalec Božidar Jakac.
Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Zbirka časopisa *Slovenec*.
Jutro, 1940.
Neues Wiener Tagblatt, 1940.
Slovenec, 1940.
Vreme, 1940.

Literatura:

- Ben – Amos, Avner:** *Funerals, Politics, and Memory in Modern France, 1789-1996*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
Biber, Dušan: Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču.

⁵¹ Prav tam, str. 242.

⁵² *Pisci spominskih zapisov poudarjajo različne detajle, odvisno do stališča, ki so ga oblikovali o Korošču. Jurčec tako omenja krščanskega socialista Kocbeka, ki naj bi na pogrebu s porogljivim nasmehom hodil okrog svojih dijakov (Jurčec, Skozi luči in sence III., str. 309), Ivan Ribar, kasneje partizan in Titov sodelavec, pravi, da je »demokratska javnost« sprejela vest o smrti z olajšanjem (Ivan Ribar, Politički zapisi IV, Beograd 1952, str. 163), Koroščev sodelavec pisatelj Stanko Majcen pa zapiše komentar Frana Kulovca, izrečen na Navju: »Lahke smrti je umrl. Tudi Bog ga je rad imel.« (Stanko Majcen, Zbrano delo. Četrta knjiga, Ljubljana 1996, str. 347-348).*

⁵³ Temu pritrjujejo tudi ocene in ugotovitve tujih diplomatov. – Biber, Britanski, nemški in ameriški diplomati o Korošču, str. 131-143.

⁵⁴ Hughes, *Splendid Demonstrations*, str. 244.

⁵⁵ Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*, Ljubljana 2007, str. 140-152.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 131-143.

Bister, Feliks: *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.

Časopis za zgodovino in narodopisje, 77, 2006, št. 2-3.

Gašparič, Jure: *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Gašparič, Jure: Parlamentarna demokracija in zaupanje: K zgodovini vstopanja zaupanja v politično življenje. *Prihodnost parlamentarne demokracije. Zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev* (ur. Tatjana Krašovec in Mojca Pristavec Đogić). Ljubljana: Državni zbor, 2010, str. 116-122.

Hughes, Michael L.: *Splendid Demonstrations: The Political Funerals of Kaiser Wilhelm I and Wilhelm Liebknecht. Central European History*, Vol. 41, junij 2008, št. 2, (www.jstor.org/stable/20457340), str. 229-253.

Jovanović Stoimirović, Milan: *Dnevnik 1936-1941*. Novi Sad: Matica srpska, 2000.

Jurčec, Ruda: *Skozi luči in sence III. (1935-1941)*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1969.

Majcen, Stanko: *Zbrano delo. Četrta knjiga*. Ljubljana: DZS, 1996.

Perovšek, Jurij: »V zaželeni deželi«. *Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918-1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Prispevki za novejšo zgodovino (posebna številka Življenje in delo dr. Antona Korošca), XXXI, 1991, št. 1.

Ribar, Ivan: *Politiški zapisi IV*. Beograd: Prosveta, 1952.

Vidovič – Miklavčič, Anka: *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.

Zusammenfassung

„TRAUER UM DEN FÜHRER – TREUE JENSEITS DES GRABES“. DR. ANTON KOROŠEC IST VERSTORBEN

Zur Geschichte des politischen Begräbnisses im slowenischen Gebiet

Wenn ein Träger der politischen Macht stirbt, wenn ein Herrscher, Präsident oder ein anderer wichtiger Politiker seine Augen für immer schließt, ist das Begräbnis selten eine Privatangelegenheit der Familie und des

Freundeskreises des Verstorbenen. Das Begräbnis wird zu einer Angelegenheit des Staates und der Öffentlichkeit, in die Politiker, Parteien, Behörden, Medien und breitere Massen der Bevölkerung involviert sind. Das politische Begräbnis ist eine Vorstellung und Demonstration, bei der die politischen Akteure Regie führen. Nicht anders war es auch im Dezember 1940, als einer der einflussreichsten jugoslawischen Politiker starb – Dr. Anton Korošec, der Führer der (offiziell zwar verbotenen) Slowenischen Volkspartei *Slovenska ljudska stranka* (SLS). Basierend auf einer Analyse der Geschehnisse von Korošec' Tod in der Nacht vom 13. auf den 14. Dezember in Beograd bis zu seinem Begräbnis auf dem Friedhof Navje in Ljubljana am 17. 12. 1940 stellt der vorliegende Beitrag die Grundzüge und Charakteristika der die Massen mobilisierenden Trauerfeiern dar.

Das Begräbnis von Korošec muss im Kontext von Raum und Zeit gesehen werden, also von Jugoslawien Ende des Jahres 1940, als der Krieg schon den Großteil Europas erfasst hatte. Das Versailler System war zerfallen, Frankreich besiegt, Hitler war bereits seit einiger Zeit an den Karawanken und auch an den übrigen Grenzen standen meist keine Freunde. In dieser unsicheren Lage war Korošec als einer der „Gründer“ Jugoslawiens, ehemaliger Ministerpräsident und Führer der weitaus stärksten slowenischen politischen Partei eine wichtige Symbolfigur. Trotz der Unversöhnlichkeit der jugoslawischen Politik und der kulturkämpferischen Situation in Slowenien konnten auch seine Gegner seine Rolle und Bedeutung nicht ignorieren. Sein Begräbnis kann daher als integratives Massenprojekt mit einigenden Ambitionen bezeichnet werden.

Gleichzeitig aber sorgten die Planer aus den Reihen der Volkspartei SLS dafür, dass beim Begräbnis Korošec' „Burschen“ (in Uniformen) im Vordergrund standen, und auch einige andere Detail machten darauf aufmerksam, zu wem Korošec eigentlich gehörte. Er war in ein Priestergewand gekleidet, an seiner Seite gingen der Klerus und katholische Organisationen, am ausführlichsten berichtete die Zeitung *Slovenec*, die Geschichten, Erinnerungen und Fotografien veröffentlichte. Die Exklusivität der Volkspartei SLS, die in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre so charakteristisch für die Partei gewesen war, fehlte also auch beim Begräbnis nicht. Wenn man allerdings die Begräbniszereemonie mit der Zereemonie anlässlich des 60. Geburtstags von Korošec im Jahr 1932 vergleicht, ist – bei deutlich geringerer emotionaler Aufladung und in einer anderen politischen Atmosphäre – sofort ersichtlich, dass im Jahr 1932 die betonte Exklusivität der SLS im Vordergrund stand und der Geburtstag des „Führers der Slowenen“ ausschließlich eine Parteiveranstaltung war. Das Begräbnis des Politikers Anton Korošec acht Jahre

später war dann zwar die letzte starke Vorstellung der SLS, doch war der Verstobene dabei nicht mehr ausschließlich parteipolitisch, sondern allslowenisch und auch alljugoslawisch. Alle versuchten aus dem Begräbnisritual zu schöpfen – die Partei, die Menschenmassen und der sterbende Staat.

Schlagwörter: Anton Korošec, Begräbnis, Königreich Jugoslawien, 1940

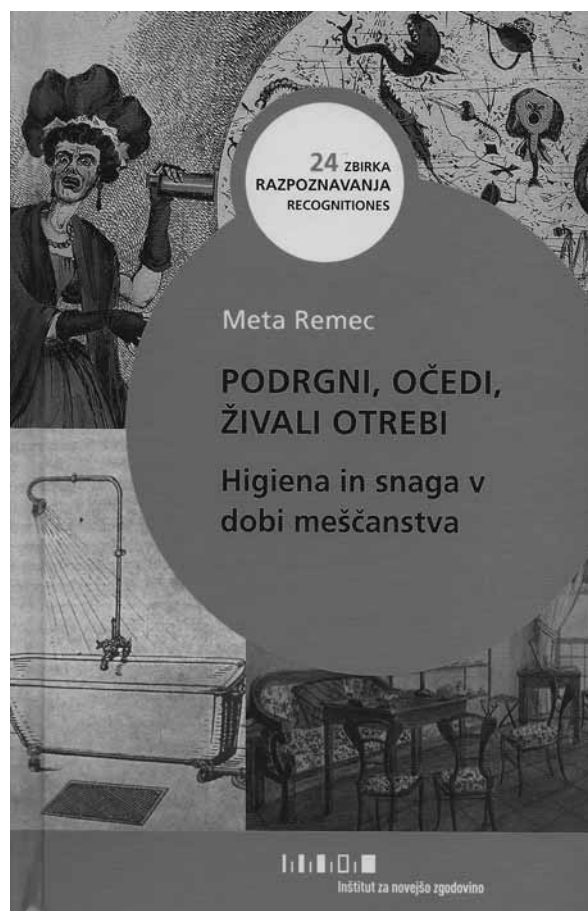
Sem Repko, zajček mlad, si zobke čistim rad

Meta Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi. Higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015. 304 strani. (Razpoznavanja/Recognitiones; 24)

Redke so knjige, ki že s svojim naslovom v bralcu spodbudijo prvinsko radovednost, ki ga prisili, da se čimprej zapodi med strani žmohtnega branja, ki ga obeta naslovnica. Delo Mete Remec, zgodovinarke mlajše generacije, sicer sodelavke Inštituta za novejšo zgodovino, je eno takih. Avtorica namreč bralcu od prve do zadnje strani pripoveduje »zgodbo« - o množicah, delavskih predmestjih, meščanskih salonih, smradu, predsodkih, izločkih, morali..., skratka o vsem, kar se je skozi stoletja obesilo na pojme čistoče, higiene in javnega zdravja. Na začetku nas avtorica seznani s teorijo o različnih hitrostih razvoja (procesov/dogodkov) posameznih plasti človeške družbe, na kateri temelji tudi njeno preučevanje javne in osebne higiene ter snage v obdobju meščanstva. V uvodnem poglavju z naslovom *Socialna zgodovina medicine in njeni začetki* pa nas seznani tudi z zgodovino telesa od 70. let 20. st. dalje ter s kronologijo povezovanja medicine in drugih (družboslovnih) znanosti.

Poglavje *Zdravljenje in dolgo življenje od razsvetljenstva dalje* je dejansko pravi začetek popotovanja k začetkom higiene in snage. Razvoj znanosti (medicine, socialne medicine) ter razumski pristop in poudarjanje pomena zdravega okolja in higiene sta privedla do izboljšave skrbi za zdravje in okolje, boj proti boleznim in zdravljenje pa povzdignila v državno zadevo. Tudi na teh področjih se je družba zatekala k prevzganju in discipliniranju.

Med iskanjem vodil za dolgo, zdravo in srečno življenje posameznika in družbe v celoti so teoretiki najprej odkrili pomen okoljskih dejavnikov – od naravnega okolja (rek, potokov, močvirij, lege naselij glede na sestavo tal, vetrove) do urbanih središč. Avtorica sledi zanimanju higienikov in zdravnikov za regulacijo bivalnega okolja ter higienizacijo mest in vasi, nam predstavi življenje prenatrpanih mest zgodnje industrijske dobe ter zakrknjeno nemarnost podeželskih bivalnišč, ki so



bila v kričnem nasprotju z romantičnimi ideali o zdravilnem bivanju na kmetih – na svežem zraku, daleč od degeneriranih mest.

Pri svojem raziskovanju zgodovine higienizacije, ki več kakor bežno posega na področje javnega zdravja in medicine, urbanizma, ekologije in etnologije, se je morala avtorica spopasti tudi z nujnostjo interdisciplinarnega preučevanja in dela, kar ji je uspelo v tej meri, da lahko spremljamo zelo zanimiv, večplasten in s številnimi primeri iz arhivskega gradiva obogaten prikaz razvoja človeške družbe, ki je prehodila dolgo in zavito pot od čistejši antike, preko umazanega in smrdčega srednjega veka ter enako zanemarjene predmoderne družbe, ki pa je v sebi že čutila potrebo po izboljšanju pa vse do skorajda (preveč) klinično čiste sedanjosti.

Na oblačku miazem, izparin neumitih delavskih, a tudi gosposkih teles, potujemo za zidove vsakovrstnih bivalnišč, poslušamo suho pokašljevanje tuberkuloznih bolnikov, vonjamo lizol in apno ter strmimo nad bivalnimi skupnostmi ljudi, perjadi, svinj in goveda v zanemarjenih kočurah na podeželju. Vse to vstaja pred nami v živih barvah številnih primerov iz arhivskega gradiva, ki so izjemnejši od vsake fikcije.

Po vsem prebranem si ne moremo kaj, da ne bi z olajšanjem in hvaležnostjo pomislili na vse tiste može in žene, vse institucije in države, ki jim je po desetletjih in stoletjih končno uspelo zanesti prometejski ogenj za vedenja o pomenu higijene in minimalne skrbi za lastno in čistočo svoje neposredne okolice, ki so ju vbijali v glave preteklih generacij tudi s pomočjo pesmic, kakršno najdemo v naslovu tega poročila.

Pri muzikantih, likovnih umetnikih in (redkeje) igralcih o posamezniku običajno zapišejo, da je »diplo-

miral v razredu profesorja tega in tega«. Če bi veljala ta praksa tudi za zgodovinarje, bi bilo v primeru Mete Remec skorajda odveč napisati, da prihaja »iz razreda« profesorja Andreja Studna. Med deli, ki jih avtorica uvršča v seznam literature, je namreč kar 27 »razrednikovih«, kar je svojevrstno priznanje za njegovo pionirsko vlogo, obenem pa je pričujoča knjiga tudi obet za nadaljnje raziskave tega zanimivega področja človeškega življenja.

Aleksander Žižek

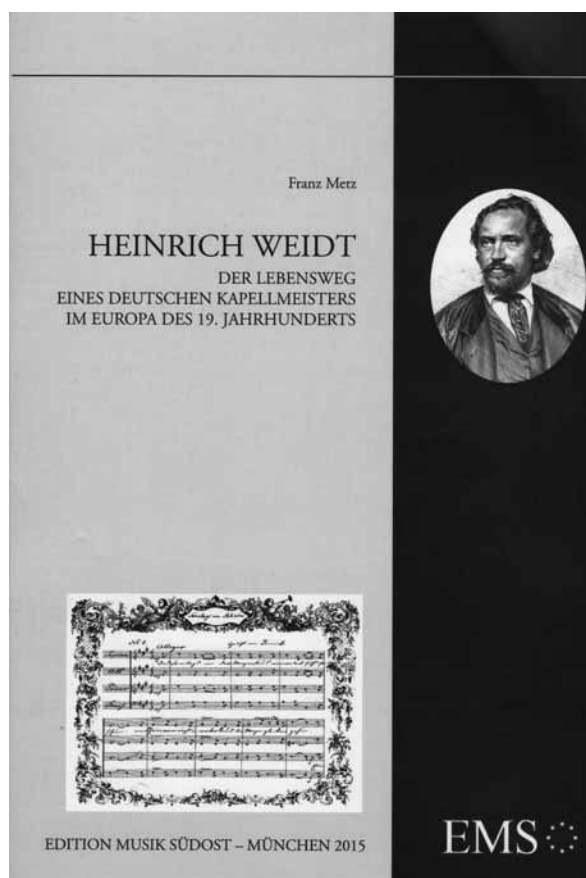
Weidt v Celju

Franz Metz, *Heinrich Weidt: Der Lebensweg eines deutschen Kapellmeisters im Europa des 19. Jahrhunderts*. München: Edition Musik Südost, 2015. 276 strani.

Skladatelj in dirigent Heinrich Weidt (1824-1901) je kot gledališki igralec, pevec, kapelnik, zborovodja, skladatelj in pedagog v svojem 77-letnem življenju in delu zamenjal kar 24 delovnih mest in s tem krajev svojega bivanja in delovanja. Med njimi je bilo tudi Celje.

Weidt je bil rojen v nemškem Coburgu, umrl pa je v avstrijskem Gradcu; vmes pa so se mu zvrstili še: Mannheim, Wertheimn, Hamburg, Stuttgart, Frankfurt, Saarbrücken, Berlin, Heidelberg, Düsseldorf, Kassel, Olmütz (Nemčija), Amsterdam in Rotterdam (Nizozemska), Zürich, Basel in Bern (Švica), Budimpešta (Madžarska), Olmütz in Troppau (Češka), Temišvar (Romunija), Celje (Slovenija), Kubin (Slovaška), Weiskirchen in Gradec (Avstrija) ter Vršac (Srbija). Zato je bilo umetnikovo življenje in delo precej razburkano, bogato in tudi plodovito.

Biografsko (znanstveno) monografijo o njem je napisal rojen Romun, zdaj pa nemški organist, muzikolog in dirigent Franz Metz (r. 1955 v Darovi), tudi stari znanec slovenskih znanstvenih muzikoloških simpozijev. In zakaj zdaj ocena te nemške monografije pri nas, v Sloveniji? Zato, ker je bil H. Weidt polni dve leti kot dirigent in učitelj v Celju. V *Glasbeni šoli* pri (nemškem) *Glasbenem društvu* (Cillier Musikverein, prvič ust. 1836, drugič 1878 in kar tretjič 1891) je bil sprejet sklep (konec jan. 1887), da se nastavi umetniški vodja, ki bo vodil glasbeno šolo in pomagal kapelniku pri pripravi koncertov. Tako jim je potem v dobrega pol leta (5. okt. 1887) uspelo pridobiti v društvu učitelja »za pouk petja, godal,



trobil in teorije.« Z Weidtom so podpisali pogodbo, s katero je bil nastavljen za umetniškega vodjo in direktorja glasbene šole. Na njej naj bi poučeval štiri ure na dan. Pouk klavirja in violine pa se je v Celju pričel prav z Weidtovim prihodom. Zaradi problemov, ki so v *kapeli* nastopili poleti 1888, je bil avgusta istega leta sklenjen z Weidtom novi dogovor, po katerem je kar on sam prevzel vodstvo *kapele*. Kasneje so se Celjani odločili, da bodo Weidta obdržali le kot učitelja klavirja. Po tem društvenem sklepu se je Weidt odločil zapustiti društvo. Weidt se je po svojih mestih službovanj gibal predvsem v okvirih Avstro-Ogrske monarhije, pot iz Celja ga je vodila naprej v Kubin na Slovaškem.

Nemška glasbena šola je v Celju v samo dveh letih Weidtovega delovanja veliko pridobila in se posodobila. V okviru njene trdnješe organizacije so pridobili nov statut, učni načrt, stalno pedagoško, umetniško vodstvo itd. Vsemu temu se je obetala koncesija, pravica do javnosti, ki so jo šoli njeni upravljalci izposlovali v letu 1888, torej v Weidtovem času službovanja v Celju. Tudi v Celju je tako kot povsod drugod učil, dirigiral in komponiral. Weidtova dela najdemo uprizorjena tudi v ljubljanskem *Dramatičnem društvu* (1867-1941), ki se je ponašalo (po letu 1872) v okviru uprizorjenih iger s petjem s kar 36 partiturami, med njimi npr. tudi z Weidtovo *Die Verlobung im Weinkeller/Zaroka v vinski kleti* (1871).

Izza Metzove monografije, ki se dotakne celjske epizode H. Weidta na kar osmih straneh (str. 60-68), je razbrati še nekaj del iz njegovega opusa, ki so tako ali drugače povezane s Celjem. Tam je nastala vsaj še *Die Bergkraxler von Cilli»Plezalec« iz Celja*, koračnica za klavir. Še bolj pomembno pa je, da prav od tam, torej iz Celja, datirajo (1888) prve izvedbe Beethovnov *Simfonije* št. 1 v C-duru, op. 21, *Die Deutschen Tänze/Nemški plesi* Franca Schuberta in orkestracija Johanna Herbecka Mendelssohnove-Bartholdyjeve *Uverture Ruy-Blas*.

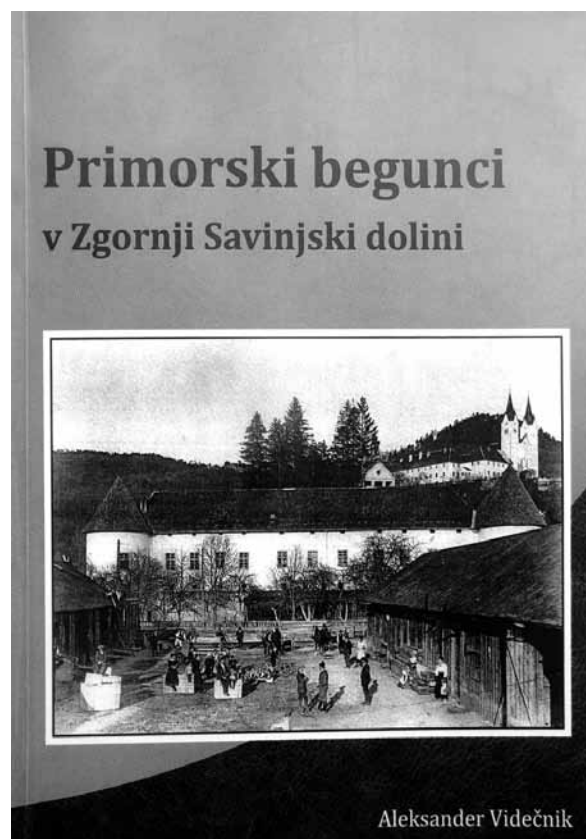
Metzova znanstvena monografija o življenjski poti nemškega kapelnika v Evropi 19. stoletja Heinricha Weidta je izšla s finančno pomočjo *Oddelka za medtehniške vzajemnosti pri generalnem sekretariatu romunske vlade in Demokratičnega Foruma Nemcev v Banatu (DFNB)*. Njena oblika in vsebina sta bolj ali manj običajni, razen, da je na koncu po kronološkem vrstnem redu dodanih precej slik, prilog, faksimilov in drugega ikonografskega gradiva. Ta šteje na vsega 92 straneh skoraj 200 enot črno belih faksimilov. Med njimi najdemo tudi tiste iz Celja (str. 205-208), med zahvalami pa tudi Primožu Kuretu, *Mestni knjižnici Celje* in *NUK Ljubljana*; med bibliografijo-seznamom (uporabljene) literature pa še *Glasbeno zbirko NUK Ljubljana*, dva nemška časopisa, ki sta izhajala v Weidtovem celjskem času: *Cillier Zeitung* (1879-1883) in *Deutsche Wacht* (1883-1914) ter *Celjski zbornik* (v slednjem: 25, 1989, št. 1, str. 331-47 je npr. objavljen članek diplomanta ljubljanske akademije za glasbo, 1988 (z mentorjem P. Kuretom) Romana Drofenika z naslovom *Glasbena šola glasbenega društva /1879-1918/*, kar pa je skoraj edino, kar je v zvezi s H. Weidtom nastalo pri nas, na Slovenskem). Naslovnico monografije krasi Weidtova podoba (litografija iz /Budim/Pešte, 1864) in pa fragment notnega zapisa mešanega vokalnega *Kvarteta*, op. 72.

Franc Križnar

Ko pridejo Primorci na Štajersko

Aleksander Videčnik, *Primorski begunci v Zgornji Savinjski dolini*. Nazarje: Občina Nazarje, 2015. 54 strani.

Zadnja v vrsti knjig publicista, domoznanskega raziskovalca in odličnega poznavalca zgodovine Zgornje Savinjske doline ter avtorja več kot 30 knjižnih del Aleksandra Videčnika (letnik 1920) je izšla konec leta 2015. O življenju in delu primorskih beguncev na območju Nazarj je Videčnik pisal že v kratkih prispevkih v Savinjskih novicah in v svoji monografiji *Grad Vrbovec Nazarje*. Tako da knjiga *Primorski begunci v Zgornji Savinjski dolini* predstavlja nadgradnjo in neke vrste zaključek o primorskih naseljencih in njihovem delovanju v slikoviti alpski dolini na obrobju Savinjskih Alp.



Raziskovanje primorske begunske problematike in usode, predvsem po prvi vojni, je na Štajerskem in drugih slovenskih regijah zagotovo slabo raziskana tematika, če ne celo prezrta.

Izbruh prve svetovne vojne z odprtjem soške fronte, priključitev primorskega ozemlja k Italiji in fašistični režim Benita Mussolinija so globoko zarezali v usodo in življenje številnih primorskih družin in posameznikov. Povzročili so številno izseljevanje narodno zavednega prebivalstva po vsem svetu, največ pa na ozemlje Kraljevine SHS oziroma kasnejše Kraljevine Jugoslavije. Tako skoraj ni bilo slovenske vasi ali mesta, še tako odročni in prometno odmaknjeni kraji, kjer se ne bi naselili primorski rojaki.

Avtor knjige se je pri svojem delu srečeval predvsem s težavami pomanjkanja virov in drugega arhivskega gradiva, saj so ti skopi, večina pa jih je v privatnih rokah. Tako je bila osnova za nastanek knjige pridobitev privatnih virov in kopij od živečih sorodnikov, kar je napisal in opredelil tudi v uvodu knjige. Zlasti mu je pomagala sorodnica Antona Vuka, ki je služboval v čevljarški zadrugi in je tudi prvi sam opisoval begunsko primorsko čevljarško zadrugo v Vrbovcu pri Nazarjah. Tako osrednje mesto v knjigi zavzema čevljarška obrtna zadruga, ki je vse do maja 1915 delovala v kraju Miren na Goriškem tik ob današnji državni meji med Slovenijo in Italijo. Vstop italijanske države na stran antantnih sil v 1. svetovni vojni in odprtje soške fronte leta 1915 so povzročili hitro in načrtno selitev celotne čevljarške zadruge, delavcev in njihovih družinskih članov na Štajersko. Mirenska zadruga je bila ustanovljena leta 1908 in je ob izbruhu 1. vojne izdelovala vojaške čevlje in druge čevljarške izdelke za potrebe avstrijskega vojaštva na pobudo avstro-ogrškega vojaškega ministrstva. Ker je bila čevljarška zadruga dobaviteljica za vojaške potrebe, je bila selitev proizvodnje načrtovana, organizirana s strani tedanjih avstrijskih oblasti v okraj Gornji Grad in sam kraj Nazarje, ki je imel primerno zemljišče in na razpolago staro graščino Vrbovec. Pri vzpostavitvi začasne primorske kolonije so sodelovali vsi župani tedanjih občin Zgornje Savinjske doline in številni domačini.

Videčnikova knjiga je sestavljena iz dveh delov, in sicer je v prvem delu kronološko urejena v obliki dnevnika po zapisih tajnika čevljarške zadruge v Vrbovcu Leopolda Kemperleta, ki je bil tudi poklicni novinar, publicist in urednik različnih časopisov ter glasil. Leta 1914 je v čevljarškem obratu zasedal mesto urednika. Drugi del je sestavljen po zapisih Antona Vuka, ki je bil knjigovodja čevljarške zadruge v Mirnu in njen upravnik v Nazarjah, ko se je ta preselila maja leta 1915 na Štajersko. Kemperle je začel pisati svoj dnevnik z mislijo in predgovorom: »Hitite misli v svet. Beležite našo

radost in bol, ter bodite še rodovom pomnik našega žitja in bitja. V velikih in usodepolnih dnevih živimo, zato bodo tudi ti listi imeli zaznamovan velik, ves naš obstoj pretresujoč dogodek. Včasih pa bodo nudile tudi samo vpogled v subjektivno življenje Dnevničarja. Z Bogom začeto!« Avtor dnevnika, ki je bil obenem tudi tajnik čevljarške zadruge, je že v uvodu nakazal, da bo dnevnik pisan tudi čustveno in s kritičnimi mislimi in ne samo po objektivnih merilih. Dnevnik v celoti ne prikazuje samo delovanja čevljarške zadruge, dela in življenja njenih delavcev, ampak tudi življenje celotne primorske skupnosti, njihove navade, tradicijo, veselje in težave. Iz dnevnika tajnika čevljarške zadruge se da razbrati marsikatero zanimivost, saj dnevnik vključuje raznolikost vsakdanjika prežetega z veselimi in žalostnimi trenutki. Iz zapisov se kaže tudi vpetost begunske kolonije v dogajanje 1. svetovne vojne, življenje in delo v zaledju frontnih bojev, šolstvo, občutno pomanjkanje surovin, elektrike za delovanje čevljarškega obrata in osnovnih življenjskih potrebščin. Dnevniku vseskozi daje velik pečat hrepenenje po miru, koncu vojne, podpisu mirovnega sporazuma in želji, da italijanske vojaške ofenzive ne bi imele uspeha, da ne bi zavzeli primorske rodne grude in bi bile italijanske sile poražene. Željo po čimprejšnji vrnitvi na rodno goriško zemljo kaže dnevniški zapis 11. maja 1917: »Delamo in mislimo že na čase po vojni, ko bomo zopet v sončni Goriški.« Kemperle se v februarškem dnevniškem zapisu spomni tudi pesnika Simona Gregorčiča in njegove pesmi Soči, v kateri je napovedoval vojno morijo ob Soči. Klub težkim življenjskim in delovnim razmeram v zaledju fronte ter v divjanju spopadov sredi vojne vihre, pa avtorja dnevnika Leopolda Kemperleta nista zapustila optimizem in šaljivost. O Italijanih in italijanskih vojaki se je večkrat tudi pošalil v dnevniku. Zanimiv je tale zapis: »Italijani na fronti ne napredujejo, ker ne znajo nemško!« Dnevniški zapisi so polni tudi raznih statističnih podatkov in informacij o delovanju čevljarške zadruge.

V drugem delu knjige je avtor knjige prikazal in opisal preselitev celotne čevljarške zadruge, delavcev in njihovih družinskih članov na območje Nazarij po zapisih takratnega upravnika, danes bi rekli direktorja, Antona Vuka. Zanimiv je predvsem podatek, da so že sredi vojnih spopadov na soškem bojišču sredi maja 1915 v le dveh dnevih preselili delovne stroje, surovine, kopa, polizdelke in drugo orodje na 9 vagonov in jih odpeljali z vlakom do železniške postaje Šmartno ob Paki na Štajerskem, od tam pa z vozovi do Vrbovca. Tako je nastala primorska begunska kolonija s 1200 prebivalci.

Na koncu knjige je dodano tudi Videčnikovo delo in raziskovanje, kjer opisuje potek šolstva, prosvetno delo, navade in običaje primorskih naseljencev. Primorski rojaki so med domačine prinesli svoje, večkrat nepoznane

navade in svojo govorico z italijanskimi besedami. Na področju Zgornje Savinjske doline so bili dobro sprejeti. Med delom so radi prepevali, se pogovarjali in si tudi šaljivo pripovedovali razne zgodbe. Zanimive so jim bile tudi zgodbe o strahovih. Avtor knjige opisuje tudi zanimiv običaj, praznovanje mirenskih čevljarjev tako imenovani »šoštarski ponedeljek«. Ta običaj so čevljarji praznovali vsak ponedeljek, nekateri tudi ves dan, drugi samo popoldne. Praznični ponedeljek so tako čevljarji nadomestili z nedeljskim delovnikom in podaljšanimi delovnimi dnevi med tednom tudi tja do polnoči. V sami knjigi je predstavljen tudi prispevek o mirenski begunski koloniji v slovenskem izseljenskem časopisu Amerikanski Slovenec in primorska družina Mrevlje ter pomemben član družine Ivan Mrevlje, ki je bil znani mozirski kulturni delavec, pevec, gledališki igralec in režiser ter nekaj časa celo edini kamnoseški mojster v Mozirju.

Po končani prvi svetovni vojni se je večina od 1200 primorskih beguncev vrnila v Miren in »sončno« Goriško, kot so jo imenovali mirenski čevljarji, z njimi pa je odšla tudi čevljarska obrtna zadruga. Del Primorcev pa je ostal in se stalno naselil v krajih po Zgornji Savinjski dolini. Priključitev primorskega ozemlja k Italiji, fašistični teror in preganjanje primorskih Slovencev pa so povzročili nov val primorskih »prišlekov« v kraje Savinjske doline z raznih krajev Primorske. To pa je že novo poglavje.

Matej Ocvirk

Naročilnica

zgodovini.ce

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peterneš **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
www.zdc.si



ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Posmrtna maska Antona Korošca (Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Zadnja stran:

Krošnjar Mihael Gorše, 1899 (Fotografijo hrani Slovenski etnografski muzej)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovni bazi EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si